

A M. K. D. 0882. LEVÉLTÁR
KÖNYVTÁRA.

BEVEZETÉS.

ERDÉLY történelme legérdekesebb alakjainak egyike: Kornyáti Békés Gáspár. Alacsony sorsból emelkedett fel — csaknem a trón magaslatáig. Az egyszerű köznemesből, Petrovich Péter apródjából — Erdély első államférfia, János Zsigmond jobbkeze, Miksa császár kegyeltje, erdélyi trónkövetelő lón. De fordult a sors kereke s a hatalmas és dúsgazdag úrból — nyomorral és betegséggel küzdő bujdosó lett; ki egykor egy országot kormányozott: később mások kegyéből s alamizsnájából tengődött. Átélt az emberi sors minden változatát. A kiből leginkább bízott s a kiért mindenét kockára tette: abban csalódott legkeservebben — s a kinek előbb halálos ellensége volt: annak szolgálatában önfeláldozóan s dicsőségesen végezte viszontagságos életét.

Valóban változatokban gazdag, szerencséiben és balsorsban egyaránt bőven részes élet a Békés Gásparé.

A mily viszontagságos volt élete, ép oly különböző az ítélet is, melyet róla egykorú és későbbi írók reánk hagytak. Kortársai közül némelyek éig magasztalják, mások hazaárúlónak festik. Újabbkori íróink is, a hányan szólnak róla, annyiféleképen ítélik meg.*

* GYULAFI Lestár (Feljegyzései 14. 1.) szerint: nem közönséges ember; igazi hős, nemes erényekkel ékeskedő, csodá-

latra méltó eszű és ékesszólású, valóban uralkodásra termett férfiú.

SZAMOSKÖZY István (Tört. maradvá-

Az ítéletek e különfélesége csak fokozza vágyunkat, hogy megismerkedjünk hazai történetünk ez érdekes alakjával, s földerítsük regényes élettörténete eddigelé rejtélyes szakaszait. Talán elfogúlatlanul s több igazsággal mondhatunk róla ítéletet mi, kik kora pártszenvédélyétől távol állunk, mint kortársai tevék; s talán több alkalmunk volt bepillantani eddig ismeretlen életviszonyaiba, mint újabbkori életíróinak.

nyai iv. k. 4. l.) szerint: nagy és fenséges lélek lakott benne, minden dolgában, főképp követségeiben kitűnt eszélyessége és éles elméje által. — Így BETHLEN Farkas is (Historia de rebus Transylvanicis, II. k.).

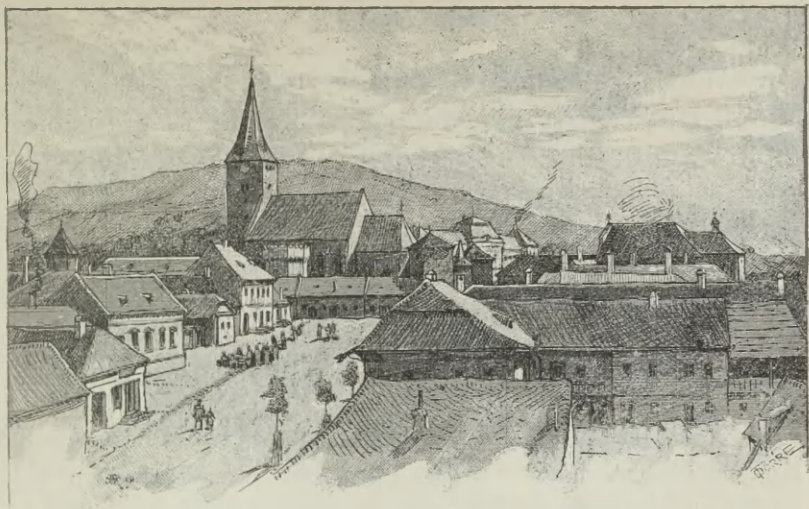
Az olasz GROMO, János Zsigmond testörkapitánya «szép és magasröptű szellemnek» mondja (Uebersicht des ganzen im Besitz des Königs Johann von Siebenbürgen befindlichen Reiches. L. Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge. II. k. 38. l.).

Ellenben FORGÁCH Ferencz szerint: minden gonoszságra hajlandó, hűtlen közkincskezelő, fondor cselszövő s ha-

tártalan nagyravágyó vala. (Magyar történetiájában.)

Újabbkori történetíróink közül KERÉKGYÁRTÓ Forgáchnak ad igazat (Magyarok életrajzai 27. és követk. l.). SZALAY László védelmébe veszi, mert szerinte: «Békés nem volt silány, nem volt középszerű emberke, távolról sem volt oly gonosz, oly kegyetlen, a minőnek őt Forgách F. hirdeté vala». (Adalékok a magyar nemzet történetéhez. XIV. sz. Pest, 1859. 227. l.). — Ez álláspontot foglalja el Várfalvi NAGY János is Békéről írt életrajzában. (Békés Gáspár Megj. a Kolozsvári Közlöny 1872. évi 213. és k. számaiban.)

Isabella regina
JL

3. NAGY-ENYED.

ELSŐ RÉSZ.

BÉKÉS MINT ÁLLAMFÉRFI.

I.

KORNYÁTI Békés Gáspár, Békés vármegyei törzsökös nemes családból származott (1520). Atyja Békés László, közép-nemes, lugosi alparancsnok (viczebán) volt. Némelyek oláh származásúnak mondják, de csak azért, mert a lugosi bánságból származott. Családja azonban minden valószínűség szerint a Békés vármegyei ilyenévű nemzetség tagja vala, s ő maga is Kornyátról írta magát, a mely az ő idejében ugyan már Zaránd megyéhez s a Jenő várához tartozó falvak közé számíttatott, de régebben Békés-megyébe volt kebeleztve. Oláhnak inkább ellenségei mondják. Ő maga egész jellemében, teljes élete folyásában, minden ízében magyar volt: magyar erényeiben, hibáiban, minden csepp vérében.

Békés Gáspár emelkedését Petrovich Péternek, a Zápolya-ház hű hadvezérének köszönhetette, a kinek már

kora ifjúságában udvarába került mint inas, azaz nemes apród. Itt kezdette pályafutását: a Zápolya-ház, a nemzeti királyság szolgálatában. Az öreg Petrovichban kitűnő meszterre s hatalmas pártfogóra talált; viszont ez is fényes tehetséget, sok oldalú képességet s buzgó szolgálatkésziséget ismert fel az ifjú Békésben, a ki mindinkább érdemesebbé tette magát bizalmára. És Petrovich — apródját nem sokára komornikává tévé s napról napra tágabb tért nyitott előtte tehetségei érvényesítésére.

Hű szolgálatainak jutalma nem maradt el. 1555-ben Karánsebesen házat, szőlőt és kaszálót nyer urától s 1556-ban atyjával együtt új adománylevelet kap Karánsebes vidékén Dombroviczán fekvő ősi nemesi birtokukra. De a legnagyobb jótéteményt halálos ágyán érezte vele, midőn őt Izabella királynőnek és János Zsigmondnak ajánlotta, hogy «helyette mindketten, mind a tanácskozásban, mind a hadviselésben Békésre hallgassanak». E szép ajánlatát a 70 éves agg vezérnek, a ki roppant birtokai örökösévé tette a királynét és a királyfit, kegyelettel fogadta Izabella és János Zsigmond; — királyi kegyükbe vették Békést és bizalmukra méltatták.

Békés mintegy 37 éves volt, midőn 1557-ben a királyi udvarba került. A legszebb pályatér nyílott itt előtte kiváló tehetségei érvényesítésére, melyek haladását biztosították. Ész, erély, ambitio, nagyravagyás egyesült nála rendíthetlen hűséggel, szolgálat- és áldozatkészséggel. És ő a királynénak és királyfinak annyira megnyerte bizalmát, hogy ezek «tudtán kívül semmihez sem fogtak és őt minden titkaikba beavatták». — Az ifjú királynak hű udvarnoka, majd legmeghittebb embere, jobbkeze, vezetője, Mentora lett. Az ifjú Zápolya — Forgách szerint — Békés «akaratától egy körömnnyire sem tért el», nem érezte magát jól nélküle, vele étkezett, vele aludt egy hálószobában. Betegségében egyre csak Békést sóhajtozta,

mindig őt emlegette, s éjjel nappal őt kívánta magához.¹ Szóval nélkülözhetetlen embere lőn. És Békés meg akará érdemelni, de ki tudta zsákmányolni is ezt a határtalan bizalmat.

Hűséges szolgálataival s ura királya kegyével arányban haladt emelkedése s anyagi gyarapodása. A komornikból főkamarás s az erdélyi tizedek bérelője, majd kincstartó s első tanácsúr — a köznemes udvarnokból nagyságos úr s főnemes lőn; ki atyjától alig örökölt többet egyszerű nemesi curiánál: egy évtized alatt Erdély leggazdagabb földesurává emelkedett.

Mindjárt udvari élete elején adományúl kapta Enyedet; 1561-ben biharmegyei falvait,² 1564-ben a két Kendy jószágvesztése után ezek fodorházi birtokát, majd 1565-ben Fejérmegyében Csanádot, Holdvilágot, Sorostélyt és Monorát. Mindezeknél fontosabb volt *Görgény vára* és a hozzá tartozó falvak adománya (24 falu Torda megyében és 7 birtokrész marosszéki székely falvakban), melyet 25,000 arany forintban zálogosított el neki fejedelme,» a magyar korona és királyi felség iránt mindenkor tanúsított buzgó törekvése, szorgalma és szolgálatkészsége, hűséges szolgálatai s főként a közelebbi hadi vállalatokban szerzett érdemei elismeréseül és jutalmául».³ — Görgény erős várkastélyával, híres vadászterületével az erdélyi kincstári birtokok gyöngyét képezte. De még ennél is fontosabb volt a *fogarasi uradalom*, melyet 1567-ben nyert királyi adományúl. Híres és nagy szerepet játszott vára ez időben Erdély déli részének a kulcsa; messze kiterjedő uradalma koronként a fejedelemasszonyok jószága. Szép és gazdag

¹ FORGÁCH Ferencz, Magyar História. (akad. kiadv.) 462. l.

² Ezek Telegdi István hűtlenségi pere következtében szálltak a fiscusra.

³ Ezt János Zsigmond az Erdélyből kiköltözött Majláth Gábortól 30,000 fo-

rintért vette meg s fizetés nélkül zálogosította el Békésnek. Ez adomány, Fogaras birtoka, fontos szerepet játszik Békés későbbi történetében. (V. ö. Várfalvi NAGY János: Békés Gáspár, id. h. és Reform, 1870. 236. szám.

föld: rónáját az Olt szeli végig, s déli oldalán égbe meredő hatalmas havasok szegélyezik — méltó keretül az istenáldotta regényes vidékhez.

Egy kis fejedelemség volt az, 64 falu tartozott hozzá s (Gromo szerint)* másfél nap kellett, hogy átutazzanak rajta.

Ennyi birtok, akkora gazdagság egy kézben, nem volt több Erdélyben. Bátran mondhatta Békés, igazat mondott, hogy nem volt annyi birtoka ott senkinek, még Báthorynak, a későbbi fejedelemnek sem.

Lehet-e azért csodálni, ha az alacsony sorsból magas polczra jutott királyi kegyenczet, a szegény nemesből dúsgazdaggá lett főurat sokan irigyelték, a régi főnemesi családok tagjai parvenunek tekintették, s a kiknek útjában állott, gyűlölték. A hirtelen emelkedés, a nagy vagyon, s fejedelme kegye őt magát is elkapatta. Személyes befolyásával egészen behálózta a tapasztalatlan ifjú királyt, s a kik fölé emelkedett, azokkal fensőbbiségét érezteté. Éles élczeivel a miben nem tudott mértéket tartani) sok szívet megnyilazott és sokakat ellenségévé tett; nem gondolt azzal, hogy az élcz mint Gyulafi megjegyzi) olyan mint a só, mértékkel kell élni vele, különben megárt.

Békést megszédíté a szerencse pazar áldása, nem elégedett meg azzal, a mivel bírt. Nagyravágyó lelke még ennél is magasabbra, a legmagasabbra vágyott — és az országnak, — melynek fejedelmét egy évtizeden át ő kormányozta — egykor önmaga mint fejedelem óhajtott élni állani, főkép midőn királya is őt szemelte ki utódjául s hallgatagon az ország is mintegy megegyezni látszott az ő fejedelmi jelöltségében.

A szerencsében elbizakodás volt az, a mivel kihívta

* GROMO, id. h. 30. 1

maga ellen a nemezist, s a mely annyi keserű csalódást juttatott neki osztályrészüln az élet iskolájában.

II.

Békés Gáspár sokoldalú tevékenységet fejtett ki a gyulafejevári udvarban, de főképp a külügyek vezetését ragadta kezébe. Állampolitikáját, ha tekintjük, a látszólagos ellenmondás, a változékonyság mellett is határozott irányt vehetünk észre benne. A nemzeti királyság szolgálatában kezdette politikai szereplését, s az maradt iránytűje újabb udvari életében is. Főcélja volt: egyesíteni János Zsigmond kezében Erdélyt és északkeleti Magyarországot, melyet a nagyváradi béke 1538-ban Zápolya Jánosnak juttatott. Ez a politikai cél és eszme lebegett szeme előtt s ennek a megvalósításán fáradozott.

Eleinte a törökben bízott, hogy annak segélyével valósíthatja meg terveit; majd a felső-magyarországi elégedetlen urakkal szövetkezett a nemzeti királyság visszaállítása érdekében; végre a mint a törökben csalódott s a magyar urakkal szőtt terve felfedeztetett s meghiusult: alkalmazkodott a megváltozott viszonyok rendjéhez, s a császárral való kibékülés létesítését ragadta kezébe s vezette a megvalósulás küszöbéig.

E politika élén az 1560-as évek közepén látjuk először Békés Gáspárt. A harcz az Erdélyhez tartozó magyarországi részekben 1564 őszén tört ki újult erővel. Balassa Menyhért indít ekkor háborút császári részről, de a hadi szerencse János Zsigmondnak szolgál. Miksa a Balassa kudarcát felső-magyarországi kapitánya Svendi Lázár által akarja kiköszörültetni. Békés erre azt tanácsolta királyának, hogy Szolimán szultánhoz forduljon segélyért. A követséget Konstantinápolyba ő maga vállalta el (1565) és

sikerrel hajtotta végre. A szultán elrendelte a segélyadást. De a míg Békés a portán járt, Svendi hirtelen a magyarországi részekre ütött s annyira megzavarta a készülletlen királyt, hogy ez legjobbnak látta — békét ajánlani. Báthory Istvánt és Nizowski Szaniszlót Svendihez küldötte, hogy őt békealkudozással feltartóztassák. A tárgyalás eredménye a *szatmári béke-terv* lön, a melynek megerősítésére Báthory és Nizowski, a király utasításával ellátva, márcz. 24-én Bécsbe indúlt.

Időközben érkezett meg Békés a portáról a szultán biztatásaival és amaz ígéretével, hogy még e tavasszal támadást intéz Miksa ellen, s hogy a basáknak már kiadta a rendeletet, hogy egy talpalatnyi földet se engedjenek Erdélytől elfoglalni. Békés a szultán ígérete alapján azzal kecsegtette a fejedelmet, hogy fejére teendi a magyar királyi koronát.

A porta és Békés biztatásai más gondolatra téríték János Zsigmondot. Megbánta a rá nézve hátrányos szatmári béketerv felküldését; annál is inkább, mert nagybátyja a lengyel király sem helyeselte azt. Így 1565. ápr. 24-én gyorsfutárt küldött követei után. «Nizowski a király akaratából megtért, de Báthory István nem akara megtérni, hanem felment».* János Zsigmond most más utasítást küldött követének, a rá nézve terhes békepointok módosítását kívánván. Miksa haragra gyűladt az újabb előterjesztések s az hívén, gúnyt űznek vele, Báthoryt letartóztatta s közel 2 évig fogságban tartotta.

Igy Békésnek közvetve s akarata ellen bár, de része volt a Báthory fogságra jutásában s innen kezdődik az, élesebb ellentét e két nagyra törekvő férfiú között. Azt tartották, ő idegenítette el a királyt Báthorytól, «a kire a felmenetelért megneheztelt a király fia, úgy hogy (midőn

* GYULAFI Lestár, id. m.

Bécsből visszajövet, bement hozzá háttal fordult hozzája : magad kerested magadnak — úgymond — a mit találtál».*

A fényes porta beváltotta ígérétét. A budai és temesvári pasák megtámadták Miksa birtokait, s János Zsigmond is felültette sergeit. Miksa erre azzal felelt, hogy a portára küldte a szatmári pontokat s a fejedelem levelét, hogy ismerje meg a szultán ezekből, méltó-e pártfogására a fejedelem? E leleplezés nem tévesztette el hatását. A szultán haragosan kiáltott fel a divánban : «im micso-dás hűtők legyen egymáshoz a keresztyén fejedelmeknek : láthatjátok!» — Tüstént csauszt küldött Erdélybe : hogy számon kérje a fejedelemtől, miért alkudozik háta megett a császárral?

A vád nem volt alaptalan : s ez rendkívüli elhatározásra bírta az ifjú királyt. A tanács, hogy mit feleljen a szultánnak, aligha nem Békéstől származik. A vád sokkal súlyosabb — izente — mintsem levéllel vagy követküldéssel akarna arra felelni ; ártatlansága bebizonyítása végett személyesen óhajt a portára menni, várja a szultán útlevelét; ha az megjön, 3 nap múlva indul.

Jól számítottak. Ez a felelet egészen lefegyverezte a szultánt. Vissza izent, hogy a téli idő s az ellenség fenyegetése miatt nem kívánja bemenetelét; tavasszal maga jó haddal az országba, keresse fel akkor a táborban.

Szolimán 1566 tavaszán csakugyan Magyarországra jött hadserege élén. Mielőtt elindult, megizente Erdélybe. És János Zsigmond nem habozott útitervét megvalósítani. Jun. 16-án 300 négyes fogattal, 400 nemes kíséretében, fejedelmi pompával indult Fejérvárról a szultán látogatására. A mint Pancsovára ért (jun. 26-án), a szultán hajóján átkelt a Dunán s Zimonynál táborba szállt. Jun. 29-én volt első találkozása a szultánnal, kit sátorában a 12 ta-

* GYULAFI Lestár, i. m.

nácsúr kíséretében keresett fel. Ott volt Békés Gáspár is.* A szultán úgy ekkor, mint másodszor jul. 1-ején igen szívélyesen fogadta s nem csekély ígérettel vett búcsút tőle, kit «szerelmes fiának» nevezgetett. «Kérjed az urat, hogy győzedelmet adjon, mert elvégeztük, hogy három annyival

4. SZOLIMÁN SZULTÁN.

nagyobbá tegyünk, mint vagy.» — Nem így a nagyvezér. Mehemed kérte az ifjú királyt, látogatná meg őt is, sátorában, mint fiú atyját, mert beszélni óhajtana vele; ő látogatná meg, ha törvényük és vallásuk nem tiltaná. A fejedelem egész tanácsa helyeselte ezt, csupán Békés ellenezte, nem tartván azt a királyi méltósághoz illőnek. János

* BÁNFFI Gergely naplója. Erd. Tört. Tára, I. k. 19. l.

Zsigmond egyéni hiúságának hízelt a Békés ellenvetése s ő, ki «körömnnyire sem tért el Békés akarától», nem a többi tanácsurakra, de Békésre hallgatott s a követeket azzal küldötte vissza, hogy óhajtja ugyan a találkozást, de úgy, hogy ez nyílt mezőn lóhátton történjék meg. A nagyvezért sértette e visszautasítás s mogorván csak annyit felelt, hogy arra nincs ideje! S ettől kezdve ellensége lett János Zsigmondnak és Békésnek.¹

Itt találkoztak a francia követ portai követével is s felfrissítették a barátságot, mely a francia és erdélyi udvar között korábban fennállott s felújították a francia uralkodóházzal kötendő rokoni kapocs eszméjét, melynek valószínűsítésén (hogy a francia udvarból nyerjen János Zsigmond nő) Békés portai követségekor fáradozott.

Ezzel a szultán-látogatással hozzák kapcsolatba Majláth Gábor kiköltözését is Erdélyből. Általánosan elterjedt hit volt, hogy Békés ijesztette meg Majláth Gábort, hogy a szultán fel van indulva ellene s kiadatását kívánta a fejedelemtől. S ezt azért tette volna, hogy Fogarasból őt ki beszélje s a szép birtokot magának szerezze meg. Igaz, hogy Majláthnak Erdélyből kimenése ez időre esik s valószínű az is, hogy azt a szultántól és János Zsigmondtól féltiben tette (a kinél nem nagy kegyben állott), mert a közvélemény azzal gyanúsította, hogy a fejedelem hegedűművészet orgyilkosságra bérelte volna fel 1561 júliusában ellene; de semmi biztos adat nincs arra, hogy Majláthnak Erdélyből való eltávolításában Békésnek része lett volna. Ezt a vádat ellenségei költötték és pedig egy év múltán, mikor a fogarasi birtokot, melyet Majláth «mindenek tanácsán kívül» János Zsigmondnak 30,000 frtért eladott, az ifjú király egy évi birtoklás után Békésnek adományozta.² Hogy Békés nem fondorkodott Majláth

¹ FORGÁCH, i. m. 318—319. l.

² «A haza és ő felsége iránt minden

alkalommal tanúsított ernyedetlen buzgókodása, ébersége, szüntelenül ő felsége

ellen, arra mutat Apafi Gergelyhez intézett saját levele is: «Majláth uram talán valamit tart, valami félelme vagy; de ne féljen, hűsz Fogarasért meg nem nyomorítaná ő felsége».*

III.

A gyenge-egészségű János Zsigmondon mindinkább erőt vett a betegeskedés s ezzel arányban nőtt Békés befolyása a benne föltétlenül bízó fejedelemre s az államügyek vezetésére.

1567 folyamán a fejedelem betegeskedése komolyabb mérvet öltött, — környezete nem kevésbé aggódott életéért. Ő maga is jónak látta elkészülni a legrosszabbra. Végrendeletet csinált s annak egyik végrehajtójává Békést nevezte ki. Róla is megemlékezett benne, neki hagyván Csákyval és Hagymásival együtt, Huszt várát 30,000 frtnyi zálogösszegben. Békés ezzel is újabb lépést tőn a hatalom lépcsőjén.

A fejedelmi kegy által nyert magas álláshoz, kitüntetésekhez és gazdagsághoz még egy hiányzott: a családi élet boldogsága, nevének és vagyonának örököse. Ezt is megérte nem sokára. A fejedelem egészségének jobbrafordultával 1567 nov. 30-án menyekzőjét ünnepelte Harinay Farkas leányával, Annával, a kit mind származása, mind szépsége, szívjósága és lelki nemessége méltóvá tett arra, hogy élete párjául válaszsza. A lakodalom a királyi udvar, s a főnemesség ünnepe volt. A fejedelem s az országnagyok gazdag ajándékokkal siettek a mátka-pár üdvözlétére: a költészet muzsája is meghozta áldozatát a menyek-

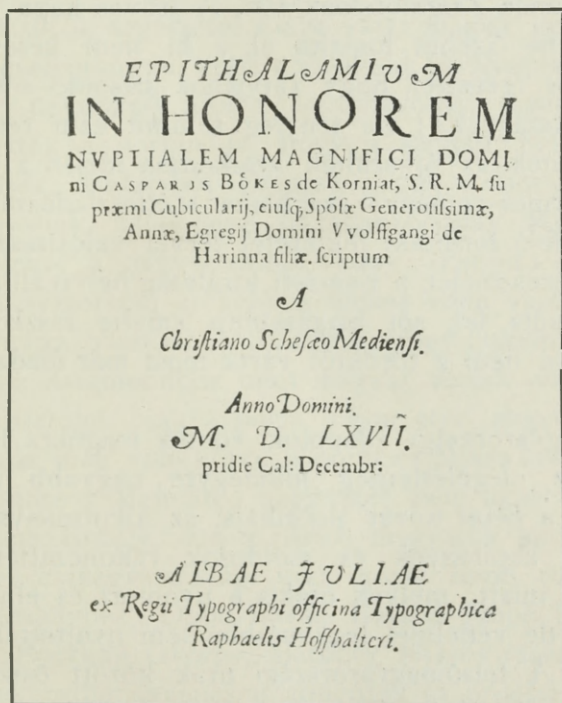
oldala mellett léte, különösen a király súlyos betegeskedése alkalmával tanúsított ragaszkodása és a legfontosabb ügyeknek éjjel-nappal fáradhatlanul, kész szív-

vel vezetése által bebizonyított hívségeért és hű szolgálataiért.»

* L. Erdélyi Múzeum, gróf Kemény József gyűjteménye. I. k.

zöre. Schesæus ékes latin dystichonokban dicsőítette a házasság élet boldogságát s a vőlegény és a menyasszony erényeit.¹ A lakadalmi vers az alkalmi dicsköltemények szokásos magasztalásaival halmozza el Békést, «a ki egykor a boldogtalan hazának ügyét, mint Atlas az eget, vállával tartandja fel.»

De a boldog családi élet, melyet a második évben fiok

5. SCHESÆUS ÜDVÖZLŐ VERSÉNEK CZÍMLAPJA.

(Gábor) születése még szorosabbá fűzött, nem-tartott soká: 1573-ban «husvétra kelve» nejét elragadta a halál.²

A családi élet e rövid időre sem vonta el Békést a

¹ SCHESÆUS: Epithalamium in honorem numptialem magn. d. Casparis Bökés de Korniat stb. eiusque sponsæ gen. Annæ, egr. d. Wolffg. de Harinna

filiz, scriptum a Christiano Schæseo Mediensis. a. d. 1567. Albæ Juliz.

² Székely Krónika. Tört. Tár. 1880. 642. 1. (Kiadta Barabás Samu.)

politikától. A menyekzői zaj alig csendesedett le s őt ismét a közélet színterén látjuk szerepelni.

Az 1568. év elején az eddigieknél még nagyobb-szabású politikai tervek élére áll.

Erdély viszonya a portához megváltozott, a mint Szigetvára alatt a nagy Szolimán sírját lelé. Magával vitte Allah árnyékába a fényes ígéreteket, a miket «szerelmetes fiának» János Zsigmondnak tőn. A fényes kapu tündöklő trónusát fia Szelim foglalta el, a ki nem késett ugyan a szokásos ígérettel, hogy «atyjához hasonló oltalmazója lesz az országnak»; de tényleg semmit sem tett érte.

Békésnek az új szultán uralkodása idején a törökben vetett vérmes reményei csakhamar szétfoszladoztak s jónak látta másfelé fordítani tekintetét tervei valószínűsítésére. Politikai vezéreszméjét, a nemzeti királyság helyreállítását, korántsem adta fel, sőt magasabbra emelte zászlaját, mint valaha; de nem a töröktől várta most már diadalra jutását.

A magyarországi állapotok vonták magokra figyelmét, a hol az elégtelenség mindegyre nagyobb mérveket öltött — a bécsi udvar politikája, az alkotmányszerelmek, a német kapitányok és zsoldosok rakoncátlansága és zsarolásai miatt, melyek csakis a nyomort és elnyomatást növelték, de védelmet legkevésbé sem nyújtottak a török ellen. — A felsőmagyarországi urak között összeesküvés készült, melynek célja volt az ország felszabadítása a német uralom alól. Az elégtellenek most is (mint később annyiszor) a természetes szövetségesre Erdélyre vetették szemüket s onnan vártak támogatást.

Békés Gáspár szívesen csatlakozott a mozgalomhoz s magához ragadta a vezérszerepet. A régi cél lebegett most is szemei előtt, — a magyar nemzeti politikának állandó törekvése másfélszáz éven át — csakis az eszközökben történt változás.

Megvillantak gondolatában az eszmék, melyeknek egy emberöltő múlva Bocskay lőn megtestesítője.

Annak az összeesküvésnek, melynek emléke Dobó és Balassa nevéhez fűződik, mozgó szelleme Békés Gáspár vala. Nagyratörő célja az volt, hogy a magyarországi elégtelenséget felhasználva, Felső Magyarországot lázadásra bírja és a német uralom alól felszabadítva, János Zsigmond mint választott magyar király alatt egyesítse Erdélylyel. A mit a török segítyétől hiába várt: maguk erején öhajtották végrehajtani, de azért a töröknek jóváhagyása mellett.

Amíg ügynökeik által egész Szlavoniáig izgattak; lépéseket tettek a portán is, hogy a szultán beleegyezését megnyerjék. Erdélyből követek jártak a portára, a kik ezt tárgyalták. 1568 decz. havában Gyulay Mihály ment be s jelenté a nagyvezérnek, hogy «annyira el vannak telve Magyarország előkelői a német ellen való gyűlölettel s annyira boszúsak a császárra, hogy önként elhatározták János Zsigmondhoz mint magyar vérből való fejedelemhez pártolni, csak a porta adjon erre engedélyt.» De ekkor már meg volt kötve a porta és Miksa között a béke 8 esztendőre s Mehemed nagyvezér nem akarta azt megszegni sem Erdély, sem a pártos magyarok kedvéért.

Pedig a magyarországi urak közül mind többen pártoltak Erdélyhez: Dobó István, Balassa János, Homonnay Gáspár, Bocskay György, Báthory Miklós résen állottak, némelyek pedig egyenesen átmentek az erdélyi udvarhoz. Ezek közé tartozott első sorban Forgách Ferencz, a volt váradi püspök, a történetíró és Gyulaffy László, a volt veszprémi kapitány, és többen.

1569 tavaszán az erdélyi udvar ismét beküldé Gyulayt a portára — és pedig fényes ígéretekkel. A portai követ

¹ L. KÁROLYI Árpád. A Dobó-Balassa-féle összeesküvés történetéhez.

² Wyss a császár portai követének jelentése 1568 decz. 11. (bécsi állami levéltár, Turcica).

megbizásának sarkpontja az volt, hogy a magyarországi elégtelennek befogadására engedélyt eszközöljön és ennek fejében 40,000 arany évi adót s a nagyvezérnek 50,000 arany ajándékot ígért. Wyss, a császár portai residense, sikeresen ellensúlyozta a nagyvezérnél az erdélyiek törekvését. Gyulayt most is kedvezőtlen válaszzal bocsátották (ápril végén) vissza, sőt csauszt is küldötték utána, hogy a fejedelmet nyugvásra intse és a pártos magyarok kiűzését követeljék. Sőt oly nagy volt a portán az ingerültség (ha a császár portai követének hinni lehet), hogy már azon tanácskoztak a nagyúr hívei, mi módon nyomuljanak Erdélybe, hogy megfékezzék a nyugtalan fejedelmet. Az ingerültség főképp Békés ellen irányult, a kit a portán a fejedelem és a magyar urak lázítójául tekintettek. Mehemed nagyvezér szeretne volna megragadni az alkalmat, hogy bosszút álljon Békésen a zimonyi megalázásért. «Azért csalogatja a magyarokat Békés Gáspár Erdélybe — mondá a nagyvezér a császár követének — hogy azok segélyével János Zsigmondot láb alól eltegye s a fejedelemséget a maga kezébe kerítse». Mehemednek elméje az egész nyáron azon járt, hogy Békést a portára csalja. Barátságot színlelve fölszólítá, hogy a szultán kézcsókolására siessen; biztosítá a porta kegyeiről s azt ígérte neki hűsége jutalmául, hogy a fejedelem magtalan halála esetére őt teszi Erdély fejedelmévé. Mehemed azt hitte, hogy Békés ez ígéretektől elcsábítva, a portára fog sietni, «a hol a gáztetteiért méltó büntetéssel fog lakolni, mint minden bajnak és rossznak fő okozója s a magyar elégedetlenek fő bűjtogatója».² De Békés átlátott az ellene szőtt fondorlaton s nem ment lépre. Belátta azonban azt is, hogy a török ellenzése miatt a magyarországi felkelés nem vezethet sikerre.

¹ Wyss portai követ a császárnak 1569 máj. 28. (bécsi állami levéltár, Turcica).

² Wyss jelentése 1569 szept. 1. (ugyanott).

IV.

Az összeesküvés nem maradt titokban, a terv felfedeztetett s az 1569-iki országgyűlésen Dobó Istvánt és Balassa Jánost Miksa elfogatta. Ezzel dugába dőltek Békés merész tervei, eloszlottak erre épített vérmes reményei.

A magyar összeesküvés megghiúsulása más fordulatot adott Békés Gáspár eddig követett politikájának. A törökben csalódott, Erdély helyzete pedig — két hatalmas állam közé ékelve — olyan volt, hogy szövetséges nélkül, magára hagyatva fenn nem állhatott. Az országban két politikai párt küzdött egymással folytonosan — a török és német: az első a szultán, az utóbbi a császár védnökségét óhajtotta. Békés eddig a török pártnak volt feje — s most arra a meggyőződésre jutott, hogy legjobb lesz a császárral kibékülni s egyezség útján megmenteni, a mi még menthető. Terveit nem adta fel még most sem, de eszközeire nézve az eddigiekkel merőben ellenkező utat választott.

Korántsem példátlan ez Erdély történetében, a mely helyzeténél fogva arra volt utalva, hogy az alkalmazkodás politikáját kövesse. Alig van Erdély államférfiai között egy is a xvi. és xvii. században, a ki mindkét utat meg ne kísérelte volna. Martinuzzi a törökkel kezdte s a némettel végezte; Békés hasonlóképen, Báthory István mindkettővel diplomatizált, Bocskay pályája kezdetén kész volt a császár iránti hűségért száműzni magát Erdélyből s később mégis kardot rántva ellene, megvalósította azt, a mit Békés a magyar elégtelenségekkel hiába tervezett. — Erdélyben a török és német párt uralma mindegyre váltogatta egymást, hol egyik, hol másik kerekedett felül, a szerint, a mint a politikai helyzet kívánta. A viszonyok hatalma kényszerítette Békést is, hogy törökpártiból németessé legyen.

Békés legújabb terve az volt, hogy kibékíti urát a császárral, s német főhercegnőt szerez neki feleségül. Nem új dolog egyik sem: mind a béke, mind a házasság kérdése szőnyegen forgott többször azelőtt is. Maga Izabella királyné is azzal zárta le örök nyugalomra szemeit, hogy «szeretettel kérte fiát: törekedjék az osztrák házzal békére lépni és rokonságba jutni, mert az mind magának, mind országának javára fog szolgálni: igyekezzék mindkettőt, a mit ő (Izabella) elkezdett, bevégezni».*

Az ország rendei is régóta sürgették a fejedelem házasságát, mert «az idő, miként a lefolyt víz, nem tér vissza, a halál az uralkodókkal is közös, s annyiival inkább siesen a házassággal, nehogy ő felsége hívei azon árvaságra jussanak, hogy ő felsége kimulván, fejedelem nélkül maradjanak». Ez volt a rendek kívánsága már 1559-ben. — A házasság kérdését, amíg a török-szövetség fennállott, a portán is tárgyalták, s Valois Margit kezéért közbenjártak a francia udvarnál. — Most, hogy a törökkel való viszony meglazult: a német szövetség által óhajtották a házasság kérdését is megoldani.

A mit Izabella kezéből a halál kiragadott — most egy évtized multán Békés fogta fel. Az 1570 jan. 1-ére Megygyesre hirdetett országgyűlés főtárgyát a béke és házasság ügye képezte. De a rendek többsége amennyire óhajtotta a fejedelem házasságát, ép annyira idegenkedett attól, hogy német főhercegnőt vegyen el. Békés azonban az eszmének már előre megnyerte a fejedelmet, a ki annak tárgyalására egy 30 tagú bizottságot (mindhárom nemzetből 10-10-et) hívott össze az országgyűlés után Fejérvárra. E bizottság többsége is francia hercegnőt óhajtott, de Békés a fejedelemmel egyetértve, lefegyverezte őket, bizván a lengyel király közbenjárásában is mind a portán, mind

* Századok, 1881. évf. 427. l.

a császári udvarban. A bizottság tehát meghajolt Békés érvei és a fejedelem akarata előtt, — s elhatározta, hogy a béke- és házasságszerzés végett követség küldessék Miksához. De ki vezesse a követséget? Mindenki vonakodott s Békésre hivatkozott. «Féltek — úgymond Forgách — nemcsak a szultántól, de magától a fejedelemtől is, a ki felett Békés annyira uralkodott, hogy nem lehet a szolga urához engedelmesebb, mint a király volt ő hozzá». A fejedelem tehát Békést kérte fel a követségre, mint a kit erre legalkalmasabbnak tartott.²

Békés fényes kísérettel, szép lovakkal, ékes ruhákkal, sok pénzzel és kincscsel felkészülve ápr. 12-én utra kelt Fejérvárról. Útjában a császár hívei nagy tiszteletadással, a határszélen üdvölvésekkel fogadták. A lengyel király az erdélyi követség támogatására Konarski Ádám püspököt küldötte a császári udvarba. Prágában a legszívesebb fogadtatás várt Békésre, kivel az ott megkezdett tárgyalást Speyerben fejezték be, a hová ő a birodalmi gyűlésre siető császárt követte. Ott állapítottak meg a szövetség pontjai (1570. aug. 16.), melyeket *speyeri szerződés* neve alatt ismer történetünk. Ezek szerint: János Zsigmond lemond a «*választott király*» czímről s fenséges fejedelemnek fog neveztetni. Országát örökös joggal birja, a mely Erdélyen kívül magába foglalja Bihar, Középszolnok, Kraszna, Máramaros megyéket, mint magyarországi részeket; Szatmár és Erdőd vonala lesz a határ. Debreczent közösen birják. A császár feleséget szerez neki unokahugai közül. Ennek, mint minden ez időben kötött szerződésnek titkos pontjai is voltak, melyek szerint a császár Erdélylyel véd- és daczszövetségre lép a török ellen s ha János Zsigmond a török

¹ FORGÁCH, i. m. 443. l.

² SCHESÆUS az egykorú költő ezt írja róla:

«Ergo opus ad tantum peragendum rite Bekessus
Deligitur Gaspar, quo regis nullus in aula
Promtior ingenio fuit, linguaue disertus.»

(Gr. Kemény J. kézirat gyűjt. VI. k. l. XII.)

miatt Erdélyt elvesztené, Opulia és Ratibor sziléziai herczegséget kapja kárpótlásul.

Fényes ajándékokkal és kitüntetésekkel elhalmozva sietett haza Békés a szerződés megerősítésére. Szept. közepén érkezett Erdélybe. A fejedelem tüstént összehívta a 30-as bizottságot; de most már csak 18-an jelentek meg. Üléseiket a beteg Békés lakásán tartották, mert nagyon megviselte az út s podagrája ágyba dönté.¹ Békés megtette jelentését s felhívta a tanácsurakat a szerződés aláírására. Csáky a kancellár ment jó példával elől, de többen még így sem örömet tettek. Báthory István azon föltétellel írta alá, hogy a béke létesülésével ősi birtoka Szathmár adassék neki vissza; Forgách azzal: ha a hazai törvényekkel nem ellenkezik.

«A király rendkívül örült — mondja Forgách —, de méginkább Békés, hogy végre megvalósul az annyszor megkezdett és mindig meghiusult kiegyezés, a melynek végrehajtása felett ők ketten, mindenki kizárásával, éjjel nappal tanácskoztak. Bizalmas beszélgetéseikhez s tanácskozásaikhoz senkit be nem bocsátottak, legfőlebb Csákyt, őt is nagyritkán. A várak parancsnokait mély titokban egymásután feleskették a magok és Miksa hűségére».²

Hátra volt most, hogy új követség menjen a császárhoz, a szerződés megerősítésére. Erre a követségre is Békést akarta megnyerni a király, a ki őt éig magasztalta, hogy egyedül csak ő képes, istentől nyert tehetségeinél fogva, ily nagy dologra! Igyekezett mindenkép kedvében járni, kitüntetésekkel halmozta el s pompásan felszerelt nemesvérű paripát adott neki ajándékba. Annyival inkább szüksége volt reá az ifjú királynak, mert más nem akarta elvál-

¹ ISTVÁNFFI Miklós: *Historia de rebus Ungaricis*, Viennæ, 1758. 318. l. Szerint a fejedelem volt beteg s azért gyűléseztek Békésnél.

² FORGÁCH Ferencz szerint, a kinek elbeszéléséből kitűnik Békés nagy befolyása a fejedelemre, de egyszersmind Forgách ellenszenve is Békés iránt.

lalni a megbízatást: «mindenki isszonyodott a követségtől, mint a pestistől». De Békés erejét az első követség úti-fáradalma kimerítette s betegsége (colica) akadályozta. Nem is késett magát mentetgetni, hogy ha életét elvesz-
tegetni nem akarja, nem vállalhatja el a követséget. A ki-
rály azonban nem nélkülözhetette Békést s minden rábeszé-
lési tehetségét elővette, sőt még azzal is megbiztatta, hogy
utódjává teszi,¹ csak ne hagyja el ily fontos dologban, s
ne engedje másnak ily tisztesség jutalmát!²

Végre betegsége enyhültével elszánta magát Békés a fá-
rasztó útra: de erős föltételek mellett. Kikötötte, hogy távol-

6. FORGÁCH FERENCZ ALÁÍRÁSA.

léte alatt a fejedelem senkinek se adományozzon falut, bir-
tokot, vagy méltóságot és senkire se hallgasson, mert neki
sok ellensége van s méltán tarthat attól, hogy távollétében
tőle elidegenítik. Ezenfelől — a mint a Békés iránt ellen-
szenvvel viseltető Forgách írja — kérte még Békés (ac
certis minis interdictit), hogy távollétében senkit ne fogad-
jon, senkire ne hallgasson; némelyeket névleg is megneve-
zett, mint a kiktől főképp óvakodnia kell. Ilyenek voltak:
a két Báthory (István és Kristóf), maga Forgách Ferencz,
Bánffy Pál és Gyulay Mihály. A fejedelem mellé rendelte

¹ ISTVÁNFFI, i. m. 318. l.

² FORGÁCH elbeszéléséből úgy tűnik
ki, mintha Békés csak szinlelte volna a

vonakodást, hogy annál fontosabbá te-
gye magát s annál inkább hatalmába
kerítse a fejedelmet.

azonkívül fivérét is, szigorúan meghagyván neki: vigyázzon mindenkire, senkit se bocsásson a fejedelemhez, s a kapukat szorgosan őriztesse.¹

Ilyen óvintézkedések után indult Békés második követési útjára 1570 decz. 26-án. Megbízataa ezúttal nemcsak a császárhoz, de Albert bajor herczeghez is szólt, a kinek leányát Máriát szemelte ki a császár János Zsigmond számára feleségül. Decz. 15-én kelt a fejedelem megbízó levele Békés számára Albert bajor herczeghez, melyben kéri őt, fogadja szívesen «nagyságos Kornyáti Békés Gáspárt, főkamarasát, tanácsosát és követét, kit fontos és nevezetes dologban küld hozzája».²

Békés Kassán és Krakkón át 1571 jan. végén érkezett Prágába. De a császár elszámította magát, mikor a bajor herczegnő kezét megigérte, mert ott erről hallani sem akartak. Miksa hiába hangsúlyozá (1570 sept. 3-án írt levelében, mily fontos államügy, sőt az egész keresztyenség érdeke, — hogy a herczegnő az erdélyi fejedelemhez menjen nőül, mert ezen a házasságon nyugszik az egész speyeri szerződés: a bajor herczeg (sept. 8-iki) válasza nem volt kedvező a császár kívánságára; de még kevésbé hízelgő az erdélyi fejedelemre. «Mily sorsa volna leányának az ingtag ember mellett, a pogányok és istentelen eretnekek közepette, kiktől hemzseg ama tartomány. Minő átkos eretnokség, az unitáriusoké, harapózott el lakosai közt, mely a fejedelemre is elragadt. Arról nem is szólva, hogy ama tartomány szerfelett miveletlen, hogy a fejedelem nem örvend a legtisztesebb származásnak, hogy teste egy nagy betegség».³ Szóval, nem adja leányát. — Mikorra Békés Prágába érkezett, Mária már el volt jegyezve Károly gráci

¹ FORGÁCH, i. m. 447—449. l.

² SZALAY: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a xvi. században. Pest, 1859. 228. l.

³ HURTER: Geschichte Kaiser Ferdinands und seiner Aeltern. Schaffhausen, 1850. I. k. 581—584. l.

főherczeggel. Különös szeszélye a sorsnak, hogy Máriának (a ki úgy félt Erdélytől) leánya Mária Krisztina erdélyi fejedelemnő — Báthory Zsigmond neje lőn.

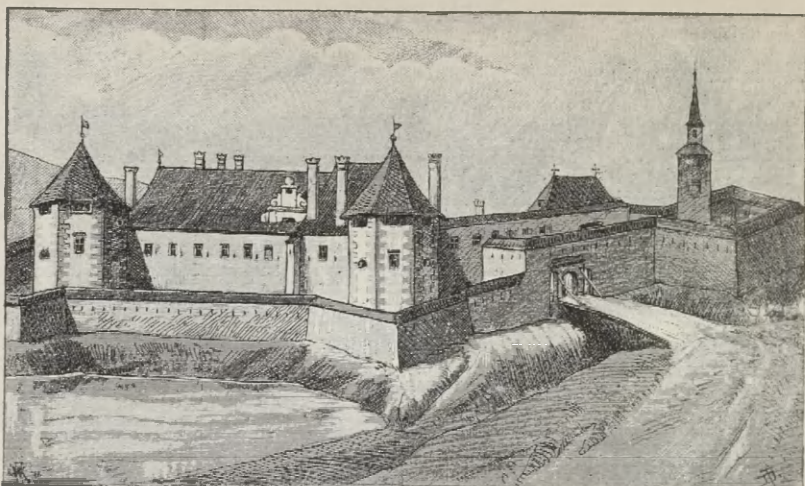
Békés által a császár most egy másik unokahugát, Sybillát, a jülich-i és clévei herczeg leányát ajánltatta a fejedelemnek, de kiről Békés azt hallotta, hogy rút és a németen kívül más nyelvet nem ért.* A házasság tehát most sem valósult, de a szerződést azért nem bontották fel. Békésnek bajorországi útja elmaradt, a helyett Prágából Bécsbe ment s ott 1570 márcz. 10-én kicserélték a speyeri szerződést megerősítő okmányokat.

De János Zsigmond ennek már nem örülhetett: négy nappal később, márcz. 14-én megszűnt élni.

* FORGÁCH, i. m. 464. l.

Joannis Zsigmondi

7. JÁNOS ZSIGMOND ALÁÍRÁSA

8. KERELLŐ-SZENTPÁL.

MÁSODIK RÉSZ.

BÉKÉS A TRÓNKÖVETELŐ.

I.

A FEJEDELEM halálával Békés szerencsecsillaga is letűnt. Hatalma, mely ura kegyéhez, mint repkény a fához, volt növe, összeomlott. Azokkal a könnyekkel, melyeket Erdélyből távozásakor urától búcsúzva hullatott, méltán sirathatta eljátszott szerencsáját is. Nem hiába féltette annyira urát mindenkitől: az élő bástya, testvérei s hívei örködése, a zárt és gondosan őrzött kapuk (miket Forgách említ) megóvhatták, hogy ellenségei ura közelébe s szívéhez ne férközhessenek; de egytől — a haláltól nem.

A nagy munka, melyért ő éjet-napot összetéve küzdött, a melyért nyugalma, egészségét áldozta, János Zsigmond halálával romba dőlt s maga alá temette alkotójának, mesterének szerencsáját, jövőjét is. Most tűnt ki, mily erős és hatalmas volt Erdélyben a török párt a német felett, hogy a speyeri szerződést még kihirdetni sem mer-

ték. A kiknek tudtával és (bár kedvetlenül) beleegyezésével köttetett, azok voltak a legelsők, kik megtagadták. Csáky a kanczellár, Hagymási Kristóf, a Báthoryak, Forgách és a többiek mosták kezeiket s hagyták, hogy az egész ügy Békés nyakába szakadjon. «Mi soha az országnak arról számot nem adhatunk, nem is adunk soha, a mit megholt kegyelmes urunknak tetszett cselekedni, végezni, pactálni: lássa ezt Békés Gáspár ő kegyelme, a ki ebben járt. Hagyja ott a fogát a hol fente, vagy fenette». ¹ Így nyilatkozott a kanczellár s szavai a tanácsurak s a rendek többségének véleményét fejezték ki.

Nagy hátrányára szolgált Békésnek, hogy a fejedelem halálakor nem volt odahaza. Ha otthon lett volna (írja Szamosközy), semmi kétség, hogy ő leendett a fejedelem; távollétében azonban az ellenpártiak túlsulyt nyertek.

Békés még Bécsben időzött, midőn az erdélyi rendek és barátai a fejedelem halálát tudatták. ² A hír márcz. 27—28-án érhetett oda. A futárok rendszeren két hét alatt tették meg az utat Erdély és Bécs közt (Kassán s a bányavárosokon át), ilyen rendkívüli esetben váltott lovakon talán egy-két nappal előbb.

Milyen hatással lehetett rá e hír, elképzelhetjük. Hogy mihez fogott Békés most? arra nézve forrásaink tudósításai nagyon eltérnek egymástól. Az az egy kétségtelen, hogy a császártól biztatást nyert, hogy őt választatja vajdává. Gyulafy Lestár szerint: a császár mindjárt fel is eskette hűségére s a vajdaságról levelet adott neki.

A nagy kérdés, kit emeljenek Erdély trónjára? élénken

¹ HAGYMÁSI levele Liszthihez, Gyula-Fejérvár, 1571 máj. 27. (Erdélyország történetei tára. I. k. 106. és k. II. és SZALAY: A magyar történelemhez. 13. 1.)

² Somogyi Ambrus históriája. II. k. 103. I. szerint fele úton volt Bécsből Erdélybe, mikor a fejedelem halálát hallotta.

SZAMOSKÖZY István úgy írja, hogy nem volt Erdélyben a választáskor. Bethlen szerint közvetlenül a választás után érkezett. Forgách ellenben gyűlöletes dolgokat tud róla beszélni, mi minden gonoszságot megkísérelt Fejérvárt a választás előtt.

foglalkoztatta az ország három nemzetét. A közvélemény két férfiú között oszlott meg jó eleve: Kornyáti Békés Gáspár és Somlyai Báthory István között. Az első az elhunyt király legkedvesebb embere volt, a kit maga is utódjául szánt, meg is biztatta azzal, bár nyilvános ajánlásra nem került a sor. A másik Erdély legelső főurai egyike, ész és vitézség dolgában egyaránt kitűnő, régebben bizalmas tanácsosa János Zsigmondnak, amíg bécsi fogsága idején Békés nem férközött közelebb a fejedelem szívéhez. — Békés alacsony sorsból küzdötte fel magát főúrrá; Báthory «öreg nemzet» volt, a ki hatalmas ősökkel dicsekedhetett, s atyja is vajdája volt Zápolya Jánosnak Erdélyben. Békés diplomata, a ki most is követségben járt kint; Báthory államférfi és hadvezér egy személyben, a ki jól ismerte a konstantinápolyi, s még jobban a prágai és bécsi udvart, — melyeknek kelletlen vendégszeretetét két évig volt kénytelen élvezni s ki a magyarországi végvárak körül folyt harcokban kitűnő hadvezérré nőtte ki magát. Békés az elhunyt fejedelem mindenese; Báthory az ország egyik főméltósága: váradi főkapitány, a mely állást a fejedelemség után elsőnek tekintettek az országban. Békés unitárius; Báthory katolikus, vallásához ragaszkodó, de türelmes: azonban az unitárius fejedelem halálával beállott valóságos reactio embere. S a mi fő és leginkább döntő államkérdés volt: Békés határozottan és kizárólag *németpárti*, a császár embere; Báthory a helyes középút, az alkalmazkodó nemzeti politika híve, a szultán pártfogoltja, de nem teremtménye s a császárnak sem ellensége: *törökpárti*, de a priori nem német-ellenség. Ez szabta meg a pártok alakulását s csak ezen kívül a személyes ellen-, vagy rokonszenv.

A török-párt sokkal erősebb volt az országban, mint a német; daczára a munkába vett német szövetségnek, a melynek népszerűtlen volta most tűnt ki a maga valósá-

gában. «Az urak az megírt végzésekről semmit sem tudnak, vagy nem akarnak tudni, azt mondván, hogy az hátok megett csináltatott és koholtatott». Erdély a török torkában feküdven, a szultántól mindig inkább félhettek, mint a császártól. S mert ennek élénk tudatában voltak : nemcsak a tanácsurak, de a rendek is elleneztek a törökkel szakítást: «Megsejdtívén az ország (a speyeri szerződést) nagyon rajta jártak ő felségének, a király fiának, hogy az országot hatalmas török császár oltalmától meg ne foszsa és haragjának ki ne tegye».¹

Azonkívül fontos elvi kérdés különböztette meg a két pártot. A szultán védnöksége szabad fejedelemséget jelentett, mert a fejedelmválasztásról fermánt kapott az ország a szultántól 1568-ban; a császár fenhatósága kormányzó vajdasággal lett volna összekötve.

A két jelölt választási tusája tehát nem magánérdekek harcza, de fontos politikai elvi kérdések mérkőzése volt. A császár jól tudta, hogy az ő érdekeit Békés, a speyeri szerződés megalkotója képviselheti leginkább és nem Báthory, a kit követsége alkalmával hajthatatlanságáért két évi fogsággal sujtott, s a kit így a személyes sérelem is elidegenített tőle. Ellenben a szultán semmi jót nem remélt Békéstől, a kinek németességéért már előbb kérdőre vonta a meghalt királyt. Báthory tehát a bécsi udvarnál, Békés pedig a portán nem volt kedvelt személy. Mind a császár, mind a szultán jó eleve állást foglalt a maga jelöltje — az előbbi Békés, az utóbbi Báthory mellett, — a kinek érdekében némelyek ideje korán «kéz alatt a hatalmas portához járultanak».²

A személyes rokon- és ellenszenv is belejátszott a választási harcba. Békés hatalma, a mely fejedelme barátságán épült, hanyatlóban volt. A kik eddig hatalmát ret-

¹ HAGYMÁSI levele Liszthi Jánoshoz,
Gyula-Fejérvár, 1571 máj. 27. id. h.

² U. o.

tegték, most gyűlölöivé váltak. Népszerűségéből is sokat veszített az utóbbi időben a német szövetséggel. A főurak alacsony származásaért különben sem szerették, — s az ő jelöltjük Báthory vala. A köznemesség, a mely azelőtt vonzódott Békéshez: a török szövetséghez ragaszkodva, meghidegült iránta. — Még a szászokra számíthatott volna leginkább, a kikben bízott is; de kitűnt, hogy hiába, mert szász uraim szólni sem mertek. A székelyek tán őt pártolták volna, de nem állott módjukban fejenként szavazni. Méltán tudósíthatta azért Hagymási, hogy «ez állásában az dolgoknak kétes nagyon dolguk. Békés Gáspárt ez ország nagyobb részén nem szeretik mondják: csak folytassa praktikáit, majd oda veszti fogát, fejét és marháját». Ilyen volt a közhangulat az országban, nem nagy sikerrel kecsegtető Békésre nézve.

Az ország fő szónói az interregnum alatt a «testamentomos urak» voltak, kikre az elhunyt fejedelem 5 év előtt végrendelete elintézését bízta. Ezek voltak: Békés Gáspár, Csáky Mihály, Hagymási Kristóf, Nizowski Szaniszló és Bornemisza Farkas.¹

CsÁKY Mihály, a kancellár, mély belátású, okos, de ravasz, fösvény és alakoskodó, mindenki iránt egyaránt barátságos képű öreg úr, közel 80 éves.² Érdekközösség fűzte Békéshez (Huszt vára, de nem lépett mellette sorompóba; sértette a császár mellőzése, hogy Hagymásiban inkább bízott, mint benne. De Báthory választásánál sem volt jelen.

HAGYMÁSI Kristóf, a hadsereg főparancsnoka, az elhunyt fejedelem befolyásos tanácsura, tekintélyes főúr, szívélyes, kedélyes és eszes, a társadalmi életben szeretetreméltó, körülbelül 60 éves.³ A császár meghittje, Békés barátja, ügyének támogatója (Huszt vára harmadik társbirtokosa); Unitárius.⁴

¹ FORGÁCH, id. m. 469. 1.

³ U. o.

² GROMO jellemzése szerint id. h. 87. 1.

⁴ FORGÁCH, 469. 1.

NIZOWSKI Szaniszló, lengyel származású, Izabella egykori kegyencze s az elhunyt fejedelem főpohárnoka. Maga is szerette hajtogatni a poharat, mint a János Zsigmond udvarában katonáskodó lengyelek általában, a kikről Gromo írva hagyta, hogy «jó ivók és evők». Nizowski is jó mulatópajtás volt, mindig jó kedvű, udvarias, bőkezű, gavallér; a fejedelemnek tejtestvére s vakengedelmes hive. Előbb lutheránus vallású, inkább megszokásból, mint meggyőződésből;¹ később ő is unitárius.²

BORNEMISZA FARKAS, öreg, vitéz, barátságos nemes úr; bátor és harczedzett, jó katona; hatvan év terhét könnyen viselő. Előbb lutheránus, majd unitárius.³

A testamentomos urakkal, főúri rangban és tekintélyben mérköztek a Báthoryak, Kristóf és István. Gromo, az élesszemű olasz, a mint 1564—5-ből János Zsigmond udvarát jellemzi s felteszi a kérdést: ki lesz a fejedelem utódja? mintegy megjósolja a Báthoryak fejedelemségét. «Csupán két hatalmas úr van ott, — mondja — a Báthory testvérek, a kik származásukra és családjukra nézve kétségtől az elsőek az országban; ők a legerősebb oszlopai a kath. vallásnak; de ez sokat is árt befolyásuknak a mostani vallási viszonyok között». Ártott az unitárius fejedelem korában; de nem, a mint halálával a vallásos reactio megindult.

A fejedelem halálát néhány napig titokban tartották — s a tanácsurak márcz. 20-án még az ő nevében hívták meg a fejevári részgyűlésre ápril 1-ére a rendeket. Ennek a gyűlésnek határozatai nagy befolyással voltak a fejedelemválasztásra. Báthory pártja már itt előnybe jutott, midőn határozattá lőn, hogy az ország békéje s a választás szabadsága biztosítására Báthory Kristóf vezetése alatt másfél ezer ember harczkészben álljon Tordán. A fejedelemválasztó országgyűlést május 17-ére tűzték ki Fejervárra.

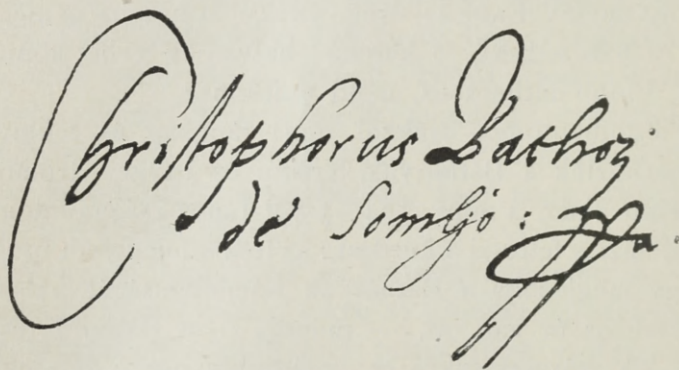
¹ GROMO, u. o.

³ GROMO, u. o.

² FORGÁCH, 469. l.

Egyetemes gyűlés helyett részgyűlést hirdettek, melyre a megyék és székely székek tíz-tíz követet küldjenek, a szászok hatot-hatot. Futárokat indítottak Bécsbe, Konstantinápolyba, a budai és temesvári basákhoz. Báthory és Forgách már azelőtt a portára küldte Vajda Istvánt, hogy tudassák a fejedelem halálát és egyengessék a fejedelemválasztás útját.

Békés ekkor már útban volt hazafelé. Beteges állapotára való tekintettel a császár egy bőrpárnákkal bélelt

9. BÁTHORY KRISTÓF ALÁÍRÁSA.

kényelmes kocsit bocsátott rendelkezésére, a melyen ő váltott lovakkal sietett Erdélybe, ellátva a császár utasításaiival és leveleivel a rendekhez, és a speyeri pontokat aláírt tanácsurakhoz. Irt a császár többek közt Hagymási Kristófnak (márcz. 28-án), kiben legtöbb bizalmat helyezett, Forgách Ferencznek (márcz. 29-éről),* felhíván őket, hogy Békést, a kinek részletes utasítása van tőle, megbízatása keresztülvitelében támogassák. E megbízatás sarkpontja az volt, hogy a speyeri szerződés értelmében az ország élére kormányzó vajda állíttassék.

Békés ápr. közepe táján érkezhetett Fejérvárra. A testamentomos urak kisebbszerű részgyűlést hívtak össze,

* FORGÁCH, i. m. Függelék LXXII. I

hogy jelentését s a császár izenetét meghallgassák. Békés azt kívánta volna, hogy a várak (Gyulafejérvárral együtt) bocsáttassanak a császár kezébe, s előterjesztette Miksa császár levelét, melyben ez a vajda kinevezését — a speyeri szerződés értelmében — magának akarja fentartani. Ápr. 27-én megérkezett a porta követe is, Amhat csausz, a fejedelemlérválasztásra vonatkozó fermánnal, melyről tudva volt, hogy Báthory Istvánt rendeli fejedelemmé. Miksa tehát *vajdát* akart kinevezni, a szultán már ki is nevezett *fejedelmet*. E veszedelmes és továbbra is irányt adó előzmények kikerülése végett elhatározták, hogy a fermánt mindaddig fel nem olvassák, a míg fejedelmet nem választottak. Miksához pedig felírtak a testamentomos urak, hogy ily viszonyok között ne ellenezze a szabad választást.¹

Csak egy-két hét választott még el az országgyűléstől. Ezt az időt mindkét párt a szervezkedésre fordítá. Békés lázas sietséggel működött azon, hogy a távolléte alatt történt mulasztást kipótolja; a mi — immár szervezett párttal állván szemben — nem volt könnyű feladat. Első sorban a testamentumos urakra támaszkodott, a kikkel érdek-közösség fűzte össze őt s a kik némi fegyveres erőről is gondoskodtak pártjuk erősítésére. A várak őrségeiből több száz katonát vontak ki s azokkal rakták meg Gyulafejérvárt házaikat. Csáky Mihály a kancellár, — a ki pedig arról volt ismeretes, hogy az ország szükségleteire soha egy fillért sem áldozott, — most kétszáz gyalogot és ugyanannyi lovast toborzott kéz alatt, a kiket mellékutakon Fejérvárra vezettetvén, saját házába őrségül helyezett el.² Forgách Ferencz (a ki mint Báthory rokona, jó barátja s kancellárja ellenszenvvel ír Békésről) gyűlöletes színben tünteti fel az ő viselt dolgait a választás előtt. Szerinte Békés mindent elkövetett pártja növelésére, hol ajándékokkal és ígé-

¹ SZILÁGYI, Erd. Orszgy. Eml. II. k. 392. l.

² FORGÁCH Ferencz históriája.

retekkel, hol erőszakkal. Míg egyrészt a császárra hivatkozott, másrészt megkísérlette a török basákat és követet is megnyerni, bár sikertelenül, mert ezek előtt már csak neve is gyűlöletes vala. Megpróbálta nagy ígéretekkel a szomszéd havasalföldieket is segítségül hívni. De főképp a testőrség megnyerésére követett el mindent. Éjnek idején hívatta magához Sása János és Vadas Mihály testőrpapancsnokokat, s fényes ígéretekkel ostromolta és kecsegtette őket, hogy álljanak pártjára. De ezek már meg voltak nyerve Báthorynak — s a figyelő hadtest parancsnokára, Báthory Kristófra hallgattak. Hiába volt minden újabb kísérlete, a testőrséget megnyernie nem sikerült. A választásnál ezek a Báthory-pártiakat éltetik, s Békés híveit lezúgják, mert ők állottak őrt mind a várpalota előtt, a hol a főurak —, s mind a templom körül, a hol nemesi rend gyűlésezett.*

Békés ügyét népszerűtlen politikai pártállása s a császár érdekei védelmében kifejtett túlbuzgó működése már előre eldöntötte. A mint nyilvánosságra került, (mit eleinte csak titokban tárgyalt a beavatottakkal,) hogy a várakat s magát a fővárost is a császár kezére akarná bocsátatni, — ellene zúdult a közvélemény. Ők nem akarnak Slavonia, Horvát- és Magyarország sorsára jutni, melyeket a császár nem birt megvédeni a töröktől — zúgott a nemesség s elhallgattatá a gyenge német pártot. Készek lettek volna felháborodásukban Békést és embereit lekasabolni (írja Forgách), ha le nem csillapítja őket Báthory, a kinek legtöbb tekintélye volt a rendek előtt s a kitől leginkább remélték, hogy az országot megmenti Békés veszélyes terveitől.

A május 17-ére hirdetett országgyűlésre tenger nép özönlött Fejérvárra. A tordai tábor is, a mely kéz alatt

* FORGÁCH históriája, 471. l.

másfél ezerről tízezerre szaporítottatott, felkerekedett és a főváros közelében Tövis alatt állapotodott meg. A székelység is nagy számmal gyülekezett, fejenként, harczra készen. Első teendő volt a meghalt fejedelem temetése, a mely mindig országgyűlésből szokott történni. «Sohasem látott ez a kis Erdélyország egy helységben annyi népet, mint ez alkalommal.»* Ott volt a török követségen kívül a lengyel király követe is, Mielecki, az ilyvói (lemergi) vajda, titkárával, Woroniecki Jakabbal, az ország primásának, a gnezdai érseknek unokaöcscsével s megfelelő kísérettel. Május 23-án volt a temetés, a mely minden ceremónia nélkül, az unitárius vallás (melyet az elhunyt fejedelem és a hozzá legközelebb állók követtek) egyszerű szertartása szerint ment végbe. A testet a várpalotából a templom sírboltjába vitték s ott anyja mellé temették.

A temetés napján nem volt tanácskozás; a pártok készültek a mérkőzésre. Békés érdekében Hagymási Kristóf működött legnagyobb buzgalommal a magyarság között. A székelyeket Andrassy Péter tekintélyes primor vezette, Miles szebeni polgármester pedig a szászokat, a kikben «legtöbb hívség volt az római császár ő felségéhez». Békésnek tehát volt pártja s «voltanak emberei többen, a kik mérkőzés nélkül nem akarták feladni urok ügyét», bármennyire reménytelennek látszott is az a Báthory-párttal szemben, a melynek háta megett ott állott a testőrség, az u. n. kékdirabantok s a tövisi tábor, a mely szintén részt vett a párttusában.

Hagymási a Békés érdekében ki akarta hirdetni az eddig titokban tartott speyeri szerződést; de Csáky a kanzellár cserben hagyta, tudván, mily felháborodást szülne az a rendek között. «Próbálja meg te kegyelmed az végezések dolgát — mondá, — de vigyázzon te kegyelmed

* MILES, Würgengl, 138. 1.

magára, fejét jól felkösse; mi az mit ez végezésekről, pactumokról tudunk, azt csak mint az megholt kegyelmes urunk cancellarius tudunk, nem is vagyunk ez ország cancellarius.»¹

Május hó 24-dikén volt a pártok mérkőzése. Nagy volt a zaj a tanácssteremben, s künn is a zúgás: «alig hallja vala az ember önmaga szóját.»² Sokan (a Báthory-pártiak) a szultán fermánját kívánták felolvasni, mások (a Békés-pártiak) a választás elhalasztását sürgették. «Véget vete a zavarnak Csáky uram; bejön az gyűlés közibe az testamentummal és az hatalmas császár levelével, mely utólsonak nyers szóval való felolvastatását praetendálván az gyűlés, csend leve: mindeneknek szeme az Báthory uramékra veté magokat, miért hogy csendesesen ültenek az öreg ajtó felé.»

A közvélemény tehát elég hangosan nyilatkozott Báthory mellett — és Békés ellen. A testamentomos urak belátták, hogy másnak a megválasztásáról szó sem lehet. Nem is akarták többé ellenezni; de időt kellett nyerniök némi óvintézkedések megtételére. A gyűlést tehát május 24-én a választás befejezése nélkül zárták be. Késő is lévén már az idő, — «nagy sebbel-lobbal kiki haza mene.»

A testamentomos urak a tanácsurakkal együtt még az nap este ülést tartottak, melyen Báthory is jelen volt, s ott elhatározták, hogy másnap fejedelemmé választják Báthoryt, és pedig a fermán felolvasása előtt, de úgy, hogy Báthory titkos ülésben le fogja előttök tenni a császár hűségére is az esküt. Midőn másnap május 25-én kora reggel egybegyűlének a rendek, már ekkor a Békés pártja, barátjai, hívei s a szász uramék szólani sem mertek, Csáky uram sem volt látható. «Alig valának együtt: ime min-

¹ SZALAY. A magyar történelemhez, 14. l. és Erd. Tört. Tára. 109. l.

² U. o.

den további vita és szó nélkül kikiálták Báthory István uramat az «somlyait, főür öreg nemzetet vajdának.»¹

II.

Báthory fejedelemmé választatása még nem jelentette az ő és pártja végleges diadalát. Békés és a német párt nem adta fel a harczot; nem békét, csak fegyverszünetet akart, a mi alatt a császárral megállapodásra jussanak a további teendők felett. Békést a sértett hiúság s eddigi hatalmához való ragaszkodás mellett a császárnak letett hűségeskü is sarkalta, hogy állást foglaljon a fejedelemmel szemben.

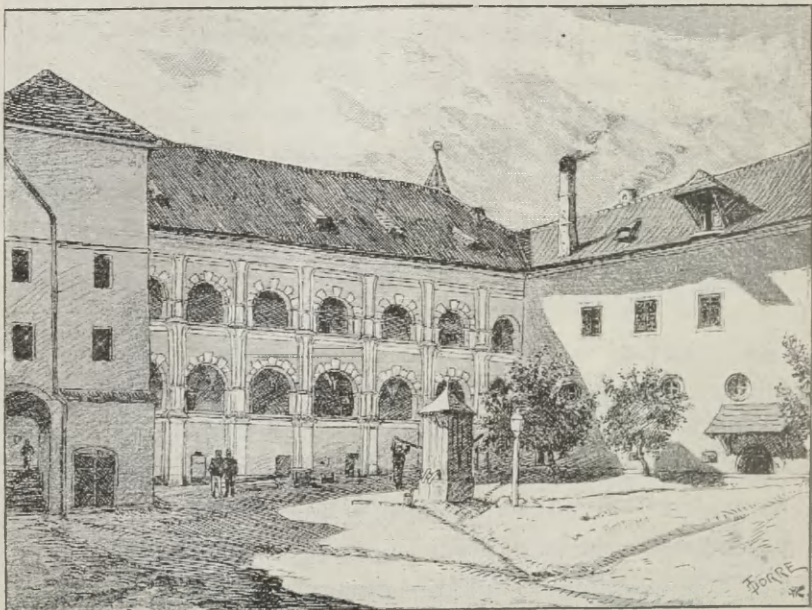
Régi hatalmából megmaradt még egy, — a testamentosos úré, melynek az a körülmény kölcsönzött fontosságot, hogy a várak ez idő szerint még az ő kezükön voltak, mint a császár képviselőien. És Békés hatalma foszlányaihoz szívósan ragaszkodott, s abból szötte jövődjére tervei szálait. Ő különben sem tehetette azt, a mit Bocskay megtett egy emberöltő múlva, hogy a császárnak esküdven hűséget s nem akarván meghódolni Báthory Endrének, a fejedelemnek, inkább elhagyta Erdélyt s magyarországi birtokára vonúlt vissza. Békésnek nem volt Erdélyen kívül birtoka; ott kellett maradnia. Duzzogva vonúlt vissza kiépített és megerősített várába Fogarasra, a nélkül, hogy meghódolt volna. — «Ha a köznemességből választottak volna meg valakit, szívesebben meghódolna annak, mint Báthorynak», a régi vetélytársnak. Hitte, hogy még minden javára fordul. «Nem rövidült meg az úr karja!» szokta volt mondogatni.²

Báthory pedig hozzálátott, hogy a fejedelmi székben

¹ HAGYMÁSI f. e. levele.

² BETHLEN Farkas, i. m. II. k. 283. l.

megerősítse magát. Az erély, de egyszersmind az eszélység embere volt, s uralkodása elveinek mély politikai belátása szabott irányt. Erős meggyőződése volt, hogy Erdélynek mindaddig a törökre kell támaszkodnia, míg a török hatalma megtörve nincs, míg az ozmán uralom alól Magyarország fel nem szabadul. De a császárral sem akart újjat húzni, sőt minden áron meg akarta győzni arról, hogy

10. FOGARAS VÁRA BELSEJE.

a törökkel a frigyét politikai kényszerűségből tartja csak fenn. Ő szabott határozott irányt annak a nemzeti politikának, melyet utána a legkiválóbb erdélyi fejedelmek követtek egészen Buda visszavívásáig s Magyarország felszabadításáig. A míg nyíltan a szultán fenhatóságát ismerte el, titokban letette a hűségesküt a magyar királynak is a speyeri egyezésbe beavatott tanácsurak előtt; de egyszersmind kérte a várak átadását, hivatkozva a török sürgetésére.

Békés is követet küldött (Földváry Istvánt) a császárhoz, hogy vagy esküjétől mentse fel,¹ vagy nevezze őt ki, mint hajdan Kendy mellé Dobót, társvajdává. Ezt a császár nem látta időszerűnek; de azt megtette, hogy Huszt vára birtokát illetőleg (melyet Csákyval és Hagymásival együtt János Zsigmond hagyott rájuk, 30,000 frtban) jul. 19-én beiktatási parancsot küldött a leleszi prépostsághoz, a melynek kiküldöttei okt. 13-án csakugyan bevezették őket a vár birtokába.

Huszt és Fogaras birása lett a viszály Eris-almája Békés és Báthory közt.² Mert amíg julius elején a császár a többi erdélyi várakat a fejedelem kezébe bocsátá: Husztot és Fogarast megtartatta. A török hiába sürgette, — a császár megtiltotta e két vár kézhez vételét. Az 1571. nov. 19-iki országgyűlés (melyen Békés nem jelent meg), el akarta foglaltatni Husztot, de a jelenvolt Csáky és Hagymási kérésére haladékot kaptak a Békéssel való értekezésre. Békés és pártja ellen több végzést is hozott ez az országgyűlés: t. i. hogy az elzálogosított fiskalitások (ilyen volt Huszt, Görgény és Fogaras a Békés kezében) visszaperelhetők; a külfölddel senki se levelezzen; az országgyűlésre meghívott, ha meg nem jelenik, büntettesék meg.

Békés a császárban és párthíveiben bizakodva, elég erősnek hitte magát arra, hogy még ezután is daczolhat Báthoryval. S ekkor lépett ő arra a sikamlós térre, melyen előbb-utóbb buknia kellett. Békés eddigi magatartásának lehetett még mentsége s megvolt legalább a törvényesség színezete, a míg ő a speyeri egyezség s János Zsigmondnak a Báthory esküje által is szentesített végrendelete alapján állott; de most már nem egy párttal állott

¹ SZAMOSKÖZY, IV. k. 3. l.

munkája, kik ezt eléggé kimerítően előadják.

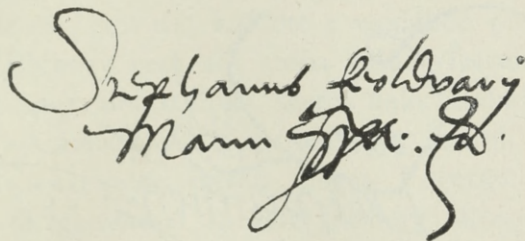
² Ennek részletes elbeszélésétől fölment minket SZILÁGYI és NAGY János

többé szemben, hanem a törvényes fejedelemmel s az országgyűlés végzéseivel. Az, hogy a császár állott mögötte, szolgálhat némi mentségeül, de igazolásául nem.

A császár, a ki nem bízott Báthory őszinteségében, mintegy ellenőrző szerepet szánt Békésnek Husztból és Fogarásból. Békés erre támaszkodva, várait a fejedelemtől és országtól teljesen függetlenül óhajtotta birni: neki a császár parancsol és nem Báthory, hűségeskü a fejedelemnek nem tesz, — ő Fogarast mint zászlós-uradalmat bírja, adót tőle nem fizet. Az ellene alkotott országgyűlési végzésekre azzal felel, hogy a speyeri szerződést ki akarja hirdettetni a pozsonyi országgyűlésen; a mit a császár maga sem tartott észszerűnek.

Békés abban bízott, hogy a császár fegyveres erővel is megsegíti őt és a német pártot, kik Erdély Magyarországhoz kapcsolását óhajtották. Nem hanyagolta el, hogy pártját az országban éberségben tartsa. Csáky és Hagymásin kívül többekre számított a főurak közül, kikhez részint családi kötelék fűzte, részint politikai, vagy más érdekközösség csatolta. Valóban nem megvetendő azok száma és neve, kik párthíveinek bizonyultak. A Csáky, Kendi, Radák, Bornemisza, Harinnai, Apafi, Barcsay, Telegdy, Andrassy, Móré, Kemény, Károlyi, Alárdy, Miske, Tomori, Hamvai, Székely, Bogáti, Kabos, Horvát, Pókay és más jónevű családok tagjai tartoztak pártjához. Számított a császárhoz mindig hajló szászokra s a Báthorytól idegenkedő székelyekre is, a kik régi szabadságaikért, a tisztartók és tisztviselők sérelmei miatt, a közéjök ékelt nemesi donatiók özöne ellen hiába kérelmeztek a fejedelem s országgyűlés előtt, meghallgatást nem találtak. Úgy, hogy 1571 őszén valóságos lázadás ütött ki a székelyek között, de a mely kevés véráldozattal hamar elnyomatott. E székely lázadással is kapcsolatba hozták Békés nevét, mintha az ő keze is belejátszott volna.

Valóban Békés nem egy jelét adta türelmetlenkedésének. Egyre irogatta panaszos és sürgető leveleit a császárhoz Báthory ellen. 1572 elején már érkezettnek látja az időt a fegyveres fellépésre. Figyelmezteti a bécsi udvart s a kassai kapitányt (febr. 12), hogy most az ideje a dologhoz nyúlni, nincs arra a mostaninál kedvezőbb alkalom; a török annyira meg van rettenve (lepantoi veresége után), hogy miatta bátran hozzá lehet fogni. Bécsben követe járt (Földváry István), a kit február 23-án audientián

II. FÖLDVÁRY ISTVÁN ALÁÍRÁSA.

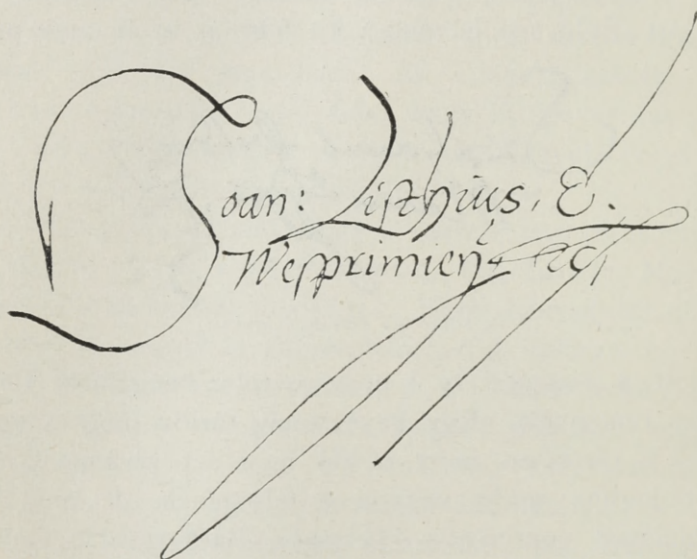
fogadott a császár. De ő nem osztotta még most Békés vérmes reményeit. «Egy kevés ideig tűrjön még és egyebekkel is tűrtessen, mert az idő igen azt kívánja... minden dologhoz módja vagyon ő felségének, de mégis az dissimulatiót continuálja ő felsége» Báthoryval szemben, mert «quod ante tempus cito fit, male fit»... de ne féljen, «nem hagyják moházni (bemohosodni) dolgait.»* Ez lőn a császár izenete.

A fejedelemnek tudomása volt Békés «rezgelődéséről», a mely kezdett veszélyes mérvet ölteni. Báthory mindent elkövetett az udvarnál Békésnek szép szerivel való elensúlyozására és a császár kegyébe való jutásra, de Miksa bizalmát nem nyerheté meg. Hiába kívánja (panaszkodik Liszthi János a magyar kancellár előtt), hogy ő felsége «az ő engedelmes hívségét és ez nyomorú földnek állapot

* Gr. Kemény gyűjteményében, az Erdélyi Muzeum-egylet könyvtárában.

ját és megmaradását megbecsüllené»: ellenségei árulkodására hallgat, a kik fejedelemségére törnek. Csodálkozik (írja metsző gúnynyal az unitárius Békés ellen), «hogy a prædestinatio híve lévén, mért nem várja el: ha prædestinatus, talán még ő rája is kerül az uraság, vagy ha nem prædestinatus, azt is elveszti, az mie vagyon».*

Gondoskodott is róla, hogy elveszítse, mert jobb «præ-

12. LISZTHI JÁNOS ALÁÍRÁSA.

venire, quam præveniri». Elhatározta, hogy Békést leg-érzékenyebb oldaláról, fogarasi birtokában támadja meg. Majláth Margitot, Gábor testvérét, a fejedelem elhunyt fivére, Báthory András feleségét — tehát saját sógornőjét — léptette fel ellene, azon az alapon, hogy mikor Majláth Gábor eladta Fogarast, nővérét a jogszokások ellenére nem kínálta meg a megvételre való előjoga érvényesítésével. Pert indított tehát Fogarasért Békés ellen,

* BÁTHORY Liszthinek 1576 febr. 18. L. SZILÁGYI, Erd. Országgy. Eml. II. k. 526. l.

azt követelvén, hogy az eredeti zálogösszeg (30,000 forint) fejében bocsássa vissza kezébe ez ősi Majláth-birtokot. Nyilvánvaló volt, hogy Majláth Margit mögött maga a fejedelem áll; hisz Békés öt év óta birta Fogarast s Majláth Margitnak csak most jutott eszébe jogát keresni. A fejedelemtől csakugyan intő levelet kapott Békés Fogaras átengedésére. Békés azt felelte: nem lehet a vajda felperes is, bíró is egy személyben s felebbezte ügyét a császárhoz. Báthory a felebbezésnek helyt nem adott. Békés hajlandó lett volna szép szerivel is megalkudni Fogaras felett: követet küldött a vajdához, pénzt ajánlván érte. De Báthory nem állt szóba vele: «folyamodjék írásban, mint alattvalóhoz illik», izente neki. Békés pedig nem akarta megalázni magát s a császárhoz fordult segítségért.

Békés fenyegetve látván magát Fogaras birtokában, kétszeres buzgalommal sürgeté Báthory ellen a fegyveres föllépést. Egyremásra küldözte a jelentéseket, hogy az erdélyi urak nagy része elidegenedett Báthorytól, hogy a székelyek és oláhok a császárhoz vonzódnak, hogy a szászokat könnyű volna hittel kötelezni magához s erre nézve megbízó levelet kért. A nyílt fellépést a császár még korainak tartotta s 1573 február 10-dikén intette Békést, hogy alkalmazkodjék most még a viszonyokhoz, éljen színleléssel a fejedelemmel szemben; de a mellett meg biztatta, hogy szükség idején nem fog segélyével késni: addig is a zaklatásokat tűrje bátor lélekkel, hűségében legyen állhatatos, a jutalom nem fog elmaradni. A hűség jutalma egyelőre az lett, hogy 1573 június 3-dikán királyi diplomával erősítette meg Békést Fogaras birtokában.

Báthory állandó törekvése, hogy meggyőzze a császárt őszinte jóindulatáról, hasztalan volt; hiába kérte, hogy ne az árulkodások után, de az ő maga cselekedeteiből ítélné meg őt, melyet ő azelőtt is megmutatott, «akkor pedig

bővebben megmutatja, mikor az isten az ő felsége ereje által elveti nyakukról a pogányt;»¹ hiába jelentette azt is, hogy a portáról parancsot kapott Békés megöletésére, de ő azt visszautasítá: a bizalmatlanság jegét nem sikerült megtörnie. Hiába kérte azt is (már 1572 nyarán), hogy a császári házhoz való viszonya szorosabbra fűzése végett adjanak hozzá nőül egy főhercegnőt; azt a gúnyos választ nyerte, hogy «Somlyón a királyi nemet nem tarthatja el». Így Báthorynak be kellett látnia, hogy az udvarnál Békés hitele nagyobb az övéénél s hogy másképen kell föllépnie ellene.

Az 1573 jan. 1-ére Kolozsvárra összehívott országgyűlés elítéli Békés és a német párt fondorkodását. «Vannak, a kik olyantól várnak támaszt, a ki maga is beteg... már egynehányszor tapasztaltuk, mit ér a német segítség», hangsúlyozták az ország rendei.²

Az ellentétek kezdődtek kiélesedni — az összeütközés közelgetett.

A bécsi udvarban (1573. sept. elején) hozzáláttak a hadikészülődéshez. Most már a császár is úgy vélekedett, hogy «tovább hallgatással nem szenvedheti a sok méltatlanságot... országát meg akarja tartani és híveit megoltalmazni». A három nemzet főszemélyeinek leveleket küld s Békésnek utasítást ad, hogy miképen cselekedjék az ő felségéhez való kötelezetésben; «summa pénzt» is rendel, melyből kinek-kinek az ő mivolta szerint kell juttatni, «hogy a hívségben bizodalmasabban megtartassanak». Békés számára ugyanis megvette a vöröskői uradalmat Fugger Márktól, s a vételért úgy kellett volna visszatérítenie, hogy azt a császár hívei lekötelezésére s új hívek szerzésére fordítsa. A megnyerendők egyike volt Andrassy Péter, tekintélyes székely

¹ BÁTHORY Lisztinek 1576 febr. 18. ² SZILÁGYI, Erd. Országgy. Eml. II. L. SZILÁGYI, Erd. Országgy. Eml. II. k. 427. l. 526. l.

primor, a székelyek főbbjeivel egyetemben. Többeket jószágadományozással kívánt a császár megnyerni; ezek közt volt Harinnai, Berendi, Petki Gábor, Radák László, Kendi János. Békésnek azonkívül megígérte, hogy a Lukács napi törvényszékre (okt. 18), melyre Fogaras ügyének tárgyalása ki volt tűzve, Ibrányi Ferencz híres magyar jogtudóst küldi be Erdélybe.¹ Addig is Fogarasban teljes erejével álljon ellent: ha kell, Rueber a kassai kapitány császári seregekkel meg fogja segíteni. Báthoryt pedig most már egész nyíltan megintette a császár, hogy az ő «híveit meg ne merje háborgatni, hanem csak szolgai határban tartsa magát».

Mindez siettette a fegyveres összeütközést. «Két éles kard nem fér meg egy hüvelyben» — szokta mondani Báthory — «s jobb megelőzni, mint megelőztetni».² Jól látta — s elfogott levelekből méginkább megbizonyosodott, hogy mi készül ellene. Gyorsan határozott tehát, nem várva be az októberi octavát. Megízente a portára, hogy Békés «nimetté» lőn és segílyt kért a császári seregek esetleges beütése ellen, s maga is felkészült, hogy ellenségét isten segítségéből «fejével alá fordíthassa».³

Báthory okt. elején gyorsan összevonta hadait. Békés közeli két várát, Alvinczet és Enyedet, egy csapással elfoglalta, Bánffy Györgyöt pedig lovassággal s Vadas Mihályt és Sása Jánost gyalogsággal titkon Fogaras ellen küldötte. «Sok szekér volt, kiket gyékénynyel fedtek volt be, simulálván azt, hogy sót visznek, és mindenik kék drabanttal volt rakva, kiknek Vadas Mihály volt kapitányuk, kit annakutána Poloczko alatt lőttek el a muszkák»,⁴ — a hol akkor már, fordulván a koczka,

¹ FÖLDVÁRY levele a szept. 27-diki kihallgatásról. Erd. Tört. Tára. I. kötet.

121—133. l.

² BETHLEN, I. m. II. k. 273. l.

³ SZALAY, A magyar történelemhez. 87. l.

⁴ SZAMOSKÖZY, IV. k. 4. l.

Békés vezérlete alatt vitézkedett a most ellene küldött Vadas.

Békésnek váratlan meglepése egészen sikerült. Sejtelve sem volt a támadásról, úgy annyira, hogy midőn az ostromló hadak megérkeztek, ő maga is épen a váron kívül sétált s csaknem kezökbe került; alig volt annyi ideje, hogy a várba meneküljön. Okt. 4-én zárták körül Fogarast. Békés nem bizván a vár megvédésében, jónak

13. ALVIN CZ.

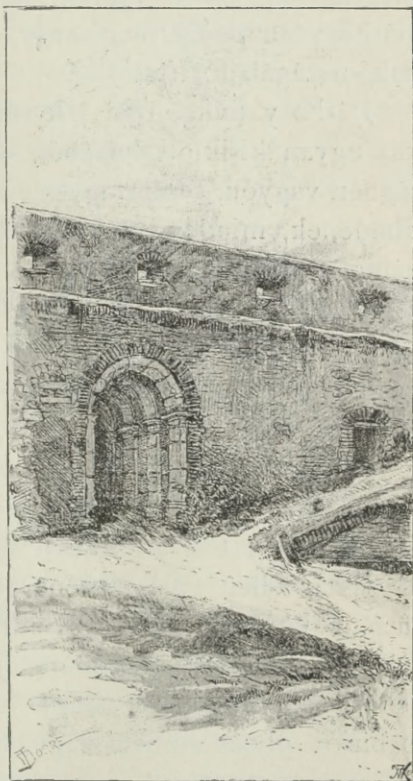
látta menekülni. A várat, kis fiát és kincseit hű emberére, Gyulai Pálra bizván, a kit ő képeztetett az olasz egyetemeken: ő maga egy zacskó drága gyöngyöt, gyémántot és aranyat magához vett s míg a főkapunál nagy harci lármát üttetett, hogy az ostromlók figyelmét oda összpontosítsa, mintha ki akarnának rohanni — addig ő harmad magával a hátulsó kis kapun kiosont; lovának patkói visszafelé voltak verve és pokróczdarabokkal átvarrva, hogy zajt ne okozzanak. Hét napi veszélyes bolyongás után, erdőn, ber-

ken s járatlan úton — szerencsésen kijutott Magyarországra s októ. 12-dikén Kassára ért bizalmas emberéhez, Rueber János felsőmagyarországi főparancsnokhoz.

A 22 ágyúval ostromolt Fogaras vára októ. 18-kán feladta magát. Gyulai Pállal a Báthoryak nemesen bántak s később ő (korának egyik legtudományosabb embere) nagyon kedves híve lőn Báthory Istvánnak, mint lengyel királynak.

1573 októ. 15-dikén megnyílt a meggyesi országgyűlés. Békés és a császár pártja nagy várakozással nézett e gyűlés elé, melyre a szatmári kapitány is követet küldött a császár hívei támogatására; de Békés időközben történt kiűzetése és Fogaras kiostromlása megzavarta terveiket. A pártosok egy része a gyűlésre sem ment, a másik rész jónak látta csendesen maradni. Az országgyűlés pedig teljes hatalmat adott a fejedelemnek Békés parthívei ellen,

hogy tetszés szerint büntesse és irtsa ki a pártosokat.* «Végeztetett országúl, hogy senki ne pártolkodjék, hanem igaz hűséggel legyen minden ember a fejedelem iránt, ezután se pártolkodó követeket és leveleket ne merjenek küldözni, sőt ha valakinek afféle levelek hoztattnának,

14. FOGARASI KISKAPU.

* SZILÁGYI. Erd. Országgy. Eml. II. k. 544. 1

fel ne merje szakasztani, hanem a fejedelemhez vigye avagy küldje.»¹

A török sem késett pálczát törni Békés felett. A nagyvezér az árultatásért, mit Békés cselekedett, az erdélyi uraknak levelet küldött, hogy «az árulót el ne szalaszszák, megfogván, vasba vervén, az császár portájára küldjék;» Báthorynak pedig megizente, hogy «az mi tövisek volna-nak országában, irtsa ki».²

Báthory nyugodtan jelenthette a szultánnak, hogy Békés ugyan kisiklott kezéből, «de az ország nagyjó csendességben vagyon, semmi igyetlenség, visszavonás nincs benne, mindenek, mind nagy, mind kicsiny, hatalmasságod hívségéhez tartják magukat».³

III.

Az Erdélyből kibujdosott Békést a császár felsőmagyarországi kapitányai (a szatmári és a kassai) tárt karokkal fogadták. Siettek magukévá tenni ügyét, mert kiűzetésében a császár ellen való merényletet láttak.⁴ A kassai kapitány tüstént követet küldött Báthoryhoz: Fogaras visszaadását kívánva Békés számára. Báthory határozottan felelt: «soha sem engedem, hogy csak egy talpalatnyi földdel is birjon olyan ember, vagy hogy lakása legyen itt, a ki velem s az országgal egyet nem ért.»⁵ — «Nem rövidült meg az úr karja!» — kiáltott fel Békés szokott szójárásával a válasz hallatára.

A német kapitányok készülleteket tettek az Erdélybe

¹ SZILÁGYI, Erd. Országgy. Eml. II. k. 544. l.

² SZALAY, A magyar történethez, 87. és 102. l.

³ U. o. 123. l.

⁴ TEUFFENBACH Kristóf a császárnak,

Szatmár, 1573 okt. 17. (Bécsi állami levéltár Hungarica).

⁵ A Rueber követe Paczót János, a császárnak Kassa, nov. 27. (Bécsi állami levéltár Hungarica).

ütésre, a mihez engedély kieszközlése végett Békés felutazott Bécsbe s előadta a császár előtt panaszát. «Ime, midőn esküvésemtől fölséged fel nem szabadít és én Báthorynak nem hódolok, mindentől megfosztva elűzettem». ¹ Kérte fegyveres segélyét, sokat tudott beszélni az erdélyiek elégedetlenségéről, a császárpártiak türelmetlen várakozásáról. — Annyi igaz, hogy mihelyt ezek a meggyesi végzések okozta ijedségből felocsudtak, újra érintkezésbe léptek Békéssel — és titokban szervezkedtek.

Miksa régebbi biztatásai által mintegy lekötve érezte magát Békés irányában; de másrészt kockáztatott vállalatnak tartotta Báthory megtámadását, — mert félt, hogy a törökkel keveredik háborúba Erdély miatt. Előbb tehát a török felől szeretett volna biztonságot szerezni, a miért is utasította Békést, hogy eszközöljön ki a portától is engedélyt a beütésre — támogatva a fényes kapunál az ott levő császári követek által is.

Békés megfogadta a császár tanácsát. 1574 május 8-án követül küldé a portára Antalffi Imrét, a szultánhoz s a nagyvezérhez intézett kérelemmel s ottani ismerőseihez szóló levelekkel.² Nem hiába járt a portán követségekben: tudta milyen hangon szoktak ott beszélni. A bizantinismus eszközét, a hazudozást, jókora mértékben igénybe veszi. Erősen mentegeti magát és vádolja Báthoryt, a ki azért üldözte ki őt országából — úgymond — mert ő mindig híve volt a hatalmas szultánnak, míg Báthory a némettel tart. Hogy miért futott mégis Bécsbe? arra is megfelel. A vajda a török részek felé az utakat elállatta, kénytelen volt tehát a német udvarba menekülni.³ De ez érvek gyengeségét maga Békés is érezte, s nyomatékot az

¹ KULCSÁR, Székely Krónikája. 36. l.

² BÉKÉS, Mahomet bég dragománnak. 1874 május 8. (Bécsi állami levéltár Turcica).

³ BETHLEN, i. m. II. k. 358. és k.

A szultán Békésnek 1574 febr. Bakith Pál Mahomet dragománnak 1574 ápr. (Bécsi állami levéltár Turcica).

által adott nekik, hogy a vajdaságért a nagyvezérek 40,000 aranyat s egy 10,000 arany értékű gyűrűt, a szultánnak pedig az adó megkétszerezését ígerte.

Antalffit — kit a császár portai követei is támogattak¹ — látszólag szívesen fogadták a portán; de csak azért, hogy urát törbe csalják. Azt kívánták, hogy hűségét bebizonyítandó, Békés maga menjen a portára.

Az 1574. év tavaszán Békésnél Bécsben járt régi ismerőseinek, Amhat és Musztafa bégnek is az vala titkos megbízatása, hogy Békést a portára csalják. De Békés élt a gyanúperrel és nem ment. Jól volt értesülve a császári követek által, hogy bemenetele vesztére válnék, mert ott kínpadra vonnák s úgy vallatnák a császár ellen s aztán megölnék, vagy száműznék (Rhodusba vagy Aleppóba), vagy legalább is törökké lenni kényszerítenék.² Békés, mindezeket tudva, azt felelte a nagyvezérnek (1575. febr. 24-én), hogy az ő Konstantinápolyba való menetele «semmiképen nem lehetne, hanemha veszni akarna», mert ott «Németországban nem úgy van a dolog, mint a hatalmas császár birodalmában, onnan, ha ezer feje volna is: egyiket is oda nem vihetné. Ha a vezérbasa elveszteni akarja őt, ám küldjön oda s ölesse meg ott, hadd lássa mind e világ, mint fizetik meg az ő hívséges szolgálatát; — hiszen török neve van már most is ott mindeneknél s sokan mondják, hogy megérdemlené, hogy a bőrit is lenyúznák»³ — írja mesterkélt érzelgéssel.

A török hódító politikájának érdekében állott a kereszttyén hatalmak egymás ellen ingerlése; az ellenség viszálya megkönnyítette az ő munkáját. A legkevesebb, a mit nyerhettek, a versengő és a porta pártfogását kereső

¹ UNGNÁD és RYM a császárnak Konstantinápolyból 1573 nov. 25. — 1574. máj. 4., aug. 29., szept. 6. A császár, portai követeknek. Bécs, 1574 máj. 31. (Bécsi állami levéltár, Turcica).

² UNGNÁD a császárnak 1574 nov. 18. (Bécsi állami levéltár, Turcica).

³ Erd. Tört. Tára. I. k. 135—139. l.

felek gazdag ajándékai voltak, a mit a nagyvezérek, a divánulő basák, le egész a tolmácsokig s a renegát ágenszekig, soha sem tartottak megvetendőnek. Nem volt ügy, a melynek, pénzzel és ajándékokkal támogatva, pártfogója ne akadt volna a portán. Nem egyszer magok a pártfogók is mindkét versengő félt szolgálták és zsarolták. Most is pl. a renegát ágensek épúgy szolgálnak Békésnek, mint Báthorynak. Békés megmentett aranya és gyémántja s keleti

Benkner Márkos
mostan Antalfi
af batulmas szájának
égi fogain izpábia

15. A RENEGÁT BENKNER ALÁÍRÁSA.

gyöngyei jó részt oda keletre kerültek vissza, a kincs-szomjas basák kezeügyébe.

Mehemed, a nagyvezér, kétszínű játékot űzött Békés követével, a ki több mint egy évig volt a portán.¹ A vezérbasa kifogyhatatlan volt a biztatásban, hogy üssön csak Békés bátran Erdélybe, jobban szeretik őt, mint a fősvény Báthoryt, a kire sok panasz jó, hogy erősen adóztatja a városokat s a szultánnak mégis oly keveset fizet.² A budai basa szintén bele volt vonva e ravasz játékba; ágense kinyilatkoztatta (1574 decz. 14.), hogy addig nem nyugszik, még Békés nem leend az erdélyi vajda.³ És Antalfi elég együgyű volt, hogy készpénzül vegye a nagyvezér színlelt jóindulatát. A legvérmesebb reményekkel kecsegtette magát és urát. Viszont a portát arról biztosít-

¹ Érdekes emlékeit őrzi ennek a bécsi állami levéltár, Turcikai között, Ungnád és Antalfi jelentéseiben.

² UNGNÁD jelentése a császárnak 1574

decz. 17. (Bécsi állami levéltár, Turcica).

³ UNGNÁD a császárnak 1574 decz. 14. (U. o.)

gatta, hogy Békés Erdélybe ütése nem fog nagy zajjal és zavarral járni; mihelyt a portáról engedelmet kap, napot és helyet tűzend ki, a mikor és a hol titkon postán Erdélyben terem, akkorára ott fogják várni az ország legfőbbjei, három nap alatt 40,000 embere lesz, úgy hogy Báthory — mindenkitől elhagyatva — még védeni sem fogja tudni magát.¹

Az 1575. év elérkeztét ilyen vérmes reménynyel üdvözltek Békés portai hívei; pedig ez az év lett rájuk nézve a leggyászosabb. Antalffi annyira rózsaszínben látta a jövőndőt, hogy soha vigabbnak nem látták Konstantinápolyban. Még néhány hó előtt életét féltette, midőn Báthory 4000 tallért ígért elűzetéseért vagy elfogatásáért, s ime most már csak azon aggódott, hogy Báthory be sem várva Békést, minden kincsével ki talál szökni Erdélyből s akkor mily nehéz lesz Békésnek ígéreteit teljesítenie.²

Antalffinak e vérmes reményeit méginkább táplálták a nagyvezér kifakadásai Báthory ellen, a kinek ajándékaival soha sem volt megelégedve. Mikor Musztafa csasz 1575 elején megérkezett Erdélyből, haragosan fakadt ki a vezérbasa, hogy «semmit sem tudunk a fősvény kutyától kicsikarni, de meglátja, hogy rövid nap rossz álmot fog látni.»³ Majd ismételve így kiáltott fel: «mégis csak fősvény egy kutya; no de el is mozdítjuk helyéből: olyan hitvány ajándékot küldött, hogy a havaseli vajdáéi is különbek voltak». Achmed csasz is keveselte a csak 50 tallér értékűtört, dühében vissza akarta küldeni.⁴

A tavasz nyiltával még tovább ment biztatásaiban a vezérbasa. Azt mondta Antalffinak, hogy Békést fiává fogadja, mert a szultán elhatározta, hogy Erdélyt annak adja, a ki

¹ UNGNÁD a császárnak 1574 decz. 22.—28. (U. o.)

² UNGNÁD a császárnak 1575 jan. 8. (Bécsi állami levéltár Turcica.)

³ ANTALFFI Békésnek, 1575 febr. 6-án. (Eredeti, chiffrekkel írva, bécsi állami levéltár Turcica.)

⁴ ANTALFFI Békésnek 1575 márcz. 28 (u. o. Turcica.)

több adót kész fizetni: az pedig Békés.¹ És sürgeti, hogy jól tenné, ha már fegyvert fogna, mert jobban szeretik őt, mint Báthoryt, «a fősvény ebet».²

Így biztatták Békés követét a portán. De Báthoryt sem kevésbbé, s őt mégis több őszinteséggel. Grujó Péter volt állandó kapitihája a fejedelemnek s bejáró követe Kendi Sándor. Grujó résen állott s önérzetesen czáfolgatta Békés izeneteit, mintha az erdélyiek Békéshez voñzódának. «Az erdélyieknek van annyi eszük — úgymond — hogy azzal tartanak, a kinek a hal már hálójában van, nem pedig azzal, a ki még most készül halászni».³ «Báthory annyira nem fél Békéstől — mondogatá — hogy ha tíz olyan ellensége volna is, legyőzné, mert Magyarországon valamennyi jeles katona volt, mind hozzá szegődött.»⁴

A nagyvezér 1575 ápr. 8-án ünnepélyesen kijelentette az erdélyi követnek, hogy legyen nyugodt a fejedelem, ha Békés 700,000 aranyat ígérne is évenként, még akkor sem pártolnák őt.⁵ És a nagyvezér csakugyan megparancsolta a budai és temesvári basának, hogy Báthorynak, ha Békés megtámadná, segélyére siessenek.⁶ Az erdélyi követnek pedig a jul. 11-iki kihallgatáson kijelentette, hogy «ne féljen urad, ha az egész Erdély feltámadna is ellene: zárkozzék csak egy várba, majd küldök én neki segélyt s úgy teszek Erdélylyel, mint Temesvárral és Lippával, midőn a szultán hűségétől el akartak szakadni».⁷

Így mind Békés mind Báthori követei «jubiláltak».

A porta rendes politikájához híven ámitgatta Békést és élesztette a fejedelem és trónkövetelő versenyét, hogy

¹ UNGNÁD a császárnak 1575 ápr. 24. (u. o. Turcica).

² ANTALFFI Békésnek 1575. jun. 4. (u. o. Turcica).

³ UNGNÁD a császárnak 1575 febr. 24. (Bécsi állami levéltár Turcica).

⁴ Grujo Péter beszélgetése Ungnád emberével 1575 márcz. 30—31. (u. o.).

⁵ UNGNÁD a császárnak 1575 ápr. 8. (u. o.).

⁶ UNGNÁD a császárnak 1575 máj. 2. (u. o.).

⁷ UNGNÁD portai követ jelentése a császárnak, Konstantinápoly 1575 jul. 11. (Bécsi állami levéltár Turcica).

abból hasznót húzzon. Bizonyos, hogy Báthory inkább kegyben állott a portán; de a törökről fel lehetett tenni, hogy ha Békés győz, a nagy ígéretek fejében megnyugszik az ő fejedelemségében is.¹ Viszont olyan hírek is szárnyaltak, hogy a nagyvezér szandsáksággá ohajtáná átváltoztatni Erdélyt, a magyarországi hódoltság mintájára.² A tudósítások egy része azt mondja, hogy a magyarországi basákat Báthory mellé rendelte segítségül; de Ungnád azt írja (1575 júl. 11.), hogy a nagyvezér Temesvárra és Budára futárt küldött, hogy a basák Erdély határára siessenek s a

16. UNGNÁD ALÁÍRÁSA.

mellé álljanak, a ki győz.³ Ez igazán méltó befejezése lett volna a török kétszínű játékának.

Békés támadása sokáig váratott magára. Ő nem volt oly könnyen hívó, mint követe; nem bízott a hitegetésekben: írásbeli felhatalmazást kért. Az előszóval való biztatásokat «álomképeknek» tartja,⁴ a mire nem építhet semmit; az írásbeli felhatalmazásért ígér eget, földet. Ha ezt megnyeri: a nagyvezérnek «többet fog adni — izente — mint Báthory egész életében s a szultánnak engedelmes rabszolgája (sclaf) leend». — Nem bízott a pusztá szóban, mert ismerte a török álnokságát s mert jól tudta, hogy

¹ UNGNÁD Trautsohnnak 1545 ápr. 29. és máj. 1. (u. o.)

² UNGNÁD a császárnak 1575 máj. 2. 1574. decz. 25. és Grujo Péter Ungnád emberének 1575 júl. 11. (u. o.)

³ UNGNÁD a császárnak 1575 máj. 2. júl. 11. (u. o.)

⁴ BÉKÉS Antalfinak 1575 jan. 30. Bécsből, titkos írással (bécsi állami levéltár, Turcica).

Báthory nagy kegyben van a portán: «ha nem szeretnék, nem ajánlották volna a lengyel királyságra».¹

Az 1575-iki nyár elején Antalffi vérmes reményei is megcsappantak, mert elfogyott a pénze s Békéstől hiába kért. «Nyakig úszik az adósságban (írja Ungnád jun. 28-kán), nincs pénze már mindennapi kenyerére sem, — és a jó követ még ő akarja a vajdát kiűzni fészkéből». ² Antalffi pénzhiányában még kevesebbet tudott kívívni, mint azelőtt s urával is meghasonlott. «Máskor nem vinné fejét érette ilyen mészárszékre — fakad ki Békés ellen, — miért nem küld pénzt?! hiszen erre az erdélyi vállalatra «spórolta» minden pénzét».³

Békésnek tehát a portától végre is csak az előszóval való biztatással kellett beérnie; írásbeli felhatalmazást nem adtak neki, — a Prágában ülőnek.⁴ Így Békés csak a császárra támaszkodhatott. Egészen nyíltan támogatni Miksa sem akarta, az a török béke megszegése lett volna; de megengedte a seregtoborzást országában. Békés ennyivel is megelégedett. Rögtön tudósította erdélyi párthíveit. Máj. 3-án írt Radák Lászlónak, hogy indulófélben van Prágából, legyenek ők is készen, tüzzenek ki napot és helyet, a hol találkozzanak; a többi párthívek⁵ értesítését is reá bizza. Öccsét Gábort és Székely Antalt 4—5 nappal előre fogja bocsátani, kikkel Radák a székelyek közé menne, hogy Andrassy Pétert a főbb székelyekkel ültetnék fel. Bízott abban is, hogy a katonák, mihelyt meghallják az ő érkezését, «szökvén-szöknek» hozzájuk. Lázárt is értesített, a ki azt izente, hogy «jól elhozhat az udvar né-

¹ BÉKÉS Antalffinak 1575 június 13. Kassa mellől (bécsi állami levéltár, Turcica).

² UNGNÁD a császárnak 1575 jun. 28. (Bécsi állami levéltár, Turcica.)

³ ANTALFFI Békésnek 1575 június 28. (u. o.).

⁴ ANTALFFI Békésnek 1575 június 3.

és BÉKÉS Antalffinak 1575 június 13-án (u. o.).

⁵ Ilyenek voltak: Csáky Pál, Telegdy Mihály, Bornemisza Boldizsár, Kendi Gábor, Alárdi Ferencz, Károlyi László, Veres János, Szentmihályfalvi Péter deák, Csákán Balázs, Váradi Pál deák, Barabásy Ferencz, Csányi Miklós.

péből másfélszáz lóval eljön egy éjjel.» A siker biztosítását abban látta, hogy «császár ő felsége azzal ajánlja magát, hogy minden segítséggel leszen titkon, semmiben fogyatkozás nem leszen.» Bizott a magyarországi részek elégületlenei csatlakozásában is. Május közepén indul Prágából s Kassa mellett szándékozik bevárni jeladásukat, hogy mikor találkozzanak. Az összejövetelre Bethlen várát ajánlja.¹

Jun. 13-án csakugyan Kassa mellett találjuk Békést, a hol a magyarországi urak közül is számosan gyűltek zászlaja alá. Így Prépostvári, Kálló parancsnoka, csapatjával, Perényi György, Csapi Kristóf, Pongrácz Frigyes a szatmári magyar őrséggel, Melith, Lónyai, Sulyok István, Kállay János, Deregyei Pál és több nemes úr, lovas és gyalog vitézlő néppel. Hozzájuk sietett Balassa Bálint is, a költő, jókora csapattal.

Békés a váratlan és gyors meglepéssel akart előnyt biztosítani magának. Hirtelen Erdélyben termett s Deés mellől Kozárvárról kiáltványt bocsáta ki párthíveihez, hogy siessenek hozzá csatlakozni. Jun. 28-án már Torda mellett Keresztesmezőn állott hadaival.

Báthoryt a Kassára küldött Bornemisza Boldizsár értesítette Békés közeledéséről. Ő is sietett fegyverre szólítani híveit, «mert közeleg a haza ellensége a császár seregivel.» De a fejedelem tábora még csak akkor gyülekezett, mikor Békés már Tordánál állott. — Azonban Békés egy stratégiai hibát követett el, melylyel időt engedett a fejedelemnek a teljes felkészülésre.

Általános a hit, hogy ha Békés egyenesen Gyulafejérvár elfoglalására sietett volna, hogy ott a főváros mellett vívja az ütközetet, — az ővé leendett a győzelem, «Ha Fejérvár felé szaporán jött volna — írja Szamosközy² —

¹ BÉKÉS Radák Lászlónak. Prága, 1575 május 14. (Erd. Tört. Tára. I. k. 140. l.)

² SZAMOSKÖZY, IV. k. 4. l.

és Szent-Pál felé nem tért volna Békés Tordárúl, obtinealta volna az pricipatust, mert az nemesség Enyeden volt gyűlésben az úrakkal. Báthory István csak ezzel nyerte, hogy Fejérvárott volt, onnét parancsolt mindenfelé, hogy meléje menjenek és nem merték elhallgatni».

De Békés a helyett, hogy Fejérvár felé sietett volna: a Maros mentében, a székelyek földje felé vette útját, kik arra a hírre, hogy régi szabadságukat visszaállítja, tömegesen keltek zászlaja alá. Igaz, hogy e kitéréssel erősödött serege; de Báthory is időt nyert hadai összegyűjtésére. Hagymási 200 lovassal és 200 gyaloggal, Gyulafi az erdélyi sereggel, Bánfi Farkas és Kristóf udvarnépükkel, 200 nemes lovas, 800 aranyosszéki székely, 300 lovas és 200 gyalog Karánsebes és Lugas vidékéről, 1000 szász, majd Gerőffi János a temesvári pasa segédcsapatával, Géczi János a várakörnyéki csapatokkal és a havaseli vajda 200 fegyveressel növelte seregét. S most túlnyomó erővel indulhatott Békés ellen.

Békés jul. 5-én Maros-Vásárhelyhez egy órányira, Nyárádtőig ért. Itt csatlakozott hozzá Andrassy Péter 2000 csiki és néhány száz marosszéki székelylyel. Az egyesülés után Békés visszatért Radnótig, hogy szembe fogadja a fejedelem utána nyomuló seregét. Jul. 7-én Radnót alatt találkozott a két sereg, úgy hogy csak a Maros vize választá el őket: Békés serege a bal-, Báthoryé a jobbparton állott. A csatározás megkezdődött. Jul. 8-án Báthory Dátosnál átszállítá seregét a Maroson, Békés a radnóti várkastély előtt állott csatarendben. De ütközetre nem került a sor, mert amint a fejedelem ágyúi megszólaltak, Békés visszavonulót fuvatott, hogy Báthoryt kicsalja erős állásából s elvonja felállított ütegeitől. A csel nem sikerült, mert Báthory átlátván Békés czélzatát, megtiltotta az üldözést s szoros csatarendben követte őket.

Békés Kerellő-Szent-Pálígon vonult vissza s ott a mos-

tani vasút vonala mellett emelkedő magaslatokon foglalt erős állást, míg a mocsaras, tavas lapály Báthory ágyúí felállítására alkalmatlannak látszott. Itt a Maros szűk völgyén július 9-én szép verőfényes szombati napon vívatott az eldöntő ütközet a fejedelem és a trónkövetelő közt.* Báthory jobbra fordult, hogy Békés seregét a besenyői völgyön át bekerítse. Békés, hogy ezt megakadályozza, feladta az elfoglalt magaslatot, és seregét megfordítva, hátát az Alárdi Ferencz birtokában lévő (most gr. Haller-féle) szentpáli kastélynak vetette, a mely mögött a Maros folyik. A malmok hátvédül szolgálhattak, a vesszőgát pedig — csatavesztés esetén — a visszavonulást könnyíthetné meg.

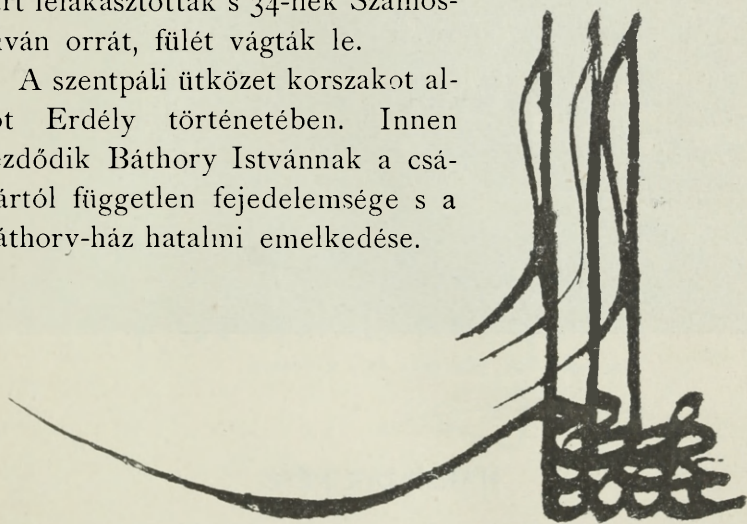
A sík völgy-lapályon, a Maros balpartján vívták a híres *szentpáli ütközetet*, a mely 10 órától késő estig tartott s Békés serege teljes szétveretésével végződött. A két vetélytárs (Báthory — serege bal, Békés — jobb szárnyán) egymás ellen harczolt s fényes bizonyosságát adta mindkettő személyes vitézségének. Báthory kitűnő haditaktikájával maga rendezte az ütközetet. Békés az utolsó perczig vitézül küzdött s ő fedezte megbomlott serege visszavonulását is. Neki köszönhatték, hogy gyalogsága jó része megmenekülhetett a malomgáton át s a lovasság a vizen keresztül. Ma is mutogatják ama helyet, hol az ágyúkat a Marosba vetették. A sereg egy része a kastélyba szorúlt, s azok elfogattak. Közöttük volt Balassa Bálint is, a költő. Békés maga elmenekült s a Mezőség felé száguldott futó serege romjaival. Az elesetteket közös sírba temették el, a halmot, a mely alatt hamvaik porladoznak, maig is «Békési domb»-nak nevezik.

Báthory még a csatatéren megkezdette a büntetést. Az

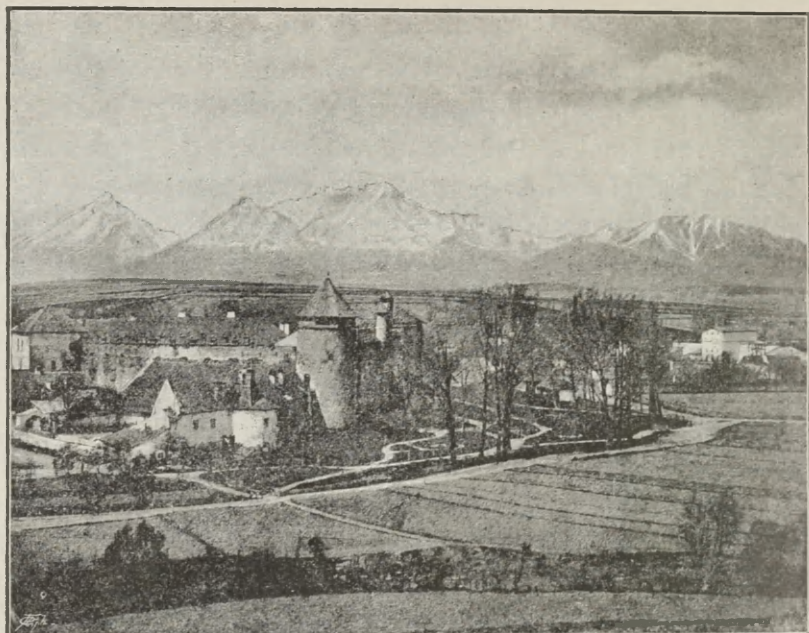
* A «Székely Krónika» világosan mondja, hogy «szombaton», tehát július 9-én és nem 10-én (mint többen írták) volt az ütközet. (Közlő: BARABÁS S. Tört. Tár. 1880. évf. 643. l.)

elfogott urak közül ötöt tüstént lefejeztetett a szentpáli kastély udvarán. Julius 25-ére országgyűlést hirdetett Kolozsvárra. A lázadók felett ez országgyűlés hozott ítéletet. Harminczhárom elmenekült főurat, felségsértésben elmarasztalván, fő- és jószágvesztésre ítélték. Az elfogottak közül augusztus 8-án 9 főurat lefejezték, 34 főurat Kolozsvárt felakasztottak s 34-nek Szamosfalván orrát, fülét vágták le.

A szentpáli ütközet korszakot alkot Erdély történetében. Innen kezdődik Báthory Istvánnak a császártól független fejedelemsége s a Báthory-ház hatalmi emelkedése.

17. MUSZTAFÁ BUDAI BÁSA TUGRAJA

18. KÉZSMÁRK ÉS A KÁRPÁTOK.

HARMADIK RÉSZ.

BÉKÉS MINT BUJDOSÓ.

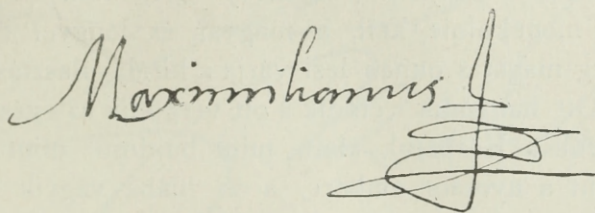
I.

A SZENTPÁLI csatának nevezetes következményei voltak mind Békés, mind Báthory életére. Békést koldusbotra juttatta, Báthorynak királyi koronát tett fejére. Békés hontalan bujdosóvá lőn, Báthory az erdélyi fejedelemségből a lengyel királyságra emeltetett. Kétségtelen, hogy a szentpáli fényes diadal híre, a vitéz fejedelem győzelmi nimbusa nagyban elősegíté Báthory lengyel királylyá választását.

Épen ekkor készültek Lengyelországban a választáshoz. Mert Valois Henrik lengyel király Krakkóból való megszökésével (1574 jun. 18-án éjjel) megürült a lengyel trón.

Elnyeréseért sokan léptek sorompóba. Legtöbb kilátása volt a királyságra Miksa császárnak; Báthorynak eleinte nagyon kevés. A császár a királyszünet alatt állandó követeket tartott Lengyelországban, a kik minden követ megmozgattak urok érdekében: szórták a pénzt, még kevésbé takarékoskodtak a fényes ígéretekkel, fogadták a zsoldosokat, szervezték pártjukat.¹ Sikerült is nekik tekintélyes pártot toborzani, főkép a senatorok (főurak és főpapok) körében.

Báthorynak ellenben a királyválasztás első kísérlete alkalmával (1575 május havában, a stenzyci országgyűlésen) szervezett pártja egyáltalában nem is volt. Jelölt-

19. MIKSA CSÁSZAR ALAIRASA.

sége határozottabb irányt és erőt csak a szentpáli csata után nyert. Eleinte csupán Erdély fejedelmét látták benne, azét az országot, melylyel az utóbbi évtizedekben szoros kapcsolatot fűzte össze Lengyelországot, és János Zsigmond utódját, a kit a lengyel trón örökösének tekintettek a Jagellóház kihalása esetére s a ki valószínű, hogy el is nyerte volna azt, ha az utolsó Zápolya egy évvel elébb meg nem hal, mint az utolsó Jagelló.² A szentpáli csata után Báthory rohamosan meghódította a lengyel nemesség szívét. Nemcsak az erdélyi fejedelmet s a Zápolyák utódját nézték most már benne; de Báthoryt magát, a vitéz fejedel-

¹ DUDITH András jelentései a császárnak Lengyelországból (bécsi állami levéltár. Polonica)

² ZAKRZEWSKI Vincze: Po ucieczce Henryka. Krakow, 1878. 396. és következő lapokon.

met, a győzelmes hadvezért, a császár diadalmas ellenségét.

Az első választási kísérlet (mialatt Báthory az erdélyi lázadókkal volt elfoglalva) meghiúsulván: az új választó országgyűlésig elég ideje maradt a királyság elnyeréseért lépéseket tenni.

Lengyelország pártokra szakadt s főkép a német (főúri) és németellenes (köznemesei) párt vívott elkeseredett harczot egymás ellen. Ez utóbbinak egyik jelöltje volt Báthory István.

Békés Gáspárt is ott találjuk mihamar Erdélyből kiűzése után a lengyel földön, buzgólkodva a császár mellett és szerencsés vetélytársa, Báthory ellenében. S midőn onnan is menekülnie kell, a magyar és lengyel határon húzza meg magát s onnan lesi várja a királyválasztás eredményét. Ott hanyódik vetődik s ott vergődik az egész mozgalmasság időn a Kárpátok alatt, mint bujdosó, mint száműzött, mint a nyomor embere, a ki hiába vágynak kardot fogni, hogy azt a császár mellett, Báthory ellen, mérlegbe vesse: köszönje meg, ha szabad, ha kegyelemkenyeret kap s van hol fejét lehajtsa.*

Békés a szentpáli csatatérről a Mezőségen át Magyarország felé száguldott szétvert serege roncsaival, néhány főúr társaságában. Bethlen váráig meg sem állott. Itt félórai pihenés után hat éves kis fiát, Gábort, hátrahagyva, tovább menekült Szatmárra s onnan Kassára, Rueber felső-magyarországi parancsnokhoz, a kivel jó barátságban volt, s a ki mint ezelőtt, úgy ezután is jóakarója maradt s továbbra is pártfogolta a császárnál.

De Miksa az erdélyi vállalat meghiúsulása után hallani sem akart többé Békésről. Mert a szerencsétlen vállalat

* Békés életének e tragikus szakáról eddig vajmi keveset tudtunk, történetíróink egy pár sorral végeznek ezzel.

A bécsi államlevéltár «Polonica» és «Turcica» actáiból nyert adataim felderítik az ezt fedő homályt.

sok kellemetlenségbe sodorta őt, s nyakára zúdítá a törököt.¹

A császár tehát jónak látta szakítani Békéssel s nem késett tiltakozni az általános hit, sőt tudat ellen, mintha ő Békést segítette volna. Tiltakozott Báthory —, a török —, s a lengyelek előtt; bár nem tagadja, hogy alattvalói közül némelyek segítettek, de felesküdt katonái közül senki sem.² Csakhogy erről sem Báthoryt, sem a törököt, sem a lengyeleket nem sikerült meggyőznie.

A császár, hogy Békés ellen tűntessen, tovább is

20. RUEBER ALÁIRÁSA

ment. Elfogatási parancsot küldött ellene Ruebernek. Békés ekkor (1575 aug. elején) Eperjeshez közel, a lengyel határon egy faluban, valamelyik barátjánál húzta meg magát. Rueber színleg néhány katonát küldött elfogatására, kik azonban szökni engedék. A császári katonák a már letartóztatott Békést útrakészülés ürügye alatt más

¹ A budai basa e miatt támadta meg Balassa Jánost (kinek fia Bálint, a költő, résztvett az erdélyi harcokban) s elfoglalta várát, Dévén és Kékköt. A török erőlesen sürgette a fogságba jutott Balassa Bálint kiadatását, de Báthory megtagadta s megmentette a koszorús

költő életét, L. Báthory levelezését portai agensével, Nagy Mátéval s ennek jelentéseit (bécsi állami levéltár Turcica).

² Huberti Langveti legati Saxonici epistolæ secretæ ad principem suum Augustum. Halæ, 1699. pars. II. 126—127. l.

szobába engedték s ő onnan kiosont az istállóba, lóra kapott s meg sem állott a lengyel határig. A német zsoldosok üthették lába nyomát. Általános volt a hit s bizonyára nem légből kapott, hogy maga Rueber sem akarta elfogadni. A császár maga is tudta, hogy a kassai kapitány készakarva szöktette meg.¹

Békés Sárosból Szandeczbe menekült. De nyugalmat az üldözött bujdosónak a lengyel föld sem adott. Mert ott, hol a császárpártiakban barátokat remélt — épen ellenségeket talált. Erdélybe ütésének híre sokkal nagyobb hullámokat vert fel Lengyelországban, mint azt előre gondolták volna. — A németellenes nagy nemesi párt politikai céljaira — az osztrák ház elleni gyűlölet táplálására — használta fel a császáriak Erdély ellen fellépését. Dudith András, a volt pécsi püspök, most a császár lengyelországi követe, alig harmadfél héttel a szentpáli csata után (július 28-án, majd ismételve aug. 11-én) arról panaszkodik Krakkóból a császárnak, hogy rosszakaróik s a Báthory-párti lengyelek kapva kapnak a Békés dolgán, hogy a gyűlölet és rágalmazás magvát hintegessék; Báthoryt pedig égisz magasztalják vitézségeért, s pártja naponként növekszik.² «Nagy sebet ütött ügyünkön — sohaj† fel — Békés vere-sége; gonoszakaróink kiaknázzák ellenünk: bár csak a világra se jött volna soha ez a balvégzetű ember (homo calamitosus)».³

Így gondolkoznak Békésről a császár lengyelországi hívei s legkevésbé sem örülnek Lengyelországba menetelének.

Mit várhatott még ilyen viszonyok között a németellenes és Báthory-párttól?

¹ Liszthi a magyar kancellár Báthorynak 1576 okt. 18. (bécsi titkos levéltár, Hungarica).

² DUDITH a császárnak (bécsi állami levéltár, Polonica).

³ DUDITH a boroszlói püspöknek, Krakkó, 1575 aug. 4. (bécsi titkos levéltár, Polonica).

Alig hogy lengyel földre ért: Menzikben a város polgármestere letartóztatá. Békés most, a császárpártiaktól is üldöztetve, ellenségeihez folyamodott, a kiknél valóban több kiméletre talált. Kérte a krakkai vajdát, Zborowski Pétert, a ki Báthory pártjának úgyszólván feje volt, hogy találkozhassék vele, mert nagyon fontos dologban — de rebus maximis — ohajtana vele beszélni. És a krakkai vajda rögtön szabadon bocsátatá. Aug. 6. és 7-dike közötti éjjel pedig Zborowski András, az udvari marsal, Békéshez utazott. Krakkóban azt rebesgették, hogy a Zborowskia¹ Békést ki akarják adni Báthorynak.¹ Nem is csudálnók, ha királyjelöltüknek legnagyobb ellensége kézbeadásával kívánnának kedveskedni. De nem úgy történt. A büszke, lovagias Zborowskia² nemesebb cél² tűztek ki maguk elé: nem megsemmisíteni, de kibékíteni s megnyerni akarták királyjelöltük legelkeseredettebb ellenségét. Képesek voltak e nemes célért kitenni magukat Báthory gyanújának; de végre — ha nem is mindjárt — cél² érték.

Békést Zborowski András éjnek idején Krakkóba kísérte, hol szorgos felügyelet alatt tartották, hogy a császári párttal ne érintkezhessék. Békés maga bevallá ott a vajdának, hogy őt a császár segítette Erdély ellen. E hírre gúnyosan kérdezgették a Zborowskia¹: «vajjon jóra való uralkodó-e az, a ki szomszédját alattomos eszközökkel akarja uralmából kiforgatni s ezáltal a törököt oktanul provokálja». ¹ Dudith ezeket hallván, azt sem tudta, mivel védelmezze a császárt. «Miért nem tudatta vele előre az erdélyi vállalatot, hogy a kedvezőtlen kimenetel esélyeire előkészítette volna a kedélyeket!?» ² Dudith mindent elkövetett, hogy Békéshez jusson Krakkóban; de hiába. Ki akarta szabadítani az ellenpártos Zborowskia² kezéből; de nem mehetett semmire. Végre a császártól kért utasítást, hogy mi-

¹ DUDITH a császárnak (bécsi állami levéltár, Polonica).

² DUDITH Miksának. U. o. (Polonica.)

tévő legyen Békés érdekében? Attól félt, hogy Békésnek a szultán kívánságára a lengyelek egyszerűen leütik a fejét, mint egy moldvai trónkövetelővel tevék.¹

De nem az történt. A Zborowskiak inkább pártcéljaikra akarták őt felhasználni. Zborowski András augusztus 19-én Spitkovic várába vitte s ott tisztességes őrizet alá helyezte Békést. Dudith szerint ugyan «olyan börtönbe tette a szerencsétlent, a hol senki hozzá nem férhetett s a hol hosszú lánczczal a falhoz volt kötve, éjjel békót raktak a lábára s e hírrel a krakkai vajda tüstént Erdélybe küldé titkárát».² De ez a fogság, mint a következmények megmutatták, nem lehetett olyan súlyos.³ Ott volt vele testvére, Békés Gábor is, a ki augusztus 23-án ötöd magával gyorsan eltávozott Spitkovicból, a mikor Gáspárt is kivették a fogságból.⁴

A krakkai vajda és fivérei célja az volt, hogy Békést kibéiktsék Báthoryval s e végett futárt küldöttek Erdélybe. Békés, úgy látszik, nem ellenezte; bár alig bizott sikerében. Másrészt még nem adta fel a reményt, hogy a császár visszafogadja kegyébe. Míg jóakarói Báthorynál tesznek lépéseket érdekében, addig ő a császárt keresi meg spitkovici magányából. Emlékezteti, mi mindent ígért neki a speyeri szerződés megkötése alkalmával, hogy újítja meg ígéretét, mikor János Zsigmond halálát bejelenté, sőt másnap (márcz. 29.) milyen levelet íratott neki a győri püspök által, tele biztatással, s aztán midőn erdélyi vállalatára udvarából császári kegyével elbocsátá, minő ígéreteket tett neki előszóval, majd sajátkezü levelével.⁵ Panaszolkodik,

¹ DUDITH Miksának (bécsi állami levéltár Polonica).

² DUDITH a császárnak aug. 19. (u. o. Polonica).

³ Abból is kitűnik, hogy nem lehetett oly kemény fogság a spitkovici és Békés nem lehetett lánczra vert rab, mert már aug. 20-án ugyancsak szabadon ír

a császárnak s fogságáról egy szóval sem emlékezik meg.

⁴ DUDITH a császárnak augusztus 23. (u. o. Polonica).

⁵ Ha kétségünk volna, e levél magában eldönthetné, hogy Békés a császár tudtával, sőt biztatására ütt be Erdélybe

hogy Lengyelországban nincs biztonságban, attól is félhet, hogy Báthory felbérelt gyilkosokkal öleti meg. Ide jutván, most már annyira alászállott igényeivel, és csupán annyit kér: lenne tekintettel arra, hogy mindenét az ő szolgálatában veszté el s engedné meg, hogy fivérével együtt birodalma határán belől, vagy Berencsen (Nyitra megyében) Nyáry Istvánnál, vagy Morvában egy barátjánál lakhassék s hogy parancsolná meg Ruebernek, hat éves kis fia Erdélyből való kiszabadítását s hozzá küldését.¹

A császárnak eszeágában sem volt, hogy a Békés sorsa javításáról gondoskodjék, sőt inkább a legnagyobb aggodalommal tölté el az ő Lengyelországba menekvése s meghagyja ottani követének, hogy kísérje figyelemmel Békés minden lépését.² Méltán aggódhatott, hogy Békés Lengyelországban csak kárt tesz a császári ház különben is népszerűtlen ügyének. Aggodalmait teljesen osztá krakkai követe, a ki viszont engedélyt kér, tudatni a krakkai vajdával, hogy a császár Békést a kassai kapitány által elfogatni rendelte, hadd lássák a lengyelek, hogy nem pártolja őt; mert ennek híre menne s a lengyel nemesség gyűlöletét talán mérsékelné. Sőt tovább megy s felveti a kérdést: nem jó volna-e Békést ott Lengyelországban elfogatnia, ha vérontásba kerülne is?³ Békést pedig ugyanakkor meginteti (a krakkai alkamarást küldvén hozzá), hogy a császár ügyét mozdítsa elő s inkább bizza magát Rueberre, mint a lengyel pártosokra.

A császár mindezt helyeselte, sőt annyira egy véleményen volt követével Békést illetőleg, hogy még Bécsbe sem ért Dudith javaslata, mikor ő már lépéseket tett Békés kiadatása végett.⁴ Meghagyta követének, hogy a

¹ BÉKÉS a császárnak Spitkovicból 1575 aug. 20. (bécsi állami levéltár, Hungarica).

² A császár Dudithnak aug. 14. (bécsi állami levéltár, Polonica).

³ DUDITH a császárnak 1575 aug. 23. (Polonica).

⁴ Levelet intézett a lengyel senátorokhoz (aug. 29-én), tudatván, hogy Békést Magyarországon elfogatni rendelte,

felől a lengyel senatussal tárgyalást kezdjen, de csak úgy, ha biztos kilátása nyílik a sikerre, és új rágalmakra és méltatlankodásra nem szolgáltat ez által okot.¹

De ez a fegyver is a császár ellen fordult s Békésnek csak előnyére vált a lengyelek szemében. Mert midőn a nemesség megtudta, hogy Békést el akarják fogatni: a szidalmak ismét megújultak a császár ellen. «Nem kell nekik olyan király (mondogatták), a ki így jutalmazza meg azt az alattvalóját, a ki érte vesztette el mindenét.» Békés iránt az érdeklődés és részvétel csak fokozódott.

Békés még mindig a Krakkótól négy mértföldnyire fekvő Spitkovic várában időzött; most már szabadlábbon s bőségben élt a krakkai vajda költségén. Roppant sokan látogatták a nemesek közül, úgy hogy a császáriak most már azon aggódtak, hogy egyszer csak átcsap az ellenpártra. Mert a krakkai vajda követet küldött (Przeczlawskit) érdekében Báthoryhoz, hogy vele kibékítse. Békés szabadon járt-kelt, megfordult Krakkóban is s meglátogatta Dudithot. Találkozott ott Blandrata György doctorral, Báthory lengyelországi követével is.²

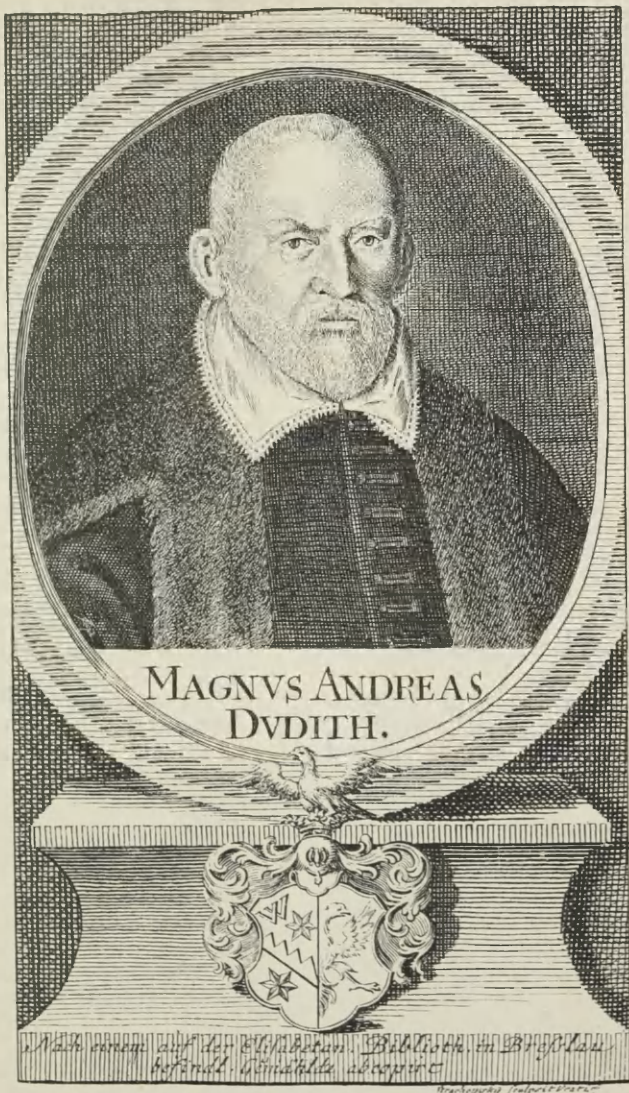
A császári követ, a személyes érintkezés és ismeretség

hogy érdeme szerint börtönre vesse; de ő, azoknak esztelensége miatt, a kikre elfogatása bízva volt, jóllehet már kezök között vala, elmenekült s Lengyelországba futott. Minthogy pedig Békés elfogatására, a ki nagyot vétkezett ellene, fontos okai vannak, kéri a senatust, hogy adják őt ki. (Bécsi állami levéltár, Polonica.)

¹ Dudithnak azt írja a császár, hogy ő nem segítette Békést Báthory ellen. sőt mikor kevesed magával udvarát elhagyta, a kassai kapitánynak megparancsolta, hogy egyik félt se merje segíteni; Békés a török basák csalfa ígéréseiben bízva, magyar és német fegyverekkel, kik nem állottak a császár zsoldjában, a maga erejéből csapott Erdélybe. S minthogy Békés az oka a budai basa

által kezdett háborúnak, szeretné őt megbüntetni: kérje tehát kiadatását a lengyel senatustól, átadván hozzájuk írt levelét; de csak akkor, ha látja, hogy a kéréssel föl nem sül. (Bécsi állami levéltár, Polonica.)

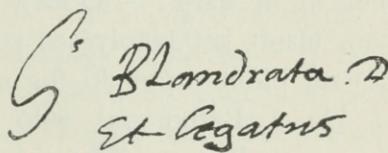
² Blandrata, egykor János Zsigmond orvosa, a ki Lengyelországban sokáig tartózkodott s jól ismerte a lengyel viszonyokat — most mint Báthory követe szintén Krakkóban időzött, a hol két levelet mutatott fel annak bizonyására, hogy a császár csakugyan segítette Békést. Az egyik a császár levele volt Békéshez, a másik Telegdy Mihályhoz, Békés segítése végett. De Békés Dudith előtt megtagadta ezek hitelességét, s esküdzött, hogy koholmányok.

DUDITH ANDRÁS.
Strachovszky metszete után.

következtében, megszerette bujdosó honfitársát. Magasztalással szól róla. «Éleselméjű, nagytehetségű, nemeslelkű és nagy tervekkel foglalkozó férfiúnak ismerte meg őt». Nem elfogatására gondolt többé, de pártfoglalására, s célul tűzte ki, hogy a császárt kiengesztelje Békés iránt. A két pártvezér tehát, a krakkai vajda és Dudith (egy-
más sógorai) versenyre kelnek Békés érdekében — egyik Báthorynál, másik a császárnál.

Békést multja a császárhoz köté s a szenvedett méltatlanságok daczára — még mindig onnan remélte sorsa jobbra fordulását. Nem késett most sem kérni a császárt: ne kívánja elfogatni; hadd lakhassék inkább Bártfán vagy Késmárkon. Dudith közvetíté e kérését (szep-

21. BLANDRATA ALÁÍRÁSA.

tember 29-dikén), tanácsolva a császárnak, hogy ne űzze Békést a végső kétségbeesésbe; méltó az ily ember a támogatásra. Ajánlja hogy vagy biztosítsa a császár legalább titokban levéllel, hogy Rueber védelme alatt biztonságban és szabadon élhet, vagy legalább neki engedje meg, hogy ő a maga szavára ígérhesse azt.¹ Kéri a kassai kapitányt is: tanácsolja ugyanazt a császárnak, hogy rendelné Békést Késmárkra vagy Bártfára, a hol felügyelet alatt ugyan, de tisztességesen élhessen, mert ezáltal nemcsak betömné a rágalmozók száját, de a jövőben még jó hasznát is vehetné. Mert a szerencsétlen ember üldözésével, nyomorával nincs a dolgon segítve, csak Báthorynak tesz a császár kedvére; ellenben Békés tisztességes ellátása a legnemesebb bosszú volna Báthoryval a dühös ellenséggel szemben.²

A császár azonban hajthatatlan maradt. Azt válaszolta,

¹ DUDITH a császárnak szept. 29-ér (bécsi állami levéltár, Polonica).

² DUDITH Ruebernek. 1575 szept. 29. (bécsi állami levéltár, Polonica).

hogy Békésnek magyarországi tartózkodásra menedéklevelet nem adhat, mert az mind reá, mind Békésre nézve káros volna a török miatt; maradjon inkább Lengyelországban, vagy menjen a német birodalomba; kétségbeesett lépéstől azonban minden áron visszatartandó.¹

E közben megjött Báthory válasza is Békés felől a közbenjáró Zborowskiakhoz. Menjen hozzá Békés Erdélybe, kérjen tőle engedelmet s esküdjék neki hűséget! ² Kemény föltételek, föltétlen meghódolás. De Békés nem volt még annyira megtörve, hogy e föltételt elfogadja. Nem rövidült meg az úr karja! — Ő még bizott: a császár ügye diadalában, bizott két befolyásos pártfogójában s remélte, hogy a császár előbb-utóbb ki fog engesztelődni iránta.

De a Báthoryval való kibékülés megghiúsulása után nem maradhatott többé a krakkai vajda védszárnyai alatt, a kire Báthory már is gyanús szemmel nézett, a miért Békést pártfogásába vette.³ El kellett tehát hagynia Spitkovicot, daczára ellenségei fenyegetőzéseinek. Azt beszélték, hogy mihelyt a krakkai vajda védszárnyai alól elbocsátja, vagy Báthoryhoz viszik, vagy megölik. Dudith figyelmeztette erre Békést, megmutatván neki az utat, hogy merre menekülhet.⁴

Ámde Békés nem akarta elhagyni a lengyel földet, inkább meghúzta magát egy-egy nemes házánál, bujdosott hegyen-völgyön, s háldogált, ha kellett, az erdők rejtekében. Az ellenséges tenger nép között akadt jó barátja is. Így okt. végén és nov. folyamán Lubomirski előkelő nemes udvara, Krakkótól három mértföldnyire, nyujt neki menedéket. Nem élt tétlenül ott sem. Sikeresen működött a császár érdekében, a kiben még mindig reményei horgonyát

¹ A császár Dudithnak. Regensburg, okt. 15. (u. o. Polonica).

² DUDITH a császárnak 1575 okt. 9. u. o. Polonica).

³ Ismeretlen Dudithnak. 1575 okt. 6. (bécsi állami levéltár, Polonica).

⁴ DUDITH a császárnak okt. 12. (u. o. Polonica).

vetette. Lubomirskit magát is ő nyerte meg az osztrák párt részére.¹

Békés Lubomirski házánál akarta megvárni a királyválasztás eredményét. Folytonos érintkezésben állott onnan Dudithtal és Rueberrel, mert az ő közvetítésüktől remélte, hogy a császár újra kegyébe fogadja s hogy nem sokára összemérheti kardját a régi vetélytárssal. Már októberben ajánlatot tett a kassai kapitánynak, Huszt, e fontos végvár elfoglalására, hogy Báthory útját elzárják Lengyelország felől.² A tervezett «merénylet» híre Erdélyben is elterjedt, ott még a napot is tudni vélték: 1586 jan. 8-ra várták a betörést, mikorra Báthory unokahúga, a Kerecsényi lány lakodalma volt kitűzve.³ Csak a császáron mult a ki nem akarta kardélire állítani a dolgot, hogy a betörés elmaradt. Békés hiába akart érdemeket szerezni a császár kegye megnyerésére: újabb erdélyi kísérletről Bécsben hallani sem akartak.

Békés azért nem csüggedt el. A királyválasztástól remélt fordulatot. Addig is fentartotta összeköttetését az erdélyi bujdosókkal, kiknek egy része körülötte volt Lengyelországban, mint öcsse Gábor, Bornemisza Boldizsár⁴ és többen; más része Kassán és vidékén, Rueber körül vonta meg magát, mint Andrassy Péter, Telegdy Mihály, Kendy Gábor stb. Ide s tova bolyongtak ezek is⁵ s várva várták

¹ DUDITH a császárnak okt. 24. (bécsi állami levéltár, Polonica) és a lengyelországi pápai nuntius a pápai államtitkárhoz. 1575 nov. 15. Varsó (a vaticani levéltárból).

² Békés Dudithnak. Mivel Huszt birtokából őt és Bornemiszt Hagymási teljeseen ki akarja zárni, nem jó volna-e kettőjüknek ezt oly módon megakadályozni, hogy Lengyelországból becsapjanak, Husztot, e fontos határvárat elfoglalják s így ők zárják ki az «áruló» Hagymásit Husztból. (Bécsi állami levéltár, Hungarica.)

³ TEUFFENBACH a császárnak. Szathmár 1575 decz. 29. (bécsi állami levéltár, Hungarica).

⁴ A Zborowskiak Békés kibékítése megghiúsultával Bornemiszt próbálták kibékíteni Báthoryval, úgy hogy Békés Huszt birtokából kizárassék. DUDITH a császárnak 1575 okt. 24. (bécsi állami levéltár, Hungarica).

⁵ Felakartak menni a császárhoz, de Rueber lebeszélte őket. RUEBER a császárnak 1575 decz. 18. (bécsi állami levéltár, Hungarica).

vezérökkel, Békessel egyetemben, melyik részre dől el a lengyel királyság sorsa? Szentül hitték, hogy Miksa lesz a lengyel király.

II.

Békés lengyelországi tartózkodásának napjai meg voltak számlálva. Varsóban megnyílt a királyválasztó országgyűlés. Császáriak és Báthory hívei, német és nemzeti (magyar) párt, mint ellenségek felfegyverkezve állottak egymással szemben. Megkezdődött a szavazás, a mi több napig tartott. A krakkai vajda serényen forgolódott Báthory érdekében, de nem akadályozhatta meg, hogy a senatusban ne a császár nyerjen szavazattöbbséget. Néhány szavazatra Békésnek is volt befolyása; bár ő Varsóban nem jelent meg személyesen s a választás eredményét Lubomirski házában leste, várta.

Békés a császár érdekében való korteskedésével magára haragította a krakkai vajdát, a ki nem tudta megbocsátani neki, hogy többeket, a kikre számítottak, a császár pártjára térített. «Az krakkai vajda egy néhány embere rá izent fűnemes népekre, mikor voxjokat ott Varsoviában kimondták — írja Békés — hogy jól érti, hogy én praktikám az, hogy azok császárra ő felségére mondjanak voxot, de meglátom, hogy rövid napon megbánatja velem».* S a fenyegetést tett követte. A királyválasztó országgyűlés még véget sem ért, mikor Zborowski Péter Varsóból elindítá hadnagyát Spitek Jordánt néhány emberével, hogy Békést Lubomirskinál fogják el.

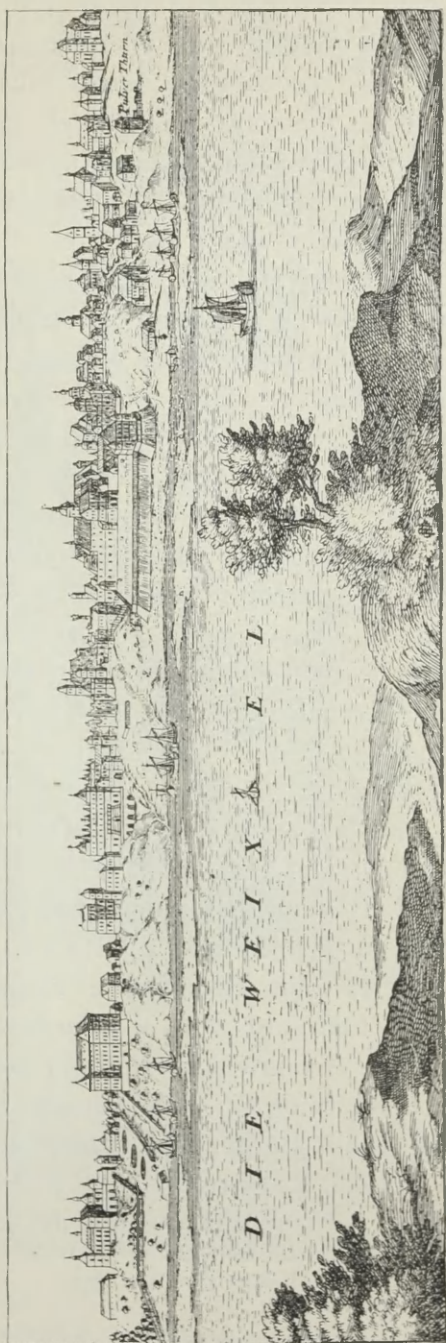
Békést lengyelországi tartózkodása alatt most fenyegette a legkomolyabb veszedelem; szerencséje, hogy előre értesült felőle, s elmenekülhetett. «Csak az hatalmas

* BÉKÉS levele Rueberhez, 1575 december 25. Béla. (Kiadta dr. KÁROLYI Árpád a Tört. Tár 1880, 123. l.)

isten szabadítá meg a gonosz embertől, az krakkai vajdától; — írja ő maga — ha az jámbor, az nemes ember Lubomerszky, az ki házánál voltunk, nem vigyázott volna, — ugyan ottan házánál tapasztaltak volna meg bennünket». De «minkelőtte reánk érkezett volna (Spitek Jordán): az jámbornak, Lubomerszky uramnak is postán érkezék embere, ki által baráti megadák érteni: mindjárást kiiktasson bennünket, mert elveszünk».*

Békéseknek most már igazán nem volt más választásuk, mint a menekvés. «Hogyha nyár leszén vala, hogy az erdőn búdoshattunk volna, semmiképen ki nem jöttünk volna — írja — hanem ott vártuk volna végét az dolognak» (t. i. a választásnak); de kemény tél volt, az erdőn bujdok-

* BÉKÉS levele Rueberhez, 1575 decz. 25. Béla. (Kiadva a Tört. Tár 1880. évfolyam 123. l.)

22. VARSÓ.

lásra korántsem volt alkalmas az idő. Megpróbálták előbb már azt is: «az egész ősszel inkább mind az erdőn háltak», mert egynehányszor akkor is reájok akartak törni ellenségeik. Zborowski Sámuel Lengyelországba menetelekor maga is «reá felelt az erdélyi vajdának, hogy vagy megöli, vagy kezébe viszi» Békést.¹

A lengyel föld tehát nem nyújthatott többé biztos menedéket a hontalan bujdosónak. Békés kénytelen volt újra vándorbotot venni kezébe, s december közepe táján megindult arra felé, a merre Dudith már előbb kijelölte a menekvés útját. Átlépte a Kárpátokat s a Tátra aljában «egy hitvány faluban Kézsmárk mellett» *Bélán* húzta meg magát, néhány bujdosó társával egyetemben.

Mialatt Békés a lengyel földről kibujdosott, a varsói mezőn megtörtént a királyválasztás. A senatorok — főpapok, vajdák, várnagyok és a köztársaság főméltóságainak többsége² — élükön a gnezdai érsekkel, a császárt kiálták ki királylyá decz. 12-én. Velük szemben a nemesség óriási többsége (közel tizezer ember), élükön a Zborowskiakkal és Zamojski Jánossal, Jagelló Anna kir. hercegnőnek s kijelölt férjének Báthory Istvánnak ajánlották fel a lengyel koronát (decz. 14-kén).

Lett volna hát immár választott királya a köztársaságnak, kettő is: Miksa és Báthory. Követeket indítottak úgy Bécsbe, mint Erdélybe a választási diplomával, s a mi ennél fontosabb volt, a választási feltételekkel (pacta conventa). Azonkívül a Báthory-párt 1576 február 12-ére a krakkai vajdasági Jendrzejowba tábori országgyűlést hirdetett, a hol Báthory választását megerősítették, a meg nem hódolókat hazaárulóknak s felségsértőeknek nyilvánították. A két párt mint halálos ellenfelek állottak egymással szem-

¹ U. ott, m. f. Történelmi Tár, 1880. évfolyam, 124. l.

² A császári követek jelentései a császárnak a senatus szavazatáról (bécsi állami levéltár, Polonica).

A MEDGYESI NAGYTEMPLOM.

ben, készültek kölcsönösen a harczra, melyet elkerülhetetlennek tartottak.

Báthory 1576 febr. 8-án a megyyesi országgyűlésen a lengyel követség kezéből elfogadta a királyságot s letette az esküt a választási föltételekre a megyyesi főtemplomban.

Miksa sokáig habozott elfogadni a pártos királyságot s a terhes föltételeket. Előbb a békés kiegyezést kísérlette meg s követet küldött Báthoryhoz, hogy lemondásra bírja; de hiába.¹ — Végre 1576 márcz. 23-án² ő is felesküdtött Bécsben a lengyel királyságra. Most aztán igazán élére volt állítva a dolog; a ki erősebb, az a hatalmasabb, a ki gyorsabb, az a szerencsésebb: az leendett a lengyel király. Minden attól függött, ki megy be előbb Lengyelországba? azé leendett a Jagellók koronája.

Báthory gyorsan felkészült az útra. Az volt híre, hogy Felső-Magyarországon át veszi útját Krakkóba s e célból a huszti utat készítették, szekérrel járhatóvá tették. Miksa habozott és késlekedett még most is, félt a töröktől, s nem bízott lengyel párthívei erejében. Nem arra törekedett, hogy Báthoryt megelőzze, de hogy bemenetelét megakadályozza. A kassai kapitány Felső-Magyarország felől állott résen, Moldova felől pedig a podoliai vajdára, s néhány főúrra támaszkodott.

S mit tett Békés? Ott vergődött a Kárpátok aljában, küzdve nyomorral, éhséggel s a császár haragjával, sovárogya Erdélyre s esengve a császár engedélye és segélye után, hogy Báthory ellen harczra kelhessen.

Béláról, a hol a bujdosók decz. végén sátorfájukat felüték, 1576 elejére *Hranovniczára* költöztek. Itt értesült Békés Dudith leveléből (jan. 2-án) «bizonyynyal, hogy a

¹ A követ Teuffenbach Kristóf Szathmári kapitány volt, kinek jelentései megvannak a bécsi állami levéltárban Polonica és Hungarica.

² Miksa diplomája a választási föltételek megerősítéséről, továbbá tudósítása a lengyel rendeknek és városoknak. (Bécsi állami levéltár, Polonica.)

lengyelek a császárt választották királyvá — s az mindenható úristennek nagy hálát adott ez örvendetes hírért». Reménye újra éledt. Azt hitte, a császár sietni fog Lengyelországba s Báthory feltartóztatását reá bízza, a mi neki legfőbb vágyát képezé. «Engem ha reá bocsátana ő felsége — írja — nyilván gondot adnék az vajdának, hogy elfelejtené az királyságot... Senki inkább eszét nem veszthetné az vajda dolgának, mint én veszthetném, talám pedig az felséges isten Erdélyt is megadná és annyival az ő fel-

23. SARNIK.

sége dolga mind erősb volna : most kellene annak eleit venni».*

Igy építgeté reményei légvárakat a bujdosó Békés. Rueberre és Dudithra támaszkodott, «mint egy erős küfalhoz». Remélte, hogy sikerülni fog kiengesztelniök a császárt s kieszközölni támogatását. Erre annál inkább szükségére leendett, mert a császár még azt sem tudta, hogy a Szepességen van. Az ő tudta és akarata nélkül bolyongtak ott — egyik helyről a másikra.

Január közepén ismét másutt, *Sarnikon* bujdosik. Hogy milyen élet lehetett az, a nélkülözések mellett mennyi lelki

* BÉKÉS Dudithnak, 1576 január 2-dikán Hranovnicza. (Történelmi Tár, 1881. 785. l.)

kint kellett kiállaniok? — Békés saját levelei élénken ecsetelik. «Ne hagyj uram az élő istenért — írja Dudithnak — mert nincs hova fordúlunk és hova mennünk; félünk penig fogságtúl is, ha megérti ő felsége, hogy itt vagyunk, mert még nem érti. Te kegyelmed az élő istenért írjon ő felségének, *ne kergessen bennünket*. Nám nagy dolog, ilyen nagy fejedelem hogy annyira megrémült, hogy ilyen nyomorult hívei, *kik ő felségeért nyomorodtunk meg*, birodalmában nem maradhatunk.» Szolgálatát alig meri már ajánlani, pedig jól látja, hogy «kard nélkül nem megyen véghöz a dolog». Reményei mind alább alább szálланak, a nyomor és nélkülözés háttérbe szorítja a nagy terveket. Nyomorát nyíltan feltárja pártfogói előtt s hol egyiket, hol másikat kéri: «ne hagyjon kegyelmed költség nélkül, mert mindenbűl kifogytunk».

Ide jutott az egykor dúsgazdag és hatalmas ember, — egy ország kormányzója — most Dudithnak «szolgája és nyomorult szegén atyja».¹

Békés megjósolta, hogy a Báthoryval való kiegyezés reménye hiú ábránd, mert Báthory sokkal tovább ment már s többet költött, hogy sem szép szerével visszalépne a lengyel királyságtól. Ő meg volt győződve, hogy csak a kard segíthet. «Országot szerencse kísértéssel szoktak megvenni.» «Bocsásson reá ő felsége, — kéri újra meg újra — eleit veszem minden dolgának, mert ha most reá nem bocsát ő felsége, minden kétség nélkül megbánja — és fohászkodással emlékezik meg ez mostani occasioról.»²

Békés kettős czélt akart elérni az Erdélybe ütéssel, a mit a császárnál most már nemcsak pártfogói, de saját követe Kopácsi Ferencz által is szorgalmazott. Először, hogy Báthoryt Lengyelországba való menetelében feltar-

¹ BÉKÉS Dudithnak 1576 január 13. Történelmi Tár, 1880. 127. l.

² BÉKÉS Gábor Dudithnak, Kézsmárk 1576 jan. 26. Történelmi Tár 1881. 786. l.

tóztassa; — ez volt a császár érdeke — másodsor, hogy Erdélyt «megvegye», elfoglalja: — ez volt az ő érdeke. — E kettős érdek és bosszúja a vajdaságért, Fogarasért, Husztért, Szentpálért s annyi másért, sarkalta őt, hogy mindegyre harcra tüzelje s tette serkentse a békülékeny s főkép késlekedő császárt.

Miksa az erdélyi vállalatától főkép azért idegenkedett, mert az török háborút vont volna maga után. Jól tudta ezt Békés s nem késett a töröknél is lépéseket tenni terve érdekében. Megújítja összeköttetését a budai basával, a ki ügyének a multkor is kedvezett és a ki Báthoryt gyűlölte. A budai basa most is biztatgatá Békést titokban, sőt lépéseket tett érdekében a portán, mert nem jó dolognak vélte, hogy a Báthoryak úgy elhatalmasodjanak: egyik lengyel király legyen, a másik (Kristóf) erdélyi vajda s a harmadik (Miklós) olyan hatalmas úr Magyarországon.¹ A budai basa tényleg bátorította is Békést, hogy gyűjtsön csak hadat, bármely nemzetet, magyart, németet, lengyelt, muszkát s próbáljon szerencsét Erdélyben; akkor lenne jó ideje, mikor Báthory Lengyelországba indul.² Lovat is küldött neki ajándékba, újabb biztatásokkal, hogy csak rajta Báthory ellen, de úgy, hogy most erősebb legyen ám nála; ha kell, ő is talál módot megsegítésére, ne féljen a temesvári és lippai bég-től sem, azok is az ő részén vannak, s őt óhajtják az erdélyi vajdaságra emelni Báthory Kristóf helyébe.

Igy fondorkodott Békés érdekében a budai basa, a kit ravaszsága és kétszínűsége miatt «róka-basá»-nak neveztek, de a ki amellet Báthorytól is készörömetst elfogadta az ajándékokat: 12 nagy aranyozott serleget, kettőt arannyal teli, s több drága ruhát, köztük egy nyuszt köpenyt,

¹ UNGNÁD jelentései a portáról a császárnak 1576 jan. 16. 23. 26. stb. (bécsi állami levéltár, Turcica).

² TROMBITÁS JÁNOS és DEÁK ISTVÁN tudósítása febr. 4. (bécsi állami levéltár. Hungarica).

a mely épen Békésé volt. De viszont ez legkevésbé sem feszélyezte őt, hogy Báthoryról így ne nyilatkozzék: «biznák csak rám, hogy én kísérem Lengyelországba: kutya legyek, ha fejét nem vétetném, mielőtt a lengyel határt elérnők. Megöl a méreg, hogy a «kutyán» meg nem boszúlhatom magamat; ördöge van a kutyának, hogy mennél inkább el akarnám nyomni, annál inkább felemelkedik.»¹

Békésről — a budai róka-basa biztatásai daczára is — a portán tudni sem akartak. Amurath az ifjú szultán s Mehemed nagyvezér ismételve figyelmeztetik a császárt, hogy Békést ne támogassa, ha csak a törökkel kötött békét megszegni nem akarja. A szultán és a vezérbasa óva inti a császárt a lengyel királyság elfogadásától is, mert Lengyelország az ő védszárnyuk alatt áll s annak Báthory lesz a királya.² És Miksa korántsem akar újjat húzni a törökkel s biztosítja a szultánt: eszeágában sincs, hogy Erdély ellen valamit indítson, távol áll tőle, hogy Békést pártfogolja, vagy Erdély ellen küldje, sőt szigorúan megparancsolta, nehogy alattvalói közül valaki hozzá álljon s őt segítse.³

Békés így a portára legkevésbé sem támaszkodhatott, s a császárnak is hiába izengette: hogy «az vajda dolganak innét vehetjük jól eleit, hogy mind pártjainak eszevész és mind ő magának, mihent meghallja, hogy reá indultam»...⁴ Azt hitte, Báthorynak elég volna csak hallania, hogy ő Kassa táján tartózkodik, s nem merne Erdélyből kimozdúlni, «hogy ezt, az ki kezében vagyon, el nem hagyná az bizontalanért».⁵

¹ Névtelen tudósítás. (Bécsi állami levéltár, Hungarica, 1546. márcz. csomag.)

² UNGNÁD portai jelentései, jan., febr., márcz. és Mehemed nagyvezér a császárnak 1576 jan. 30. (bécsi állami levéltár, Turcica).

³ MIKSA Mehemednek 1576 márcz. 9. és 22-éről (bécsi állami levéltár, Turcica és Polonica).

⁴ BÉKÉS Dudithnak 1576 január 26. (Történelmi Tár, 1881, 786. l.)

⁵ BÉKÉS Ruebernek, 1575 decz. 25. (Történelmi Tár, 1881, 125. l.)

Rueber és Dudith is elkövettek mindent, hogy a császárt Békés terveinek megnyerjék. Hisz a császárpárti lengyelek is egyre csak azt sürgették, hogy minél előbb menjen be a császár, mert ha Báthory előbb érkezik, ügyök veszve van. De Miksát sem Békés, sem ők, sem lengyel választói nem bírták megindítani s tetteire buzdítani. Ő, a ki annyit költött, annyit áldozott a lengyel királyságért, már másodízben: most mikor már csaknem kezében volt a korona, késedelmezésével, határozatlanságával kiejtette kezéből.¹ Fegyveres fellépésről, főképp Békés ajánlatáról tudni sem akart; Békés egyszer már hinárba vitte, másodszor óvatos volt. Már 1576 elején, midőn még tudomása sem volt arról, hogy Békés a Szepességen lappang, inti Ruebert, hogy Békést ne biztassa Erdély megtámadására s a törökkel kötött béke megbontásától ő maga is óvakodjék. Ugyanakkor inti Dudithot is, hogy Békessel szőtt veszélyes terveiről (Krakkó elfoglalása, Jagello Anna elfogatása és Erdélynek Békés által való elfoglaltatásáról) tegyen le s ne biztassa Békést Erdély ellen, sőt inkább szándékától térítse el s tartsa vissza».²

A császár még Lengyelországban hitte Békést, midőn ennyire óvja embereit tőle. Elképzelhetjük, mily kellemtelenül érinté a hír, hogy Békés ismét a magyar határon belül van, a honnan egyízben már kiüldözteté. Tüstént parancsot küldött a kassai kapitányhoz, hogy Békést távolítsa el, az ő földjét ne tapodja. Rueber mit tehetett egyebet: tudtára adta Békésnek a császár rendeletét, magát pedig mentegeti a császár előtt, hogy ő Dudith gyakori írására és tanácsára engedett csak Békéséknek Kézsmárk mellett egy faluban tartózkodást és rendelt ellátást, de immár

¹ Három hónapig alkudozott a lengyel követséggel s nem akarta a föltételeket elfogadni; a mikor elfogadta — akkor már késő volt. (Lásd bővebben

Báthory István lengyel királylyá választása című munkámban.)

² MIKSA Rueberrek s ugyancsak Dudithnak Bécsből 1576 jan. 6. (bécsi állami levéltár, Polonica).

megírta neki a császár rendeletére: hogy *ő felsége birodalmát tüstént elhagyja és oda lábát többé be ne tegye.*¹ E szigorú parancs végrehajtásával csordúltig telt volna a keserűség pohara a hontalan bujdosóra nézve. De enyhülést nyújtott, hogy Rueber nem vette szigorúan a császár parancsát, s szemet hunyt, hogy Békés továbbra is Kézsmárkon maradjon. Sőt amint aggasztó híreket kap Krakóból a királyságról: újabban szót emel érte uránál.

Báthory úgy nyilatkozott — értesíti a császárt — hogy amiért őt felséged Bécsben fogságban tartotta, Békés dolgát az újjai között nézte s őt Erdélyből ki akarta űzni: meg fogja magát bosszúlni s kockára teszi ezért országot, népeit, vérét és életét! «Valóban jó volna ily viszonyok között, hogy felséged elnézőbb legyen Békés iránt! Kevés segítséggel nagy hasznót tehetne; többet tudna most kivinni, mint utóbb Lengyelországban felséged ezrei».²

Amint Báthory Lengyelországba menetelét emlegetni kezdik és pedig Huszt vagy Munkács, sőt Kassa felé (mert Báthory azzal fenyegetőzött: úgy fog Krakóba menni, hogy szekere kereke Kassa kőfalát fogja horzsolni):³ Rueber ismét csak Békessel áll elő a császárnál. Nagyon jó volna, ha Békés, Bornemisza és az erdélyi menekültek *ein vertriebne gesellschaft* Husztot hirtelen bevennék, s az által Báthory útját elvágják, mert így a lengyelek is megfélemlenének s a felső-magyarországi pártosok megfélemtetnének.⁴

Mert Felső-Magyarországon Báthory lengyel királylány választásával kezdett feléledni a hét év előtt elfojtott özszeesküvés. Báthory Miklós és István, Forgách Simon, Dobó

¹ RUEBER a császárnak. Kassa, 1576 jan. 11. (bécsi állami levéltár, Hungarica) «Sich gentzlich und ohne verzueg aus Ew. M. dition zubegeben und sich darinnen nicht betreten zulassen.»

² RUEBER a császárnak jan. 21. (bécsi állami levéltár, Hungarica).

³ RUEBER a császárnak febr. 13. (bécsi állami levéltár, Hungarica).

⁴ RUEBER a császárnak jan. 24. és 25. (u. o. Hungarica).

özvegye s fia, Mágócsy Gáspár, Péchy Gáspár, az urak s nemesség kevés kivétellel mind Báthoryhoz szítottak: összeesküvés készült javára — a császáriak ellenében.¹

A magyar elégtületlenek terveit is ellensúlyozni vélte tehát Rueber Békés által. De mit tehetett, midőn a császártól (a ki már olyan híreket is hallott, mintha Békés 400 lovassal és hadi felszereléssel induló félben volna Kézs-márkról)² ismételve parancsot kapott (febr. 8.), hogy semmikép se engedje, hogy Békés valamit kezdjen. — «Sajnálatra méltó kiáltott fel), hogy ő felségét annyira félrevezetik és elvakítják!» Az írás és kérés nem használván, követet küld a császárhoz.³ Megpróbálja befolyásos titkos tanácsosát Trautsont is megnyerni céljuknak. Ajánlja, hogy Békésnek és a vele levő erdélyi menekülteknek szabad kezet engedjenek s hogy ne hagyják el őket, de sőt lássák el élelemmel és minden szükséglettel, mert földhöz ragadt szegények s kétségbe vannak esve; ő látta el eddig, (nagy megerőltetésébe került bár) étellel és itallal is őket; kedvökben kellene járni, nehogy mást gondoljanak.⁴

A mit Rueber elért, mindössze annyi volt, hogy a császár megengedte (febr. 26.), hogy Békést és az övéit pénzzel és élelemmel segítse; de támadni ne engedje.⁵

III.

Igy állott Békés dolga hónapokon át változatlanul, reménytelenül. Az ide s tova bolyongás után végre január vége felé egy helyen telepedett meg, *Kézs-márkon* egy kis házban, hol Rueber élelmet és ellátást rendelt szá-

¹ Lásd: Báthory István és egy magyarországi összeesküvés című értekezését a Századok 1886. évfolyam decz. füzetében.

² RUDOLF Miksának. Pozsony, 1576 jan. 23. (bécsi állami levéltár, Polonica).

³ RUEBER Dudithnak febr. 7. (Hungarica).

⁴ RUEBER Trautsonnak febr. 11. (u. o. Hungarica).

⁵ MIKSA Ruebernek febr. 26. (u. o. Polonica).

mára. Ott nyugodott meg sok hányódás után öcscsével és a Lengyelországból vele menekültekkel. De minő nyugalom volt az! Úgy éltek, mint az ég madarai, alig volt mit enniök, ruhájuk, a mivel Rueber segítgette őket, lefoslott róluk; a hajdani drága köntös helyett jó volt most a más ruhája, ha még oly «foltos» is.¹ Mások kegyelméből fedezgették szűken napi szükségleteiket, ők maguk nem voltak, «isten látja, 10 forintnak urai».²

Az éhező rongyos hazátlanok csapatja jan. 26-án újabb jövevényekkel szaporodott. Bornemisza Boldizsár is oda jutta «az több nyomorúlt atyjokfiaival egyetemben», megosztani a nyomorúságot és reménytelenséget. Ott tengődtek együtt napról napra, hónapról hónapra; elkövettek mindent, de nem jött sehonnan semmi reménysugár. Pedig szentül hitték, hogy «ha ott megnódítják vala az vajdát, nyilván az ő ott való (lengyelországi) pártja mást gondoltak volna». De engedély és segítség nélkül mit sem tehetek: a császár hallani sem akart róla, hogy «itt vesszessék eszét a vajda dolgának». Békés «szinte elszáradt és elepedt a reménytelenség miatt». Reményei foszladoztak, hiába várta, «semmi módot nem látott, hogy valamit készülnének Kassa táján, hogy kivel az vajdát meglehetne ijeszteni; sőt a szolgáló nép menten ment az vajdához, mert ott (Kassa körül) csak éhel nem halt az szolgáló nép».³

Békés Gáspár a mint látta, hogy Rueber és Dudith hiába törekedik érte a császárnál, ő maga küldte hű emberét Kopácsi Ferenczet kérésével, könyörgéseivel ahoz, a kiért ő mindenét áldozta s a kiért most is kész volna még, a miye megmaradt, életét feláldozni. A császár nem maga felelt, mint régebben: titkos tanácsosa és udvarmestere

¹ BÉKÉS Gábor Ruebernek márcz. 11. (bécsi állami levéltár, Turcica).

² BÉKÉS Dudithnak jan. 30. (u. o. Polonica).

³ BÉKÉS Dudithnak jan. 30. (a bécsi titkos levéltárból, Polonica. L. Báthory István lengyel királylyá választása cz. munkám okmánytárában).

Trautson által adatott választ, és pedig tagadó választ. Erdély megtámadását nem engedi — s ez nem elég, hanem azonkívül még meg is hagyja, hogy a Szepességből távozzék: költözzék Morvába, vagy Nyáry István várába, a nyitramegyei Berencsre.

Ez a válasz még jobban elkészeríté Békést nyomorúlt helyzetében. A mit érzett: a csalódás, az elkeseredés, és a dacz vegyülete. Nem nyugszik meg a császár rendeletében: szigorától, szívéhez felebbez. Kéri: vegye tekintetbe jó- és balszerencséiben egyaránt tanúsított hűségét, tekintse annyi gyalázatát s elégelje meg eddigi nyomorát és szerencsétlenségét, a melybe őt nem más, mint iránta való tántoríthatatlan hűsége sodorta. Hisz most is oly szánandó nyomorban vergődik, hogy ha barátai nem segítenék és táplálnák, akár éhen veszne. Ha nem indítja meg a császárt saját törekvéseinek örvendetes és szerencsés sikere, vagy az ő sokszoros szerencsétlensége és anynyiszor tanúsított hűsége; ha vele született kegyessége sem bírja könyörületre: ám oltassa ki inkább életét, mint hogy annyi hányódás, oly gyalázatos számkivetés után egyik helyről a másikra bolyongani kényszerítse, mert ő nem talál helyet a hol megnyugodhassék s nincs módja, hogy mindennapi kenyeréről s eledeléről gondoskodjék. Jussion inkább eszébe nyomoruk és segélje meg őket.*

De nem volt elég a nyomor, mely a szerencsétlen ember feje fölött összecsapott, nem volt elég az újabb üldözés, mely a kézsmárki kis házból is útát mutatott neki; hogy csordúltig teljék a keserűség pohara: a lelkiekhez a testi fájdalom, a betegség is beköszöntött. Régi betegsége, a podagra, mely miatt kezét lábát nem mozgathatta, ágyba dönté. A halált várta, a mely megszabadítsa nyomorától, szenvedéseitől; — de a helyett a csá-

* BÉKÉS Gáspár a császárnak. Kézsmárk, 1576 márcz. 4. (Eredeti, bécsi titkos levéltár.)

szár újabb parancsa érkezett Ruebertől, hogy Kézsmárkot el kell hagynia, mert a török úgy kívánja. Ha egy hitvány nemes ember szolgálja lett volna — sóhajt fel elkeseredésében — az nem kergetné ki házából, de a császár nem tekinti sem a mindenható istent, sem az ő nyomorúlt helyzetét, szegénységét, keserveit, melyet bizony mind ő felségeért kell szenvednie. Hol van az a gyakorta ígért kegy, hogy ennyire kívánja vesztét és ki akarja űzni birodalmából?! Bárcsak a világra se jött volna, bárcsak jönne a megváltó halál, készebb volna meghalni, minthogy naponként kínoztassék az ő legkegyelmesebb urától, a kit ő jobban szeretett, mint önmagát. Most már csak annyit kíván, hogy addig könyörüljenek rajta, míg betegsége annyira enyhül, hogy útra kelhessen. Fájdalmai oly nagyok, hogy kocsira nem ülhet; ha jobban lesz, kocsira téteti magát s indul Nyáry Istvánhoz, ha életébe kerül is. Jól tudja, hogy ott sem vár rá nyugalom, mert a császár elébb-utóbb onnan is elkergeti, vagy valami várba viteti rabúl: az lesz aztán igazán méltó jutalma hűséges szolgálatainak! Hű pártfogójától, a kassai kapitánytól sem kér már egyebet, csakhogy annyi élelemmel lássa el, hogy Berencsre juthasson, mert ő oly szegény, hogy útravalója sincs.¹

Végső panaszát, szíve fájdalmát, Békés Gábor is kiönti beteg testvére ágya mellett. «Tapasztalni fogja ő felsége, hogy nem lesz, a ki azt megtegye még valaha érte, a mit ők megkísérlettek. Hálás köszönetet mond Ruebernek, hogy elhagyatottságukban segítette, élelemmel s ruhával ellátta, mert hisz a ruhát is, a mely vállát fedi, ő adta neki, bár az is nagyon foltos már».²

Meddig őrizte Békés Gáspár Kézsmárkon az ágyat?

¹ BÉKÉS Gáspár Ruebernek 1576 márczius 11-én más által íratott levele, engedelmet kér a végén, hogy fájdalmai tt kezét nem mozdíthatván, alá sem

írhatta saját kezével (bécsi állami levéltár, Turcica).

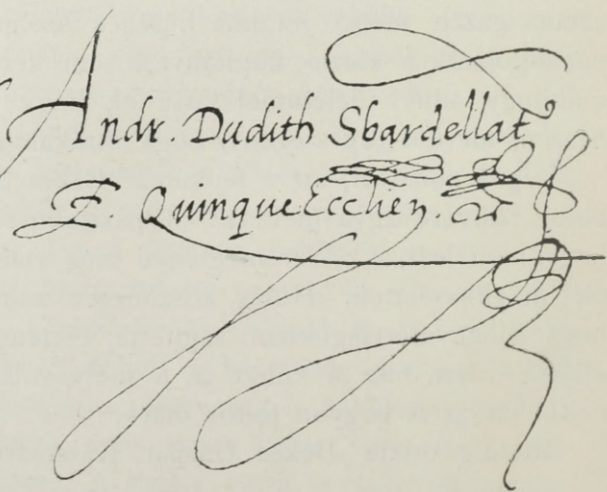
² «Welche aber auch seer geflickt sein». BÉKÉS Gábor Ruebernek 1576 márcz. 11. (bécsi állami levéltár, Turcica).

nem tudjuk. De még egy hónap múlva is ráfér, hogy jobb egészséget kívánjanak neki. — Az egészségre pedig szüksége volt, mert a császári parancs (a mely 1576 ápril 9-én megújított) teljesítésre várt. A bécsi udvar nem könyörült a betegnek sem. Az újabb határozat is csak az lőn, hogy : ő felsége különféle tekintetekből, főkép többféle nemzetek gyanakodása kikerülése végett, tanácsosnak látja, hogy a végektől távolabb eső helyen tartózkodjék, a miért ismételten meghagyta, hogy mint régebben maga is óhajtotta, egy időre Nyáry Istvánhoz költözzék.*

Békésnek tehát nem volt maradása ; el kellett hagynia a lengyel határt. Báthory pedig, a most is szerencsés vetélytárs (a mint Békés megjósolta), megelőzé a császárt s Krakkóba akadálytalanul bevonulván : 1576 május 1-én az ő fejét díszítette a lengyel korona.

* TRAUTSON Békés Gáspárnak, küldvén vissza márcziusban Bécsbe küldött

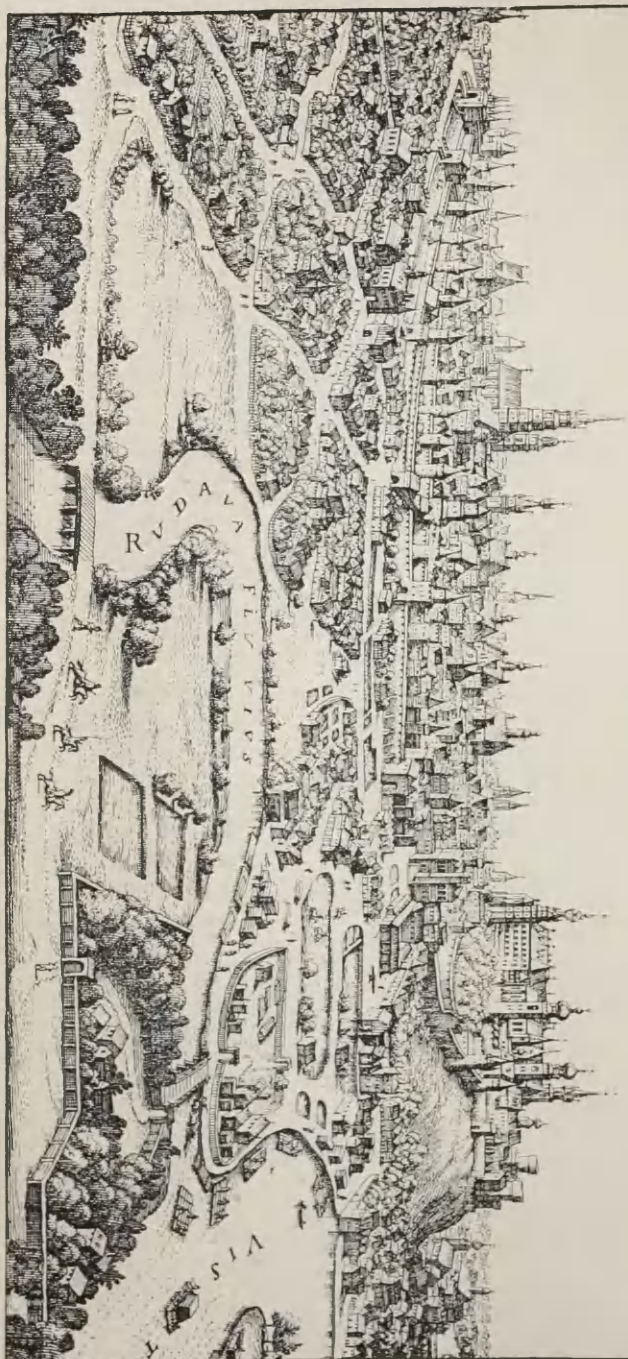
emberét, Kopácsy Ferenczet, 1576 ápr. 9. (bécsi állami levéltár, Turcica).

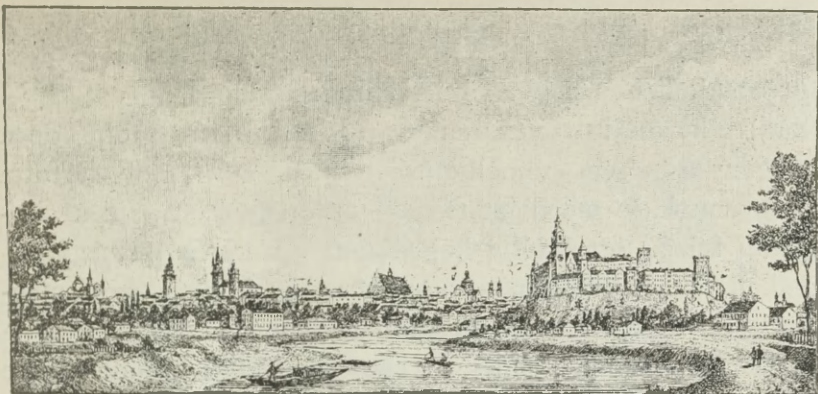

Andr. Dudith Sbardellat
 L. Quinque Ecches.

CRACOVIA.

25. KRAKKÓ A KIRÁLYI VÁRRAL.

NEGYEDIK RÉSZ.

BÉKÉS A MEGTÉRŐ.

I.

A NYOMORTÓL és inségtől megtört Békés élete forduló pontjához jutott. A hontalanul bujdosás és üldöztetés, a keserű csalódások egészen átalakították. Légvárai összeomlottak, a szomorú tapasztalatok kijózaníták. Elgondolta, hogy bánt vele a császár, a ki hű szolgálatai után határról határra kergeté — s más részről mély hatást gyakorolt lelkére Báthory a régi vetélytárs és ellenség nemes-szívűsége, a ki hajlandó volt neki megbocsátani és kegyébe fogadni. Erős küzdelembe és nem csekély lelki harczba került, a míg szakítani birt a multtal, eddigi törekvéseivel, reményeivel; de le tudta győzni önmagát s inkább meghajolt a régi ellenség előtt, mintsem tovább is fusson a császár kegye után, a ki őt — a kihasznált eszközt — megtagadta.

A lengyel királynak nem volt többé vetélytársa, mint volt az erdélyi fejedelemnek — s olyan hűséges szolgálója lett, a milyen nem volt több rajta kívül. Legyőzte a sokáig táplált ellenszenvet és gyűlöletet; az embert meg-

győzte lelkében a magyar, a hazafi. Báthoryban a lengyel királyi koronával fején nem vetélytársát látta többé, de a magyar dicsőség személyesítőjét, a ki előtt nem tartotta szégyennek és megaláztatásnak térdet, fejet hajtani s elfogadni felajánlott királyi kegyelmét. «A kinek mint győzőnek hatalmát éreztem — mondá — úgy hiszem, mint meggyőzött részvétét és kegyelmét igénybe vehetem».*

Ez az önmehtagadás, ez az önlegyőzés, mindenesetre szép vonása Békés jellemének.

A békeközvetítést most is Zborowski Péter, a krakkai vajda vállalta magára. Ő fogta fel ismét a kibékítés elejtett fonalát, s most — Báthory lengyel királylyá koronáztatása után — biztos reménynyel a sikerre. Most már mind Békés, mind Báthory óhajtotta azt. Békés csak nyerhetett a kibéküléssel; viszont Báthory sem kicsinyelte egykori elkeseredett ellensége megnyerésének erkölcsi és politikai becsét. Jól ismerte ellenfelét, méltányolta fényes tehetségeit s tudta, hogy «mennyi jó és üdvös dolog támadhat a kiengesztelt barátságból».

Zborowski tárgyalásba bocsátkozott Békéssel — s közvetítőkép lépett fel királyánál. A dolog a nyár közepéig annyira haladt, hogy Báthory 1576 aug. 10-dikén maga ír levelet Békésnek Varsóból, melyben tudatja, hogy «bár őt sem a viszonyok, sem semmiféle szükség nem sarkalja, hogy tárgyalásba bocsátkozzék vele, de mégis jó emberek közbenjárására és tanácsára s hogy lelkiismeretét teljesen megnyugtassa: isten és a világ előtt kinyilatkoztatja, hogy kiirtott iránta szívéből minden idegenséget s ellenszenvet és — meggondolván azt is, mennyi sok jónak lehet forrása a kiengesztelődött barátság — megengedi, hogy udvarába menjen, igéri, hogy a multnak minden kellemetlen emlékét elfeledi, s jövőendőben teendő hű szolgálatait mél-

* BETHLEN Farkas. II. k. 432. l.

tóan fogja jutalmazni. De inti: vizsgálja meg jól szívét, hogy tiszta indulattal közeledjék, mert isten előtt nincs titok s nincsen áldás azon, a mit kelleetlenül teszünk».¹

Báthory békeajánlata Eperjesen találta a hazátlan bujdosót. Zborowski Péter küldötte azt neki oda, saját levelével együtt, titkára Maczejowski János által.

Békésnek, mióta a száműzetés keserű kenyerét ette, ez volt legörvendetesebb napja. Egy év óta nem volt nyugodalma, mint a kergetett vad bujdosott ide s tova, üldözötve attól, a kiért mindenét feláldozá — s íme most, a kinek legelkeseredettebb ellensége volt, baráti jobbot nyújt felé.

Alig tud szavakat találni (aug. 26), hogy ezt Báthorynak megköszönje. Áldatja az istennel hozzája való kegyelmességeért és nagylelkűségeért, midőn «rég sok jó fejedelem példáját követi, hogy az mely ellenséget fegyverrel meggyőztenek és hozzájuk hajtottanak, azokat nemhogy megspoliálták volna, de inkább sok jókkal augeálták, hogy azután azoknak szolgálatjával és hívségökkel magoknak sokat szolgáltanak, birodalmok öregödött és jó hírek nevek széles e világon dicséretes volt». Ugyanazt várhatja ő tőle is.² — Nem kevesebb hálával van eltelve Zborowski Péter iránt is közbenjárásáért. Aug. 27-dikén küldi vissza követét, a ki által előszóval izeni meg kívánságait, «nem lévén az idő és a hely alkalmas arra, hogy levélre bizza».³

Mik voltak kívánságai? Békés saját leveleiből nem tudhatjuk. De Rueber, a kassai kapitány, a kinek tudtával történt a kibékülés tárgyalása, azt írja a császárnak Kés-märkről, hogy Békés Báthorytól erdélyi birtokai visszaadatását és kárai megtérítését kívánta.⁴

¹ (Báthory) «Stefanus rex» Békésnek Varsó, 1576 aug. 10. (a magyar eredeti latin fordítása a bécsi titkos levéltárban, Hungarica).

² BÉKÉS Bathorynak. Eperjes, 1576 aug. 26. (Történelmi Tár, 1880. 131. l.)

³ BÉKÉS Zborowskinak. Eperjes, 1576 aug. 27. (bécsi állami levéltár, Hungarica).

⁴ RUEBER János a császárnak «Kaszmärckht», 1576 szept. 15. (Eredeti, bécsi állami levéltár, Hungarica.)

A kibékülést közvetítő követ Eperjesről Varsóba sietett Békés izeneteivel. Ott találta a krakkai vajdát, a ki mihelyt Békés izeneteit meghallgatta s leveleit átvette, tüstént vízre szállt s a Visztulán általevezett a királyhoz. A követet nem sokára visszaküldötte Békéshez, jó biztatásokkal, hogy a király őszinte jó indulattal van iránta s nem sokára választ küld kívánalmaira. A követ visszatérő útjában szept. 15-én már ismét magyar földön, Késmárkon volt.¹

Míg ezek a tárgyalások folytak, Békés még egyszer bekopogtatott a császárhoz; abból az alkalomból, hogy utolsó erdélyi részbirtokától is megfosztatott,² és pedig Hagymási által, a ki «nagy perfidiával és árúlással» egymagának foglalta el a Békéssel és Bornemisza Boldizsárral közösen bírt várat 1576 szept. elején. Nem akarja elhallgatni panasza és szemrehányás nélkül, hogy utolsó darab földjét is elvesztette a császár hűsége mellett. Megjósolta ő azt előre — úgymond — de nem engedték, hogy elejét vegye s íme most a császár kárára s ő magának végső nyomorúságára és szerencsétlenségére jövődölése beteljesült: Huszthot is elvesztette. Nem tudja kimondani, milyen nyomorba süllyedt, minden javaitól, minden segélyforrástól megfosztatott s csaknem lemezítelénítve, életén kívül semmije sem maradt. Mert olyan nyomorúságba jutottam, feleséges császár — kiált fel az elkeseredés hangján — hogy ha mások nem könyörülnének rajtam, a szükség koldulni kényszerítene.³

Ez volt Békésnek végsóhaja, a mely kebeléből kiszakadt, a mint a császár hűségében hasztalanul eltöltött hosszú időre visszagondolt — s ez volt búcsúja, midőn válni készült.

¹ RUEBER fentemlített levele szerint.

² SZALAY L. A magyar történelemhez. 283. l.

³ BÉKÉS a császárnak. Eperjes, 1576

szept. 12. «Nisi aliorum liberalitate foverer, propemodum me mendicare vitæ necessitas cogeret.» (Eredeti, sajátkezű, bécsi állami levéltár, Hungarica.)

Most már: szakítani a multtal, ez lebegett szeme előtt. Annál könnyebben megtehetette, mert egy hónap mulva, okt. 12-én a császár megszűnt élni.

1576 őszén véget ér a Báthoryval folytatott tárgyalás. Ha erdélyi birtokait nem kaphatta is vissza, teendő szolgálatai fejében méltó kárpótlást ígért neki a király.

Békés újjá született. Csüggedő lelkébe visszatért az életkedv, boldogabb jövő hajnalát látta derengeni. Bizonyára ez időre esik második házassága is, melyet Ungvártt tartott egyik ősi nemes család ivadékával, a gazdag Sárkándi Pál — Anna nevű leányával.¹

Békés így egészen újjá teremtvé ment ki Lengyelországba 1577. év elején «vízkeresztben» (jan. 6-án).²

II.

Báthory tárt karokkal fogadta a megtérőt. A régi vetélytársak között most az eddigivel teljesen ellenkező, nemes verseny kezdődött. Békés önfeláldozó hűségének, ragaszkodásának, szolgálatkészségének adta fényes tanújeleit: Báthory pedig a megtérő érdemei elismerésében és jutalmazásában s bizalma tanúsításában volt kifogyhatlan. A mily nemes, igazi királyi lélek lakott Báthoryban, ép oly őszinte hűséget tanúsított Békés is most királya és ura szolgálatában. Rövid idő alatt Békés lett a királynak legbizalmasabb embere, barátja, tanácsadója, jobbkeze.

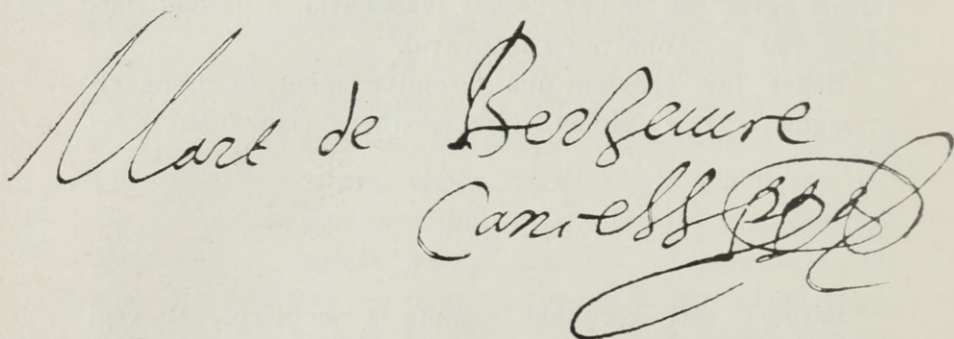
Már 1577 nyarán arról tudósítja a nuntius a pápai államtitkárt, hogy Békés együtt alszik a királylyal hálószobájában, együtt dolgoznak ki minden tervet s a király

¹ Nem pedig, mint eddig írták, a szentpáli csatából való futása idejére (l. NAGY János, Kolosvári Közlöny 1872. évfolyam, 274. szám), a mikor vesztett csatája után egy hónap mulva már Len-

gyelországban bujdokol és sehol semmi nyoma, hogy akkor már nős lett volna.

² Székely krónika. (Történelmi Tár, 1880. 644. l.)

mindenben kikéri az ő tanácsát.¹ Ezt a határtalan bizalmat úgy tudjuk kellőleg mérlegelni, ha meggondoljuk, mennyi jeles ember, katonai és tudományos tekintély volt együtt a királyi udvarban. Ott volt a magyarok közül: Berzeviczy Márton, Vesselényi Ferencz, Gyulai Pál, Bánffy György, Bornemisza János, Békés Gábor és többen. És Báthorynak ezek közül «factotuma» nem más, mint Békés Gáspár.² Vele közölte a király először legtitkosabb terveit, legelrejtettebb gondolatait. Együtt beszélgettek, tanács-

26. BERZEVICZY ALÁÍRÁSA.

koztak a módozatokról: hogyan lehetne Magyarországot felszabadítani s a magyar királyságot megszerezni? a mihez Békésnek (a pápai nuntius tudósítása szerint) azon kilátásai fűződtek, hogy Báthory magyar királysága mellett ő lenne Erdély vagy Oláhország vajdája.³ A király határtalan bizalma közszájon forgott az irigykedő lengyelek között is: «a mit nem hisz a keresztnek, elhiszi Békésnek», írta a királyról Firley kazimiri kapitány a chelmi püspöknek, Békés unitáriusságára czélozván.⁴

Békés nagy befolyása a királyi udvarban készíteté Bru-

¹ MONTISREGALIS pápai nuntius a pápai államtitkárhoz. Varsó, 1577 aug. 18. (a Vaticani levéltárban).

² A pápai nuntius jelentése 1578 jan. 13-ról. (Vaticani levéltár.)

³ A pápai nuntius jelentései 1577 febr. 17. 24., márcz. 4., máj. 10. d. n. aug. 18. szept. 23. (Vaticani levéltár.)

⁴ A pápai nuntius jelentése 1577 szeptember 23. (Vaticani levéltár.)

tust, a történetírót, hogy az ő pártfogását keressse. 1577 május hóban Békés közbenjárását kéri, hátralékai kifizetésére a királyi kincstárból.¹ Gyulai Pált szólítja fel, ajánlaná őt Békésnek: «a ki előtt ha oly kedves lehetne, mint a mennyire szeretné, királyok szerencséjével nem cserélne.² Így jutott Békés Brutussal ismeretségbe és később barátságba. Történetírása körül szívesen pártfogolta és segítette. Ő szerez neki hozzáférhetést a királyi levéltárban Zápolya János és Zsigmond lengyel király levelezéseihez.³ Maga is megígérte később a muszka hadjárat kezdetén, hogy időközönként tudósítani fogja a történetírót.⁴

Békés a mennyire jobbkeze volt Báthorynak az államügyek vezetésében, oly hasznos szolgálatokat tett neki a harczmezőn is. Mindjárt az első hadakozás alatt, melyet Báthory mint lengyel király viselt a meghódolni nem akaró Danczka ellen, igénybe vette Békés hadi szolgálatát. Az ellenség által szorongatott Elbinga városa segélyére küldötte ki őt magyar csapatokkal. És Békés vissza is szorította az ellenséget.⁵ Csak miután Danczka 1577 deczember 12-dikén meghódolt, tért vissza Békés is a harczmezőről, a hol nem kimélte magát s egészségét is elvesztette, úgy hogy Varsóba érkezvén, podagrája miatt a szobát kellett őriznie.⁶

Békésnek a béke műveiben és a harcz mezején egyaránt kiváló érdemeit nem hagyta a király megjutalmazás nélkül. A litván országnagyok magok kérték a királyt, hogy Békést lengyel és litván indigenatussal ajándékozza meg. A mi az 1578-iki országgyűlésen a rendek beleegyezésével meg is történt. Ez a kitüntetés módot nyújtott

¹ BRUTUS Gyulainak. Brutus Mihály Opera varia selecta. Berolini, 1697. 519. l.

² U. o. 525. l.

³ BRUTUS levele Békéshez. 1578 január 15-én. U. o. 204—208. l.

⁴ Erre kéri és figyelmezteti is Brutus 1579 ápr. 2. (U. o. 208—214. l.)

⁵ HEIDENSTEIN: Rerum Polonicarum libri XII. Francofurti. 1672. 115. l.

⁶ A pápai nuntius 1571 jan. 13-iki jelentése (Vaticani levéltár).

anyagi jutalomra is, mert birtokot vagy-javadalmazott hivalt csak lengyel honpolgár nyerhetett. A honfiúsítás után a király a landskoroni kapitányságot adományozá neki.¹

Legszebb hadi érdemeit a muszkák ellen vívott 1579-ki győzelmes hadjáratban aratta Békés Gáspár, királya oldala mellett, mint a magyar seregek fővezére.

Akkor kezdődött Báthory István több évig tartó hadjárata a muszka czár, «Rettenetes» Iván ellen, a mely annyi dicsőséget árasztott Báthoryra és a magyar seregekre, melyeknek e hadjáratokban oroszán rész jutott.

Az 1579-iki hadjáratban a magyar seregek fővezérletét Békés Gáspárra bízta a király; a lengyel hadak vezére Mielecki a podoliai vajda, a litvánoké Radziwill vilnai palatinus volt. Békésnek a haditanácsban döntő szerep jutott, a hol gyakran összetűzött magával Mieleckivel is, a ki féltékeny volt a magyarok nagy befolyására, a miért Békés csípős élczeitől sem kímélte őt.²

A hadjárat megindult. Legelső célja a fontos erősség, Polock vára bevétele volt. Békés magyar seregének jutott az első feladat, hogy a Dwina folyó és a Polock között elterülő ősengetegen át útat vágjanak,³ melyen aztán a király is előre nyomult táborával. Polock alá érkezvén, a király az ostrom megkezdése előtt kancellárját Zamojskit és Békést vévén magához, velök a várost megkerülte, hogy kikémlelje a helyet, a honnan az ostromot megkezdjék.⁴ Békés mindenekelőtt a város kiostromlását javasolta s csak azután a várét, s oly fontos hadászati érveket hozott fel mellette,⁵ hogy a királyt is meggyőzte, a ki eleinte a vár ostromával óhajtotta megnyitni a hadműveletet.

¹ HEIDENSTEIN, i. m. 141. l. és De bello Moscovitico, Basileæ, 1588. 57. l.

² SOLIKOWSKI Demeter: Commentarius brevis rerum Polonicarum. Dantisci, 1547. 114. s. k. II.

³ HEIDENSTEIN: De bello Moscovitico. 32. l.

⁴ U. o. 37. l.

⁵ U. o. 38. l.

A város ostromát Békés kezdette meg, aug. 2-dikán, ágyuival. A muszkák, a magyar vitézek rohamának nem tudván ellentállani, már aug. 3-án feladták a várost s azt felgyújtva, magok a várba menekültek. A vár ostromát is Békés nyitotta meg. Előbb nehéz ütegekkel lövette, de látván, hogy azok keveset ártanak, izzó golyókat kezdett szórítani a várba. Ily «tüzes golyók»-at Báthory alkalmazott először a felső-magyarországi harczok alatt, s később nagy sikerrel a livón várak ostrománál. Használati módja abban állott, hogy izzóvá hevítették a golyót, úgy tették az ágyúba, — a por és golyó közé fövenyet vagy hantot téve, nehogy fellobbantsa — s úgy lőtték aztán ki. Célja inkább a gyújtás, mint a rombolás vala.

A gyújtó bombák megtették hatásukat, de a zivataros, esős idő megakasztá az ostromot. Az esőzés a Polotta folyót megárasztotta, úgy hogy a hol azelőtt gyalog jártak át, lovon is veszélyessé vált az átkelés, a hídakat pedig elvitte az ár. Egy erős híd állott csak, melyet Bornemisza János készítettett, de ez kevés volt az ostromló had átkelésére. Békés halászbárkákból tákoltatott össze még egy hídát, de ezt a várbeliek mihamar összelőtték. Csak a Bornemisza-féle híd maradt tehát, melyet az összelövéstől s felgyújtástól egy malom védett. Ezen a hídon át vezette most seregét Békés a vár ellen, s mikor látta, hogy az ágyuztatás s az izzó lövegek szórátása nem elég: díjakat tűzött ki a vár deszkafalainak felgyújtására. Ez imitt-amott sikerült is, de a várbeliek elszántan védték magokat, oltották az itt-ott felgyújtott falat s lőtték a támadókat, úgy hogy az ostrom sokáig elhúzódott. Megnehezíté azt az élelmezés hiányos volta is: annyira, hogy a katonák elhullott lovak húsával is táplálkoztak.* Az ellenség golyója is sokat leterített; többek között Vadas Mihály csapatparancsnok is elesett.

* HEIDENSTEIN: De bello Moscovitico. 43. l.

De Békés nem engedte csüggedni katonáit, maga ment jó példával elő; ott harczolt mindenütt, hol a veszély legnagyobb volt. A lengyel történetírók magasztalással emlékeznek meg a magyar katonák rendithetlen vitézségéről; mindenek felett pedig vezérok, Békés önfeláldozó hősiségéről e válságos napok alatt. A zord idő s a fáradalom megrontották egészségét, «sokat szenvedett fájdalmas gyomor-baja miatt, de nehogy katonái elcsüggedjenek, fennen kérkedett, hogy soha jobban nem érezte magát; mindig az ágyúk körül forgolódott, ágyúi mellett evett, ott aludt, a legveszélyesebb helyeken járt, körülötte sokan hultak el s ruhája a sebesültek véréből piroslott».¹

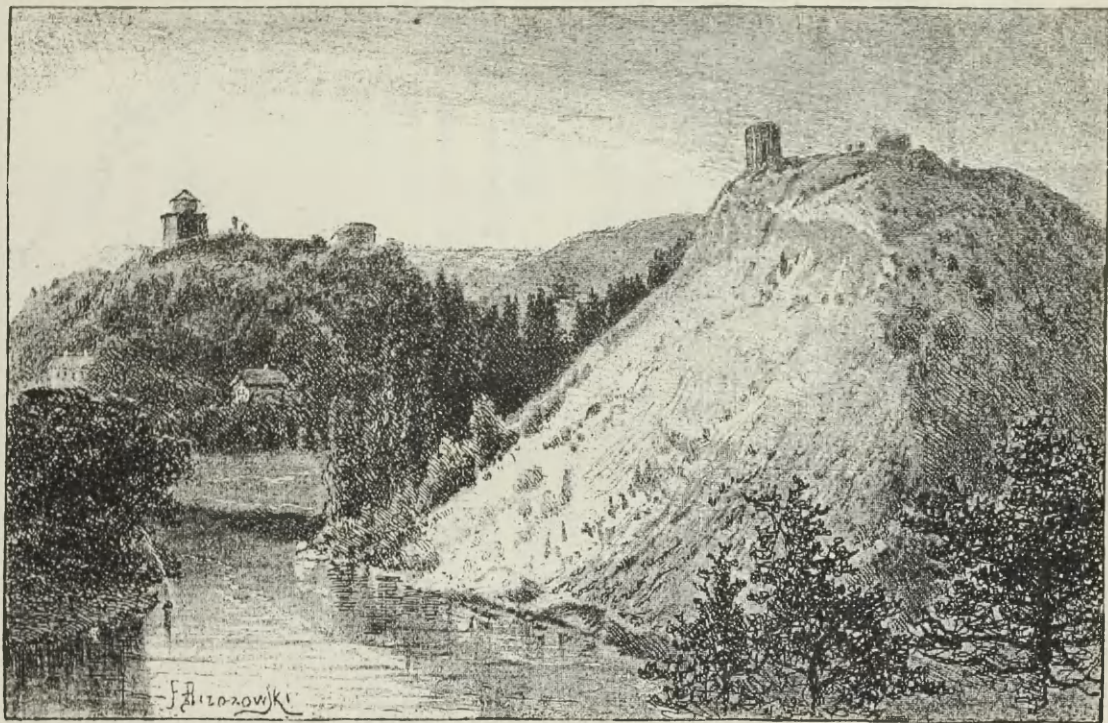
Békés és katonái ily fáradhatlan vitézsége nem veszett kárba. Aug. 28-án a vár lángban állott, a falak omladoztak — s a muszkák a vár feladásáról kezdtek gondolkozni. A várból tizen kiszöktek a táborba. Ezeket Békés a királyhoz küldé. De a magyar katonák, hogy a várbelieket a vár feladásától elrettentsék, nehogy dicsőségük csorbát szenvedjen, ha nem fegyverrel vennék be a várat: felkonczolták a szökevényeket. Nehány nap mulva a vár hatalmukban volt. A hadjárat, melynek fénypontját Polock bevétele képezé, diadalmasan végződött.

A hadjáratból Békés a királylyal együtt Vilnába s innen Báthory kedvencz mulató helyére, a litván Grodnóba ment, a hova a hadi fáradalomtól kimerülve betegem érkezett. S itt, királya oldala mellett, nem sokára halálával pecsételte meg önfeláldozó hűségét, 1579 november 7-én.² Halálos ágyán a király és Zamojski gondjaiba ajánlotta nejét s két fiát: Gábort és Lászlót. Magára nézve végső óhaja az volt, hogy a Vilna felett emelkedő s az e célra előre kiszemelt halmon temessék el.³

¹ HEIDENSTEIN: De bello Moscovitico. 44. l.

² Székely krónika. Történelmi Tár. 1880. évfolyam. 644. l.

³ SOLIKOWSKI Demeter id. m. 129—130. l.

27. A BÉKÉS-OROM VILNA FELETT.

A nemeslelkű király meghallgatta a haldokló kérését: Litvánia fővárosában fényes temetést rendezett számára s Vilna felett a máig is Békés-oromnak nevezett halmon temetteté el egykori ellenfelét, most legkedvesebb hívét s barátját, vitéz katonáját s hadvezérét. Övéiről sem feledkezett meg. Özvegyének kezénél hagyta Landskoron várát gazdag jövedelmével együtt s később, 1582-ben, Wesselényi Ferenczhez adta nőül. Gyermekeiről is királyilag gondoskodott. Együtt nevelteté őket unokaöcscsével, Báthory Andrással, a későbbi erdélyi fejedelemmel.

A Békés-család drámájának még egy felvonása volt hátra. Békés Gáspár szerepét öcscse, Gábor vette át a további (1580—81-iki) muszka hadjáratokban s ott esett el ő is a harcz mezején, 1581-ben, mint a magyar lovasság parancsnoka, Pleskow (most Pskow) ostrománál, az ellenség golyójától homlokon találva, épen midőn a vár fokára kitűzte a győzelmi zászlót.

Békés Gáspár hősies önfeláldozása s halála kiengesztel mindenért, a mit valaha vétkezett. Büszkén vallhatja őt magáénak történetünk, tévedései, hibái daczára is. Élete utolsó időszakának nemes küzdelme s hősies önfeláldozása a legszebb engesztelő áldozat.

Stefanus Bathory
di Somlyó

TARTALOM.

Bevezetés. 3—4. lap.

ELSŐ RÉSZ.

BÉKÉS MINT ÁLLAMFÉRFI.

I. Származása. Szolgálatá Petrovich Péter udvarában. Hű szolgálatai jutalma. Petrovich ajánlatára Izabella és János Zsigmond udvarába kerül. Az ifjú választott királynak legmeghittebb embe-révé lesz. Emelkedése a közpályán és meggazdagodása. Enyed, bihar- és fejér-megyei falvak birtoka; görgényi és fogarasi uradalma. Hatalmában és gazdag-ságában való elbizakodása; jellemzése. 5—9. l.

II. Közszolgálatai a gyulafejevári ud-varban. Állampolitikája. Portai követ-sége. A szathmári béke-terv. Békés mint török-párti. János Zsigmond és Békés Szolimán szultán zimonyi táborában (1566). A nagyvezér megnevezése. A francia követtel való találkozás. Majláth Gábor kiköltözése Erdélyből. A fogarasi uradalmat Békésnek adományozza a fe-jedelem. 9—14. l.

III. János Zsigmond Békést teszi tes-

tamentuma egyik végrehajtójává s Huszt várát is nekik hagyja. Békés nősülése lakodalma. A felsőmagyarországi össze-esküvőkkel (Dobó, Balassa stb.) szövet-kezik (1568). A porta beleegyezését nem sikerül megnyerniök. Szokoli Mehemed nagyvezér haragja Békésre. 14—18. l.

IV. Az összeesküvés fölfedeztetése, meghiúsulása. Békés a töröktől elhajlik s német-párti lesz. Ki akarja békíteni fejedelmét a császárral s osztrák főher-czeznőt akar neki szerezni feleségül. A fe-jedelem házassági ügye a megyesi or-szágyűlésen (1570 jan. 1.). Békés követ-sége Prágába (1570 ápr.). A speyeri szerződés Miksa császár és János Zsig-mond között. Békés újabb követsége Prágába. Övintézkedései a fejedelmi ud-varban. Miksa bajor herczeg nem adja leányát a fejedelemhez. János Zsigmond halála. 19—25. l.

MÁSODIK RÉSZ.

BÉKÉS A TRÓNKÖVETELŐ.

I. Békést a fejedelem halála híre Bécs-ben találja. Hatalma hanyatlóban. Pár-buzam Békés és Báthory között. A török-és német-párt versenye Erdélyben. Fe-jedelem-választási előkészületek. A «tes-

tamentomos urak». A Báthoryak. A fe-jevári előkészítő gyűlés (1571 márc. 20.). Békés visszatérése Bécsből. A császár őt akarja *vajdává* tenni. A szultán Bá-thoryt kívánja *fejedelemmé* választatni.

A pártok szervezkedése. Békés ügyének népszerűtlensége. A választó országgyűlés (1571 máj. 17—25.). János Zsigmond temetése. A választás. Békés megbukik, fejedelemmé Báthory Istvánt választják. 26—37. l.

II. Békés nem hódol meg. Fogarasi várába zárkózik. Társvajdává öhajítja magát kineveztetni. Követet küld a császárhoz. Viszálya a fejedelemmel Huszt és Fogaras fölött. Országgyűlési végzés (1571 nov. 19.) Békés ellen. Bizik a császár segítségével. Pártot szervez. A székelv lázadás 1571 őszén. Sürgeti a bécsi udvar föllépését Báthory ellen. A fejedelem perrel támadtatja meg Békést Majláth Margit által Fogaras birtokában. Békés a császárhoz felebbez. Báthory sikertelen törekvése a császár kegye megnyerésére. A kolosvári országgyűlés (1573 jun. 1.) végzése Békés és pártja ellen. A császár hadikészülete Erdély ellen. Békés lázadást szervez. Báthory megelőzi. Alvincz, Enyed elfoglalása, Fogaras vára kiostromlása. Békés menekülése Kassára, Rueber János felsőmagyarországi főparancsnokhoz. Az 1573 október 15-iki megyesi országgyűlés végzése a pártosok ellen. 37—48. l.

III. A császár felsőmagyarországi kapitányai pártját fogják Békésnek. Békés Bécsbe megy a császárhoz, segélyt kérendő. A császár a töröktől fél. Békés követül küldi a portára Antalffy Imrét, engedélyt kérendő, hogy Báthoryt megtámadhassa. A nagyvezér Békést a portára akarja csalni; kétszínű játéka, biztatásai Békés követével szemben. Antalffy vérmes reményei. Báthory követei ellensúlyozzák Békést a portán. Békés szóbeli biztatások helyett írásbeli felhatalmazást kér, s az adó fölemelését ígéri. A császár segélye. Békés elindul Prágából. Kassa vidékén hadakat toborz. Az erdélyi elégületleneket fegyverre szólítja. Erdélyben terem. Torda mellett táborba száll. Gyulafejervár helyett Maros-Vásárhely felé tér, hogy a székeleyekkel csatlakozzék. Báthory időt nyer hadai összegyűjtésére s Békés után indul. Radnónál találkoznak s kezdik a csatározást (1575 jul. 7-én). Békés visszavonul Kerellő Szentpálra. A *szeptpáli ütközet* jul. 9-én. Báthory győz, Békés serege szétveretik, ő maga elmenekül. A lázadók megbüntetése. 48—59. l.

HARMADIK RÉSZ.

BÉKÉS MINT BUJDOSÓ.

I. A szentpáli csata kihatása a lengyel királyválasztásra. A lengyel királyválasztás előkészületei. Báthory jelöltsége komoly számba csak a szentpáli győzelem után vehető. Békés kibujdosik Erdélyből. A császár megtagadja balvégzetű hívét. Elfogatási parancsot küld ellene a kassai kapitánynak. Békés Sárosmegyéből Lengyelországba menekül. A császár-pártiak nem szívesen látják lengyel földön; a Báthory-pártiak politikai tökélet csinalnak üldöztetéséből. A krakkai vajda veszi védelmébe, ki akarja békíteni Báthoryval. Békést a spitkovici várban tartják őrizet alatt. A császár kiadatását kívánja a senatustól. Békést Dudith András, a császár lengyelországi követe

veszi pártfogása alá. Békés bujdosása a lengyel földön. Lubomirski udvarában húzza meg magát. Ajánlata a kassai kapitánynak, Huszt elfoglalása végett. Az erdélyi bujdosók Rueber körül. 60—72. l.

II. A varsói királyválasztó országgyűlés. Békést a császár mellett korteskedése miatt a krakkai vajda kiüldözi Lengyelországból. A Szepességre menekül s a Kárpátok alatt Belán húzódik meg. Varsóban a senátorok Miksa császárt, a nemesség zöme Báthoryt választja királylyá. Mindketten elfogadják a királyságot. Békés ajánlatot tesz a császárnak Báthory feltartóztatására. Hranownicznán, majd Savnikon bujdokol s nagy nyomorban tengődik. A császár Békés újabb

Erdélybe ütéséről hallani sem akar. Békés a török pártfogását keresi. Musztafa budai basa biztatásai. Rueber és Dudith Békés érdekében lépéseket tesznek a császárnál. Miksa meghagyja Ruebernek, hogy Békést a Szepességről távolítsa el. 72—82. l.

III. Békés 1576 január elején Kézmárkon telepedik meg. Rueber élelmet és ellátást rendel számára. Ott nyomorognak a mások kegyelméből, ruhával is Rueber segíti őket. A többi erdélyi bujdosók is oda kerülnek. Békés követet

küld a császárhoz, hogy Báthory ellen a támadást engedje meg. Miksa a helyett Morvába vagy Nyitra megyébe távozását rendeli el. Békés a rendelet visszavonásáért könyörög. Békés betegsége s elkeseredése. Panaszai a császár szigora ellen. Békés Gábor is panaszra fakad. A császár nem könyörül a betegnek sem, s Békést eltávolíttatja a lengyel határról. Báthory pedig akadálytalanul bevonul Krakkóba s 1576 május 1-én megkoronázzák. 82—86. l.

NEGYEDIK RÉSZ.

BÉKÉS A MEGTÉRŐ.

I. Békést a nyomor és bujdosás megtöri s kijózanítja. A császár szigora elidegeníti tőle s Báthory nemesszívűsége lefegyverzi. Szakit a múlttal s kibékül Báthoryval. A békeközvetítést Zborowski Péter, a krakkai vajda vezeti. 1576 aug. 10-én Báthory maga ír Békésnek, feledést ígér a multa nézve s királyi kegyét ajálja fel a jövőre. Békés Eperjessről hálától és köszönettel áradozva válaszol. A kiegyezés létrejö. Békés búcsúpanasza a császárhoz, midőn Huszt várát is elvesztette. Békés új életre készül. Másodszor nőül, Sárkándi Annát veszi el Ungvárról. 1577 elején kimegy Lengyelországba. 87—91. l.

II. Békés a Báthory udvarában. Rövid időn annyira megnyeri a király bizodalját, hogy ő lesz «factotum»-a.

Együtt csinálnak minden tervet, egy hálószobában alusznak. Együtt tanácskoznak Magyarország felszabadításáról Brutus a történetíró Békés pártfogását keresi. Békés a Danczka ellen viselt hadjáratban. Honfíúsítása az 1578-diki varsói országgyűlésen. Szerepe az 1579-ki muszka hadjáratban. A magyar seregek fővezére. Polock ostromát Békés nyitja meg. A gyújtó-bombák használata. Békés önfeláldozó hősiessége. Polock bevétele. A győzelmes hadjáratból betegten vissza Békés Vilnába s onnan a királylyal Grodnóra. Halála 1579 nov. 7. Kívánatára a vilnai Békés-ormon temeteti el Báthory. Nejéről és gyermekeiről királyilag gondoskodik. Öcscse, Békés Gábor, Pleskow ostrománál esik el 1581-ben. 91—98. l.

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ KÉPEK :

	<i>Lap</i>		<i>Lap</i>
Békés Gáspár arczképe	1	Békés Gáspár levele Amhat' béghez (facsimile)	49
Fogarasz vára, természet után rajzolta Dörre	9	A radnóti kastély, természet után rajz. Dörre	57
A gyulafejevári templom, természet után rajz. Dörre	34		

	<i>Lap</i>		<i>Lap</i>
A szentpáli csatátér a Békés-domb- bal, színnyomat	58	Meggyes főtere a templommal, szín- nyomat	75
Rueber János felsőmagyarországi ka- pitány	63	Murad szultán arczképe	79
Dudith András arczképe	68	Krakkó	86
		Báthory István lengyel király arcz- képe, színnyomat	91

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK :

Czímkép, Móré János nemes levelé- nek díszítései (rajz. Dörre)	1	Fogarasi kiskapu, természet után raj- zolta Dörre	47
Izabella királyné aláírása	4	Benkner Márk (Amhát bég) aláírása	51
Nagy-Enyed, természet után rajz. Dörre	5	Ungnád Dávid aláírása	54
Szolimán szultán arczképe	12	Musztafa budai basa tujája	59
Schæseus Epithalamiuma címclapja	15	Kézsmárk és a Kárpátok	60
Forgách Ferencz aláírása	23	Maximilián aláírása	61
János Zsigmond aláírása	25	Rueber János felsőmagyarországi ka- pitány aláírása	63
Kerellő-Szent-Pál, régi olajfestmény után rajz. Dörre	26	Dr. Blandrata György aláírása	69
Báthory Kristóf aláírása	32	Varsó látképe	73
Fogarás vára belseje, természet után rajzolta Dörre	38	Savnik	76
Földváry István aláírása	41	Dudith András aláírása	86
Liszthi János aláírása	42	Krakkó a királyi várral	87
Alvincz, természet után rajzolta Dörre	46	Berzevicz Márton aláírása	92
		A Békés-órom Vilnán	97
		Báthory István fejedelem aláírása	98

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

Békés Gáspár arczképének eredetije Vilna városa tanácstermében őriztetik. Kraszewski Vilna monographiája III-ik kötetében közölt példány után adjuk.

Fogarás várának látképét a vadaskert mellől szemlélve adjuk.

A fejevári templomot Dörre rajzolta természet után, s ez a templom egész látképét mutatja. Itt tartották ez időben még az országgyűlések üléseit.

Békés levelének eredetije a nemzeti muzeumban. a Protocollum Bathorianum-ban őriztetik.

A radnóti kastélynak mai alakját mutatja képünk. Ez és az előbbi Dörre eredeti felvétele.

A szentpáli csatátér azt a részt mutatja, hol az ütközet történt : a háttérben

látható dombot, a hol az elesteket eltemették, ma is Békés-dombnak nevezik. Természet után rajzolta Dörre.

Rueber felsőmagyarországi kapitány arczképét Khewenhüller Annales Ferdinandæi Konterfaits című, Vol. I. 354. lapról vettük. A clichét Weinwurm készítette.

Dudith András arczképének eredetijét a boroszlói Erzsébet-könyvtár őrzi. A bécsi hitbizományi könyvtárban levő s Strachowszky által hasonlólag Boroszlóban készült metszet után adjuk.

Meggyes főterét, ama nevezetes pontot, hol a templom látható, melyben Báthory a lengyel királyságra felesküdt s a ház, melyben Gritti megölték s a torony, melyből Szilassýkat, a Báthory

Gábor gyilkosait levetették, természet után Dörre rajzolta.

Murad szultánt De Bry metszvénye után adjuk, melyet Boissard közölt. De Bryről már a Pázmányról írt monographiában megemlékeztünk, hol Rudolf arczképét közöltük tőle, mely ennek pendantja.

Krakkót Bodenehr: «Curioses Staatsund Kriegstheatrum» című munkából vettük.

Báthory István itt közölt arczképének eredetijét, mint azt a lengyel történészek állítják, Köber Márton készítette. Lengyel királyi ornátusban ábrázolja őt s ezt tartják legjobb képének. Az eredeti a missionáriusok krakkai kolostorában őriztetik s a másolat Polkowski kiváló lengyel tudós felügyelete alatt készült. Köber Márton xvi-ik századi jeles festő, ki Miksa udvarából ment Varsóba: az itt másolatban közölt képét Nagler «Die Monogrammisten» című munkája iv.

608. lap. kiemeli. A kép életnagyságú. A sokszorosítást a Deutsch M.-féle műintézet készíté.

Móré János számára a nemeslevelet Báthory István Grodnón 1584. február 24-én állította ki, s e címlap a nemeslevél két oldaldisztítését tünteti fel. A mi a czímkép baloldalán van, az a nemeslevél jobb oldalán látható s a címlap alaprajza a nemeslevél baloldalát ábrázolja. Címlapunk e szép és színgazdag disztítéseket hű másolatban közli. A rajz Dörretől van. A clichét Weinwurm készítette. Tüzetesebb ismertetését lásd a Turul 1886-iki folyamában.

Kerellő-Szent-Pált egy a xvii-ik század elején készült olajfestményről (mely ott helyben őriztetik), Dörre másolta. Az olajfestmény Haller István arczképét ábrázolja. Baloldalon az arczkép fölött következő aláírás:

SPLS AC MAG : DÑS
STEPHANVS HALLER D. HALLERKEO
ÆTATIS SVÆ 56.

Alatta Kerellő-Szent-Pál vára egész hosszában következő aláírással:

CASTRVM HOC SZENT-PÁL PRÆTER ALIA, A FVNDAMENTIS EXTRVXI
ANNO 1610 DIE 29 APRILIS POSITVS EST PRIM9 LAPIS.

Nagy-Enyedet, Fogaras vára belsejét, a fogarasi kiskaput — melyen át Békés menekült — s Alvinczet természet után Dörre rajzolta. Mindezeket Weinwurm műintézete sokszorosította. A Kárpátok eredeti felvétel után készültek.

Szolimán szultán arczképét Ortelius Cronológiája 1604-iki kiadásának 45-ik lapjáról adjuk.

Schaeseus Epithalamiuma címlapjának fac-similejét az Erdélyi Muzeumban őrzött egyetlen példány után adjuk.

Az aláírások kelete: Izabelláé feria sexta proxima festarum beati Petri apost. ad vincula 1542 (aug. 4.) Nemz. Muz., Forgách Ferenczé 1572. ápril 1., János Zsigmondé 1563. aug. 10., Báthory Kristófé 1578 ápril 26. orsz. levéltár, gyulafejevári kápt. oszt., Földváry Istváné 1573 aug. 17. Nemz. Muzeum. Protoc. Báthor., Listhius Jánosé 1569 jan. 6. Orsz. ltár., Benkner

Márké Konstantinápoly 1573 okt. 7. Nemz. Muz., Prot. Bathorianum., Ungnád Dávidé 1586. jun. 8., Maximiliáné 1568 nov. 10., Rueber Jánosé 1580 jun. 19. Orsz. ltár. Dudith Andrásé 1564 decz. 28. eredeti Orsz. ltár., Berzeviczi Mártoné Móré János nemesleveléről Erd. Muz., Blandrata Györgyé (doctor et legatus) 1575 nov. 20. budapesti egyet. könyvtár. Báthory Istváné 1574 egyetemi könyvtár, Varsó látképét Bodenehr: «Curioses Staats und Kriegstheatrum» című munkában levő példány után adjuk.

Savnikot a szepesi püspök által készített eredeti fölvétel után adjuk.

A Vilnán levő Békés-orom rajzat a Varsóban levő «Tygodnik Illustrovany» című lengyel képes lap után közöljük.

Krakkó a királyi várral fénykép fölvétel után készült.

Szolgalok kedvel, n. Hancs
kivancok sz. jolas

Im finlen most v. a. m. kizd. h. l. t. Dobaitul,
birony dlog. mi. fubol kivancok vobna,
ov. m. l. n. allakaban latni kizdt, d. ad 20
Hannik igy v. d. t. c. - igy h. l. t. l. m. n. m. d. g. g. a.
Hn. l. c. m. t. d. a. l. s. m. m. m. i. k. i. a. r. e. t. m. m. i. m. m. e.
Igy. a. l. o. r. e. t. m. v. o. l. n. a. d. a. i. d. i. v. i. v. o. l. n. a. k. i. z. d.
m. a. m. i. o. l. m. i. f. r. o. m. b. a. c. m. f. e. r. v. m. y. y. m. e. k.
l. a. c. a. l. o. r. a. d. d. l. i. c. i. m. b. e. r. e. l. y. z. n. i. s. g. o. m. d. g. a.
k. i. z. d. t. n. m. u. l. m. l. i. m. m. m. y. g. g. n. m. i. d. e. r. d. a.
m. b. e. r. d. i. m. m. m. d. i. g. a. l. l. o. g. y. h. u. m. e. a. d. v. i. b. b. e. t.
l. m. i. d. i. k. h. o. r. d. a. Hn. k. i. z. d. t. s. h. a. i. g. l. e. f. f.
Joh. n. 25. H. v. 1651.

Kizdt is aharozni

Rakoczy Sigmund
Hancs

Keozoneoneteomet Magam ayanlasath irom keg^k Mint vramnak
 atyamfyanak, istentwl mindeon jo zerenchyet
 hozzu eletooth es io egessegeoth kewanok keg^k. Zereteo atyamfya Amhath begh tuggia azt keg^d mynemu
 atiafysaggal the keg^d igyerte ennekeom magath, kereom keg^{dt} mint vramat zerelmes atyamfyat, hogy the
 keg^d ne haggion, hanem the keg^d fogya vgian zywe zerent az dolgoth, keg^d tuggia kyknel kel teorekeodni
 keg^d forgoggyek es teorekeoggyek zorgalmatossan az dologban. Ha az kegyelmes vr isten megh keonyeorwl
 rajtam es io vegre vizi az dolgoth, megh lattia keg^d hogy az mint megh montam io atiadfya lezeok. en isten-
 nek vtanna Memheth begre, Mustafa begre es the keg^{re} byztam oth az dolgoth. Az myth en velem myelteok,
 magatokkal myeliteok atyamfyay. Tarchja megh az vristen keg^{dt} mindeon joban. Ez lewel keolth Beczben
 27 napian pinkeost hawanak 1574.

Kegmed Attyaffya

Bekes Gaspar

BÉKÉS GÁSPÁR LEVELE AMHAT BÉGHEZ 1574 MÁJUS 27-ÉRŐL.

(A Nemzeti Muzeumban levő eredetiről.)

Keozoneoneteomet magam ayanlasath irom keg^k mint vramnak atyamfyanak, istentwl mindeon jo zerenchyet
 hozzu eletooth es io egessegeoth kewanok keg^k. Zereteo atyamfya Amhath begh tuggia azt keg^d mynemu
 atiafysaggal the keg^d igyerte ennekeom magath, kereom keg^{dt} mint vramat zerelmes atyamfyat, hogy the
 keg^d ne haggion, hanem the keg^d fogya vgian zywe zerent az dolgoth, keg^d tuggia kyknel kel teorekeodni
 keg^d forgoggyek es teorekeoggyek zorgalmatossan az dologban. Ha az kegyelmes vr isten megh keonyeorwl
 rajtam es io vegre vizi az dolgoth, megh lattia keg^d hogy az mint megh montam io atiadfya lezeok. en isten-
 nek vtanna Memheth begre, Mustafa begre es the keg^{re} byztam oth az dolgoth. Az myth en velem myelteok,
 magatokkal myeliteok atyamfyay. Tarchja megh az vristen keg^{dt} mindeon joban. Ez lewel keolth Beczben
 27 napian pinkeost hawanak 1574.

Kegmed Attyaffya

Bekes Gaspar
mppia.

A RADNOTHI KASTÉLY.

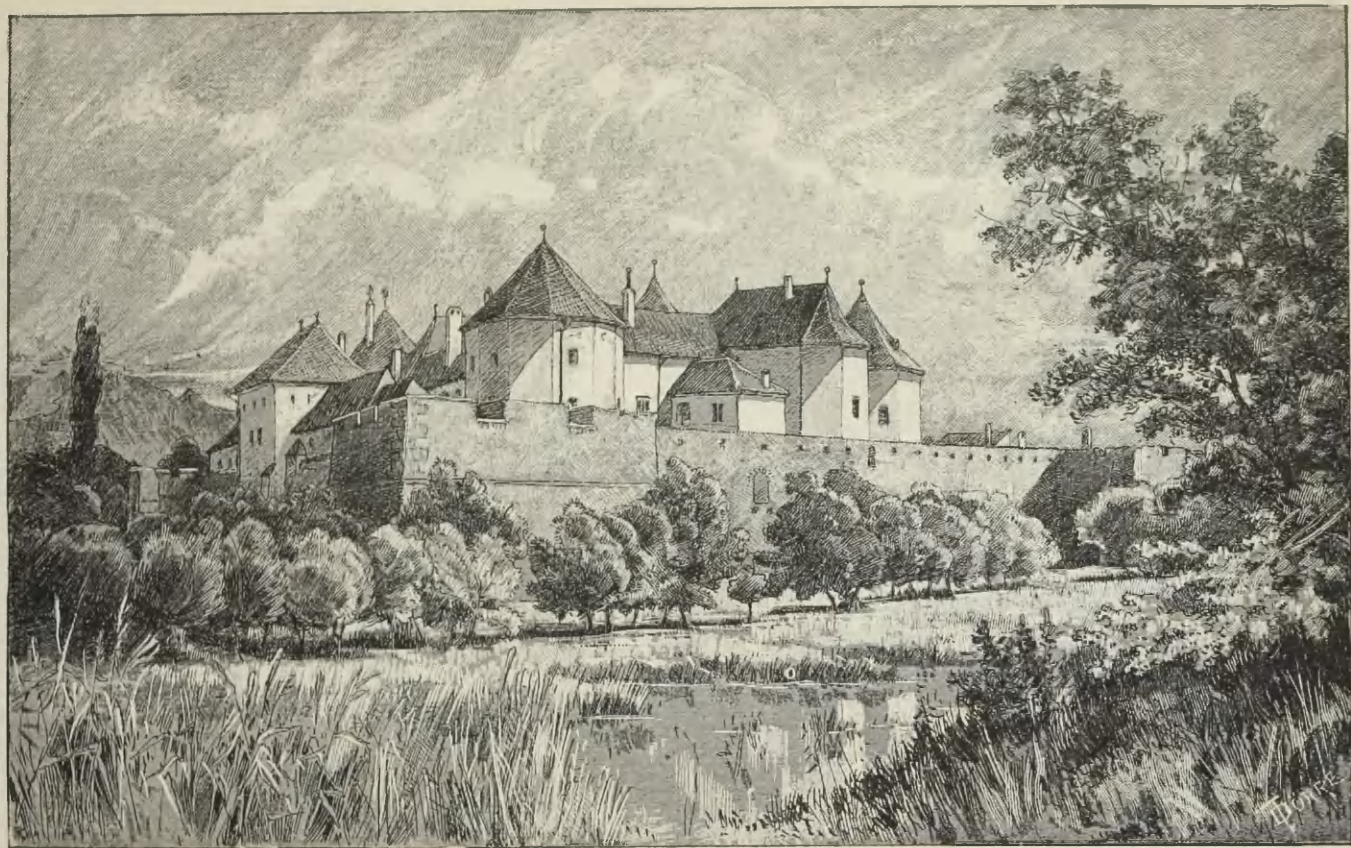
BÉKÉS GÁSPÁR.

Krasewski Wilna Monographiája III-ik kötetéből.

RUEBER JÁNOS KASSAI FŐKAPITÁNY.

Khewenhüller Annales Ferdinandæi Conterfeit Cupfferstich Vol. I. 354.

FOGARAS VÁRA A VADAS-KERT FELŐL.

Természet után rajzolta Dörre.

BÁTHORY ISTVÁN LENGYEL KIRÁLY

Egykorú olajfestmény után.

A GYULA-FEHÉRVÁRI TEMPLOM.

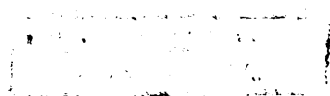

AMURATH SZULTÁN

De Bry Boystand Historia Chronologica-jában levő rajza után.

A SZENTPÁLI CSATATÉR.

TARTALOM.

	Lap
Rákóczy Zsigmond. (Folytatás.) Irta Szilágyi Sándor	129
Békés Gáspár (1520—1579). Irta Szádeczky Lajos	1
Bevezetés	3
Első rész: Békés mint államférfi	5
Második rész: Békés a trónkövetelő	26
Harmadik rész: Békés mint bujdosó	60

Önálló képek:

Rákóczy Zsigmondhoz.

Rákóczy Zsigmond levele Klobusicky Andrásához 1657-ből	161
--	-----

Békés Gáspárhoz.

Báthory István lengyel király arcképe, színnyomat.	
Békés Gáspár arcképe.	
Fogarás vára, természet után rajzolta Dörre	7
A gyulafejevári templom, természet után rajz. Dörre	34
A radnóti kastély, természet után rajz. Dörre	57
Rueber János felsőmagyarországi kapitány	63
Murad szultán arcképe	79

A szövegbe nyomott képek és fac-similek:

Rákóczy Zsigmondhoz.

Comenius Amos arcképe tanodája látképére. Összes paedagogiai munkáinak czimlapjáról, mely Amsterdamban 1657-ben jelent meg	133
Comen aláírása egy sajátkezü dedicatiojáról	134
Az első sárospataki nyomtatvány «Primitiæ Laborum» czimlapja	137
A «Vestibulum» czimlapja, ugyan onnan	139
Károly Lajos pfalzi választó aláírása. Heidelberg 1650 szept. 13-iki leveléről	143
Jakab kurlandi herczeg aláírása 1650 nov. 25. «in curia Baldonensi»	146
Elisabetha Charlotte választónő aláírása. Crossen 1651. aug. 23. kelt leveléről	147
Erzsébet cseh királyné arcképe Mierewaldt metszvénye után	148
A házassági szerződés utolsó lapja. Kelt Fejérvárt, 1651. febr. 16-án	155
Csulai és Bisterfeld aláírása a kozák királyságra való meghívásra adott votum utolsó lapjáról. Fejérvár, 1651 jun. 6	157
Kemény János aláírása, Nagy-Szöllös 1651 jun. 24.	158
Erzsébet volt cseh királyné pfalzi Frigyes özvegyének aláírása. Crossen, 1651 máj. 18	161
A «Hármas Jaj» czimlapja	166
Rákóczy Zsigmond monumentumának töredékei a fejérvári székesegyházban.	
Eredeti fénykép-felvétel után. Dörre rajza	167
Rákóczy Zsigmond és neje címerai. Dörre rajza	168
Lorántfy Szuzsánna arcképe. Dörre rajza	174
A bevezetés és első fejezet kezdő betűje Rákóczy Ferencz fejedelem egyik adományleveléről vették. A befejezés betűjét ezek mintájára Dörre rajzolta 3, 5	168

Békés Gáspárhoz.

Czímkép, Móré János nemes levelének díszítései (rajz. Dörre)	3
Izabella királyné aláírása	4
Nagy-Enyed, természet után rajz. Dörre	5
Szolimán szultán arcképe, Ortelius 1604 kiad.	12
Schæseus Epithalamiuma czimlapja	13
Forgách Ferencz aláírása	23
János Zsigmond aláírása	25
Kerellő-Szent-Pál, régi olajfestmény után rajz. Dörre	26
Báthory Kristóf aláírása	32
Fogarás vára belseje, természet után rajzolta Dörre	38
Földváry István aláírása	41
Liszthi János aláírása	42
Alvincz, természet után rajzolta Dörre	46
Fogarasi kiskapu, természet után rajzolta Dörre	47
Benkner Márk aláírása	51
Ugnád Dávid aláírása	54
Musztafa budai basa tuguja	59
Kézsmárk és a Kárpátok	60
Maximilián aláírása	61
Rueber János felsőmagyarországi kapitány aláírása	63

TARTALOM.

	Lap
Békés Gáspár. Irta Szádeczky Lajos. (Vége)...	65
Béldi Pál. Irta Deák Farkas...	I

Önálló képek Békés Gáspárhoz :

Békés Gáspár levele Amhat béghez (fac-simile) ...	49
A szentpáli csatater a Békés-dombbal, színnyomat ...	58
Dudith András arcképe ...	68
Meggyes főtere a templommal, színnyomat ...	75
Krakkó ...	86

A szövegbe nyomott képek és fac-similek :

Dr. Blandrata György aláírása ...	69
Varsó látképe ...	73
Savnik ...	76
Dudith András aláírása ...	86
Krakkó a királyi várral ...	87
Berzeviczy Márton aláírása ...	92
A Békés-órom Vilna mellett ...	97
Báthory István fejedelem aláírása ...	98

Önálló képek Béldi Pálhoz :

II. Rákóczy György arcképe ...	5
A tatár khán ...	28
Ali pasa arcképe ...	36
Kucsuk pasa arcképe ...	41
Szamosujvár. Martinuzzi-ház ...	84

A szövegbe nyomott képek és fac-similek :

Brassó és a Jedikula Konstantinápolyban ...	I
A Béldi- és Vitéz-családok czimerei ...	3
Bethlen és a Bethleni Bethlenek czimere ...	11
Gyulai Ferencz aláírása ...	16
Bodola. A Béldiek udvarháza ...	22
Mikes Kelemen aláírása ...	34
Barcsai Akos aláírása ...	35
Lázár György aláírása ...	36
Maros-Vásárhely ...	38
Apafy Mihály aláírása ...	39
Kucsuk Memhet basa aláírása ...	42
Kemény Simon aláírása ...	43
Segesvár ...	43
Ébeni István aláírása ...	51
Bánfy Dénes aláírása ...	54
Haller Gábor aláírása ...	54
Kolosvár ...	55
Rhédey Ferencz aláírása ...	55
Maros-Vásárhely ...	57
Bethlen Miklós aláírása ...	59
Petki István aláírása ...	64
Rhédey Ferencz aláírása ...	64
Kapi György aláírása ...	64
Bethlen Farkas aláírása ...	75
Wesselényi Pál aláírása ...	75
Szamosujvári kapu s Martinuzzi-kápolna ...	78
Barcsai Mihály aláírása ...	79
Haller János aláírása ...	79
Teleki Mihály aláírása ...	79
Bornemisza Anna aláírása ...	82

Megjegyzések a képekről.

Rákóczy Zsigmondhoz.

Comen összes paedagogiai művei következő cím alatt jelentek meg: 1. A. Comenii Opera didactica omnia. Amstelodami impensis D. Laurentii de Geer. Excuderunt Chrystophorus Cunradus et Gabriel a Roy Anno MDCLVII. fol. 3. részben. E munka ma a könyvészeti ritkaságok közé tartozik, s Geer Lőrincz költségén látott világot, ki Comennak barátja, pártfogója volt. A rajta látható alak Comen ábrázolja. A kép közepén egy xvii-ik századi egyetem látképe van s két oldalt s felül a tanítás körébe tartozó tárgyak jelképei. A képet ifjabb Crispin de Paes hollandi festő rajzolta, ki 1585 Utrechtben született s többnyire Hollandiában dolgozott. Rajzolta Loggan Dávid, ki 1630 körül született s Hondiusnak tanítványa volt Hollandiában.

Erzsébet az egykori cseh királyné, angol hercegnéasszony, Rákóczy Zsigmondné anyjának arcképét Mierereldt Mihály Janson hírneves németalföldi arcképfestő metszette s Németalföldön adta ki.

Lorántfy Zsuzsánna arcképét azon példányról készítette Dörre Tivadar, mely 1860-ban a sárospataki ref. iskola 300-ados ünnepélye alkalmával adatott ki, s melynek eredetije az orsz. arcképcsarnokban őriztetik.

Békés Gáspárhoz.

Önálló képek:

Báthory István itt közlött arcképének eredetijét, mint azt a lengyel történetsek állítják, Köber Márton készítette. Lengyel királyi ornatásban ábrázolja őt s ezt tartják legjobb képének. Az eredeti a missionáriusok krakai kolostorában őriztetik s a másolat Polkowsky kiváló lengyel tudós felügyelete alatt készült. Köber Márton xvi-ik századi jeles festő, ki Miksa udvarából ment Varsóba: az itt másolatban közlött képét Nagler «Die Monogrammisten» című munkája iv. 608. l. kiemeli. A kép életnagyságú. A sokszorosítást a Deutsch M.-féle műintézet készíté.

Békés Gáspár arcképének eredetije Wilna városa tanácsstermében őriztetik. Kraszewsky Wilna monographiája iii-ik kötetében közlött példány után adjuk.

Fogarasz váranak látképét a vadaskert mellől szemlélve adjuk.

A fegervári templomot Dörre rajzolta természet után, s ez a templom egész látképét mutatja. Itt tartották ez időben még az országgyűlések üléseiket.

A radnóti kastélynak mai alakját mutatja képünk. Mindkettő Dörre eredeti felvétele.

Murad szultán De Bry metszvénye után adjuk, melyet Boissard közlött. De Bryről már a Pázmányról írt monographiában megemlékeztünk, hol Rudolf arcképét közöltük tőle, mely ennek pendantje.

Rueber János arcképét Khewenhüllerből vettük. Mindezeket Weinwurm sokszorosította.

A szövegbe nyomott képek:

Móré János számára a nemes levelet Báthory István Grodnón 1584. febr. 24-én állította ki, s e cím lap a nemeslevél két oldaldíszítését tünteti fel. A mi a cím kép baloldalán van, az a nemeslevél jobb oldalán látható s a cím lap alaprajza a nemes levél baloldalát ábrázolja. Cím lapunk e szép és színgazdag díszítéseket hű másolatban közli. A rajz Dörretől van. A cliché Weinwurm készítette. Tüzetesebb ismer tetését lásd a Turul 1886-iki folyamában.

Kerelő-Szent-Pált egy a xvii-ik század elején készült olajfestményről, mely ott helyben őriztetik, Dörre másolta.

Nagy-Enyedet, Fogarasz vára belsejét, a fogarasi kiskaput — melyen át Békés menekült — Alvinczet természet után Dörre rajzolta. Mindezeket Weinwurm műintézete sokszorosította. A Kárpátok eredeti felvétel után készültek.

Rueber felsőmagyarországi kapitány arcképét Khewenhüller Annales Ferdinandæi Konterfejt című, Vol. I. 354. l.-ról vettük. A cliché Weinwurm készítette.

Szolimán szultán arcképét Ortelius Cronologiaja 1604-iki kiadásának 45-ik lapjáról adjuk.

Az aláírások: Izabella feria sexta proxima festarum beati Petri apost. ad vincula 1542 (aug. 4.) Nemz. Muz. Forgách Ferencz 1572. ápril 1. János Zsigmond 1563. aug. 10. Báthory Kristóf 1578 ápril 26. orsz. levéltár, gyulafehérvári kápt. oszt. Földváry István 1573 aug. 17. Nemz. Muzeum. Protoc. Báthor. Listhius János 1569 jan. 6. Orsz. ltár. Benkner Márk Konstantinápoly 1573 okt. 7. Nemz. Muzeum, Prot. Bathorianum. Ungnád Dávid 1586. jun. 8. Maximilian 1568 nov. 10. Rueber János 1580 jun. 19. Orsz. levéltárban levő eredetiek után közöljük.

Schaesens Epithalamiuma cím lapjának fac-similéjét az Erdélyi Muzeumban őrzött egyetlen példány után adjuk.

Megjegyzések a képekről.

Békés Gáspárhoz.

Önálló képek:

Meggyes főterét, ama nevezetes pontot, hol a templom látható, melyben Báthory a lengyel királyságra felesküdt s a ház, melyben Gritti megölték s a torony, melyből Szilassykat, a Báthory Gábor gyilkosait levetették, természet után Dörre rajzolta.

A szentpáli csatátér azt a részt mutatja, hol az ütközet történt; a háttérben látható dombot, a hol az elestekeket eltemették, ma is Békés-dombnak nevezik. Természet után rajzolta Dörre.

Dudith András arcképének eredetijét a boroszlói Erzsébet-könyvtár őrzi. A bécsi hitbizományi könyvtárban levő s Strachowsky által hasonlóan Boroszlóban készült metszet után adjuk.

Krakkót Bodenehr: «Curioses Staats und Kriegstheatrum» című munkából vettük. Békés levelének eredetije a nemzeti muzeumban. a Protocollum Bathorianumban őriztetik.

A szövegbe nyomott képek:

Az aldirások kelte: Dudith Andrásé 1564 decz. 28. eredeti Orsz. Ltár., Berzeviczy Mártoné Móre János nemesleveléről Erd. Muz., Blandrata Györgyé (doctor et legatus) 1575 nov. 20. budapesti egyet. könyvtár. Báthory Istváné 1574 egyetemi könyvtár.

Varsó látképet Bodenehr: «Curioses Staats und Kriegstheatrum» című munkában levő példány után adjuk.

Savnikot a szepesi püspök által készített eredeti fölvétel után adjuk.

A Vilnán levő Békés-órom rajzát a Varsóban levő «Tygodnik» című lengyel képes lap után közöljük.

Krakkó a királyi várral fénykép fölvétel után készült.

Béldi Pálhoz.

Önálló képek:

II. Rákóczy György arcképének metszőjét nem ismerjük. A példány Lanfranconi Enea tulajdonában levőről vététt.

Ali pasa arcképe Toorenvliet metszvénye s Boussato bécsi egyetemi rézmetsző metszvénye után, mely Gualdo Priorato I. k. 740. l. közöltetett. Toorenvliet Leidában született 1641-ben s eleinte mint arckép-, utóbb mint történeti festő jó névre tett szert.

Kucsuk pasának, ugyan annak, ki Kemény ellen a török sereget vezette, arcképe Bloemart Adnan rajza és Meysens metszvénye után készült. Bloemart mint festő és rézmetsző jó névre tett szert. Sokat dolgozott Párisban, Rómában is.

A tatár khán arcképe Wagner Delineatio Provinciarum Pannoniae et imperii Turcici in Oriente. Augsburg 1684 című munkából vététt. Sem a metsző, sem a rajzoló nevét nem ismerjük, pedig láthatólag jó mester vésőjére vall. Alatta következő vers:

Das ist der Oberste der ungemenschten Tartarn
Die Christen schleppen weg, erwürgen, quälen, martern
Wo dise Teufels-brutn nur in der Welt komtan
Brent, sengt und wüet sie, das niemand sage kan.

Szamosujvár, a Martinuzzi-ház Dörre eredeti felvétele után készült.

A szövegbe nyomott képek:

A címképet Dörre tervezte és rajzolta. A felső szalag a jedikulát ábrázolja Konstantinápolyban, hol Béldi fogva volt; az alsó szalag Brassó látképe, honnan vezetett a rendes közlekedési út Stambulba. Oldalt a Béldi-czímer van.

Béldi és a Vitéz-család címerei a Béldi-család birtokában levő példányokról vététt. Bethlen és a Bethlenek címere (mely az ottani templomban van), Bodola: a Béldiek udvarháza, Szamosujvár s a Martinuzzi-kápolna Dörre eredeti felvételei után készültek.

Maros-Vásárhely és a marosvásárhelyi templom Nemes Ödön ottani rajztanár rajza után készült.

Segesvár, Kolosvár látképei Tröster: Das Alte und Neue Teutsche Dacia. Nürnberg 1606 című munkában levő eredeti fametszetek után készültek.

Az aldirások kelte: Gyulai Ferenczé 1657. jun. 6. Várad. (Orsz. Lvt.). Mikes Kelemené (Erd. Muz.), Barsai Akosé 1657. szept. 1. Szamosujvár. (O. L.). Lázár Györgyé 1658. jan. 25. (Gyfehérvári levlt.). Apafy Mihályé 1662. szept. 7. (Gyfehérvár). Kucsuk Memhet basáé k. n. (Gyfhvár). Kemény Simoné 1658. jan. 25. (Gyfehérvár). Ebeni Istváné 1658. május 28. Karánsebes. (Orsz. Lvtár). Bánfy Dénese 1668. máj. 4. Fejérvár. (Orsz. Lvtár). Haller Gáboré 1657. jun. 5. Borosjenő. (Orsz. Lt.). Rhédey Ferenczé 1658. jan. 29. Meggyes. (O. L.). Bethlen Miklóse 1668. szept. 9. Radnót. (Orsz. Lt.). Petki Istváné 1658. jan. 25. (Gyfhvár). Rhédey Ferenczé 1657. nov. 22. Gyulafehérvár. (O. L.). Kapi Györgyé 1658. jan. 25. (Gyfhvár). Bethlen Farkasé 1661. jul. 22. Huszt. (O. L.). Wesselényi Pále (Erd. muzeumegylet) Barsai Mihályé 1678. szept. 9. Fogaras. (Gyfhv.). Haller Jánosé 1658. jan. 25. (Gyfhv.). Teleki Mihályé 1678. ápr. 13. (Orsz. L.). Bornemisza Annáé 1670. márcz. 8. (Gyfhvár). — A 42. lapon Kucsuk Memhet basa aláírása: Ezek után isten Kegyelmeddel. | En az győzhetetlen török császárnak Dunán innét való várainak | fő gondviselője és hatalmas basája Kucsuk Memhet basa | Tömösvárnak és Jenőnek Fő Basája Kegyelmednek barátja | szolgálok |